

**Szent István Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar**

REGIONÁLIS GAZDASÁGTAN

**Szerkesztette:
Dr. Káposzta József**

Gödöllő, 2007.

TARTALOMJEGYZÉK

1. A GAZDASÁG TÉRBELISÉGÉNEK ÖSSZEFÜGGÉSEI.....	5
1.2. A gazdaság térbelisége.....	7
1.3. A gazdasági tér, mint költségtér.....	11
1.4. A gazdasági tér tagolódása.....	16
1.5. A központi helyek elmélete.....	17
1.6. A sorrend és nagyság törvénye.....	18
1.7. A térbeli struktúrák jellegének meghatározása a „cella-számlálási” módszerrel.....	19
1.8. A térbeli szerkezet fejlődésének valószínűségi modellje: a MARKOV-láncok.....	20
1.9. Gazdasági jelenségek térbeni terjedése.....	20
2. TELEPHELYVÁLASZTÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI.....	24
2.1. A telephelyelméletek kialakulása és főbb jellemzőik.....	24
2.1.1. THÜNEN mezőgazdasági telephelyelmélete.....	27
2.1.2. WEBER ipari telephelyelmélete.....	29
2.1.3. LÖSCH térgazdasági elmélete.....	31
2.1.4. ISARD optimalizáláson alapuló telephelyelmélete.....	32
2.1.5. A telephelyelméletek napjainkban.....	33
2.2. A telephelyválasztások főbb tényezői.....	35
2.2.1. A természeti környezet.....	35
2.2.2. A termelési tényezők.....	37
2.3. Kereslet, szállítás és térbeli kapcsolatok.....	41
2.4. A technológia gazdasági összefüggései.....	43
2.5. Szervezeti, politikai és társadalmi tényezők főbb összefüggései.....	44
3. A REGIONÁLIS GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS ELMÉLETEI.....	46
3.1. A neoklasszikus elmélet.....	46
3.2. A területi növekedési elméletek KEYNES után.....	47
3.3. Az exportbázis elmélet.....	48
3.4. Az endogén fejlődés elmélete.....	49
3.5. A polarizációs elméletek.....	51
3.6. A növekedési pólusok és a regionális fejlődés.....	52
3.7. Centrum és periféria modellek.....	55
4. REGIONÁLIS FEJLESZTÉSI STRATÉGIÁK.....	57
4.1. A kínálatorientált regionális stratégia.....	57
4.2. A keresletorientált regionális stratégia.....	59
4.3. A klaszterizáció és a klaszterek.....	64
4.4. A régiók típusai, formái.....	67
5. REGIONÁLIS POLITIKA A GAZDASÁG RENDSZERÉBEN.....	70
5.1. A regionális politika cél- és eszközzrendszere.....	70
5.2. A regionális politikát befolyásoló tényezők Európában.....	71

5.3. A regionális politika kialakulása.....	75
5.4. Az EU támogatáspolitikájának forrásai.....	88
5.5. Európai jelentőségű területfejlesztési kérdések főbb irányai	92
5.5.1. <i>A Közösségi Stratégiai Irányelvek 2007-2013.....</i>	104
6. A REGIONÁLIS POLITIKA MAGYARORSZÁGON.....	106
6.1. A magyar NUTS II régiók legfontosabb összefüggései	107
6.2. A NUTS rendszer hazai intézményrendszere	109
6.3. A NUTS II szint összefüggései.....	112
6.4. A gazdaság térbeli átrendeződése Magyarországon.....	115
FELHASZNÁLT IRODALOM	122

BEVEZETÉS

Napjaink egyik legégetőbb és egyben legizgalmasabb kérdése, hogy milyen lehetőségek mentén szükséges a fejlesztéseket megvalósítani Magyarországon az Európai Unió integrációjának után. Hogyan és miként tudjuk a csatlakozás előnyeit minél jobban kihasználni és a várható nehéz helyzeteket átvészelni, hogyan tudunk teljes jogú tagként élni és megélni Európában. Az európai gazdaságba való integrálódásunk történelmi esélyt kínál a periférikus helyzetünkben történő kitörésre. Az integráció előnyei nem automatikusak, alapvető alkalmazkodásra van szükség. Az európai együttműködés és integráció eszméje már a múlt század közepe óta megfogalmazódott, tartalma és a keretei az adott kor körülményeivel összhangban változott időről időre. **Felmerül a kérdés, hol a helyünk Európában?**

Napjainkra már nyilvánvalóvá vált, hogy Közép-Európa leginkább történelmi, kulturális vagy érzelmi alapokon határozható meg, s a reális gazdasági, társadalmi és politikai feltételek akármilyen integrációja jelenleg meglehetősen hiányosak, az együttműködés alapjai gyengék. Mégis széles körben elfogadott tény, hogy „Közép-Európa” nemcsak történelmi vagy földrajzi fogalom, hanem az 1990-es rendszerváltás, a demokratikus struktúrák kialakulásával új tartalmat nyert. Magyarország ebben aktív szerepet talált. Az európai együttműködés melletti érvek ugyan túlnyomóan politikaiak, de természetesen hosszabb távon a gazdasági előnyök is szerepet játszanak benne. Az európai integráció nagy kihívást jelent a magyar gazdaság számára, de az eredményes európai orientáció, az integrációba illeszkedés nélkülözhetetlen előfeltétele az Európai Unió rendszeréhez történő pontos, a fejlesztési irányokat meghatározó tervek megléte.

Az ismeret és tudás egyben kulcs Európához!

Mindezen gondolatok értelmezése és megértése következtében szükségesnek látjuk, hogy olyan képzési programok induljanak hazánkban, melyek alapjaiban adják át azon ismeretanyagot, melyek segítségével teljes jogú állampolgárrá válhatunk az Európai Unióban. Bízunk abban, hogy e célunkhoz az alábbi regionális gazdaságtan tananyag is segítségére lesz az olvasónak.

A hazai felsőoktatásunkban a regionális (területi) gazdaságtan témakörében 1975-ben jelent meg Illés Ivántól ezen témával foglalkozó egyetemi jegyzet. Hosszú éveken keresztül ez a munka volt az egyetlen olyan kiadvány, amely jó alapot szolgáltatott az ezzel foglalkozó szakemberek számára. Ennek az egyik, de talán a legfontosabb magyarázata az lehet, hogy Magyarországon a kilencvenes évek elején indult el az a regionális fejlesztési munka, melynek hatására egyre több, ezen témakör alaposabb megismerését célul kitűző tanulmány, egyetemi jegyzet, könyv készült. Ezen jegyzet megírásakor célként elsősorban a közelmúltban megjelent tanulmányok és könyvek (ILLÉS, BARTKE, HORVÁTH, FARAGÓ, LENGYEL, RECHNITCZER, KOVÁCS), illetve a tudományágat jól megalapozó korábban íródott jegyzetek szintetizálást, aktualizálását és egyes fejezeteinek kibővítését tűztük ki. A tudományág sokrétűségéből fakadóan ezen jegyzet elsősorban a regionális gazdaságtan egyes, de annak meghatározó fejezeteinek összefoglalásával foglalkozik. Törekedtünk a téma azon részeinek elemzését elvégezni, amelyek ismerete nélkül ezen tudományág alapjainak megszerzése, megértése kérdésessé válna.

Gödöllő, 2007. március

Dr. Káposzta József
a közgazdaság-tudomány kandidátusa

1. A GAZDASÁG TÉRBELISÉGÉNEK ÖSSZEFÜGGÉSEI

A térben létező gazdaság törvényszerűségére vonatkozó ismeretek viszonylag lassabban halmozódtak fel, mint a gazdasági ismeretek általában. Ez részben a jelenségek összetettebb, áttételesebb voltának következménye, részben pedig annak, hogy az elosztási és az érték forrására vonatkozó kérdésekhez viszonyítva e jelenségcsoport vizsgálata egészében is viszonylag háttérbe szorult. Körülbelül a **XX. század közepére**, az ismeretek felhalmozódása elérte azt a szintet, ahol az egyes témák érintkezése szorosabbá vált, a jelenségek, törvényszerűségek összefüggő rendszert kezdtek alkotni, amely kiterjedt a gazdaság valamennyi jelenségére. **Nagyjából ettől az időponttól számíthatjuk a regionális (területi) gazdaságtan megszületését.**

1.1. A regionális gazdaságtan tárgya

Nemzetközileg egységesen értelmezett, vagy akárcsak egységesen nevezett általánosan elismert tudományról azonban ma sem beszélhetünk. A nyugati országokban legtöbbször „térgazdaságtannak” (space economy, économie spatiale, raumwirtschaftslehre) nevezik, de elterjedt a regionális gazdaságtan (regional economics) elnevezés is. Magyarországon napjainkban a felsőoktatás keretén belül regionális gazdaságtan megnevezéssel folyik ezen tudományág oktatása, így a továbbiakban a jegyzet is ezt a megnevezést használja.

Az elnevezés problémáján kívül **ezen tudományágra erős összetettség** jellemző. **Egyrészt** elveket, törvényszerűségeket fogalmaz meg a nem termelőerők szférájába tartozó egységek, létesítmények (közintézmények, üdülőterületek, ellátó létesítmények, stb.) tekintetében is, **másrészt** kiterjed nem csupán a szűk értelemben vett elhelyezés, hanem a növekedés, a működés időszakának térbeli problémáira is, **harmadrészt** az „elhelyezés” kifejezés a tér viszonylagos passzivitását sugalmazza, a regionális gazdaságtan pedig éppen e felfogás ellen vette fel a harcot. **A területi gazdaságtan és a regionális gazdaságtan elnevezések egyenértékű kifejezések**, de részben a „területi szintű gazdálkodás” gazdaságtanával való összetévesztés elkerülése végett, részben a nemzetközileg egységes terminológia érdekében a regionális gazdaságtan elnevezésnek valamivel több előnye van.

Mi a tárgya és hol van a helye ennek a tudományágnak, amelynek még az elnevezése is meglehetősen bizonytalan?

A regionális gazdaságtan tárgya: a gazdaság általános törvényszerűség térbeni érvényesülésének, a térben létező gazdaság mozgástörvényeinek feltárása.

Itt fel kell hívnunk a figyelmet egy fontos megkülönböztetésre. Nem a gazdasági törvények térbeli vetületéről, hanem a **térbeni gazdaság törvényszerűségeiről** van szó. Ez a megfogalmazás is jelzi, hogy **a tér** nem egyszerűen egy passzív tartály, amelyben a törvényszerűségek vetülete megjelenik, hanem az **érvényesülés aktív eleme**, azt befolyásoló és módosító tényező. A tárgy megfogalmazásából is nyilvánvaló, hogy a regionális gazdaságtan a gazdaságtudományok közé tartozik. **Az alkalmazott gazdaságtudományokat némi leegyszerűsítéssel két fő csoportra oszthatjuk:**

1. **ágazati gazdaságtudomány** (ipargazdaságtan, agrárgazdaságtan, kereskedelem gazdaságtan, stb.)
2. **funkcionális gazdaságtudomány** (pénzügytan, munkagazdaságtan, marketing stb.).

A regionális gazdaságtan inkább az utóbbiakhoz áll közelebb, bár teljes egészében ebbe a kategóriába sem sorolható be. Míg ugyanis az ágazati gazdaságtanok a gazdaság egy-egy szféráját, a funkcionális gazdaságtanok valóban egy-egy „vetületét” veszik vizsgálat alá, de a **regionális gazdaságtan a legszorosabb kapcsolatban az alaptudománnyal, a közgazdaságtannal van**, mivel a tér jelenléte „átítatja” a gazdaság valamennyi jelenségét.

A regionális gazdaságtan, mint alkalmazott gazdaságtudomány egyben határtudomány is a gazdaságtudományok és a földrajztudományok között. Míg a **regionális gazdaságtan a gazdaságtudományok oldaláról közelíti meg a térbeli dimenziót**, addig a gazdasági földrajz a földrajzi környezet elemei közül a gazdasági élet alakulására ható, azzal kölcsönös összefüggésben levő jelenségeket, illetve azok törvényszerűségeit tanulmányozza. A regionális gazdaságtan és a gazdaságföldrajz kapcsolata azonban sokkal bonyolultabb, mintsem azt a határtudományi érintkezés megállapításával elintézhethetnénk. Ennek okát a kialakulás körülményeiben kereshetjük.

Mik a gazdaságföldrajzi és a regionális gazdaságtani térszemlélet, megközelítés leglényegesebb különbségei?

(1.) A gazdaságföldrajz a földrajzi környezetnek a gazdaság társadalmi életre gyakorolt hatásait a maguk konkrét sokrétűségében, sajátos megjelenési formájában tárgyalja. Megközelítés módjában a minőségi oldal dominál. A **gazdasági földrajz tárgya** az egyes ásványkincsek, domborzati viszonyok, éghajlat, talaj gazdasági hatásainak feltárása. Konkrét telepítési kérdések esetén ezek a feltárások nélkülözhetetlenek. Ugyanakkor azonban ez a szemlélet nehezzé teszi a gazdasági döntés számára rendkívül fontos szintetikus, egységes értékítélet kialakítását.

A **térszerkezet egyes tényezői** - vízbeszerzési adottságok, nyersanyagok, hagyományok, stb., - **minőségileg különböző „összeadhatatlan” elemek**, bármelyik védelmében vagy irányában önmagában értékes álláspontot lehet kifejteni, amelyek egymással szemben nem mérlegelhetők. A **regionális gazdaságtan egységes nyelvre, a költségek, nyereségek, árak nyelvére „fordítja le” valamennyi tényezőt**. Veszít ugyan a tényezők sokszínűségéből, eltekint az egyes tényezők nem számszerűsíthető egyedi sajátosságaitól és ezzel bizonyos leegyszerűsítést hajt végre, de a másik oldalon nyeri viszont a szintetizálás lehetőségét, a jelenségek, folyamatok nagyobb mértékű számszerűsíthetőségét, és ezzel az általános érvényű törvényszerűségek pontosabb, egzaktabb módon való megfogalmazását.

(2.) A **gazdasági földrajz** nevéből, tárgyából és megközelítési módjából adódóan szükségszerűen **jobban tapad a konkrét földfelszíni jelenségekhez** és objektíve nem juthat el a gazdasági-társadalmi tér olyan mértékű általánosításához, mint a regionális gazdaságtan. Annak a térnek, amellyel a regionális gazdaságtan foglalkozik, csak nagyon kevésbé, és áttételesen van köze a konkrét földfelszínhez. Ezt a teret a gazdasági élet résztvevői, az gazdasági társaságok, a lakosság „generálják” az árak területi differenciálásával, a tarifák és tarifalépcsők megszabásával, a föld és a telkek forgalmi értékének alakításával, a gazdasági kapcsolatok intenzitásával, stb. A **regionális gazdaságtan ahányféle jelenséget, ahányféle szempontból vizsgál, annyiféle térrel, „felszínnel” operál**.

(3.) A **törvényszerűségek megfogalmazásának útja, módszere** a gazdasági földrajzban és a regionális gazdaságtanban különböző, és itt nem csupán az a különbség lényege, hogy a regionális gazdaságtan törvényei „egzaktabb”, „függvényszerűbb” formában fejezhetőek ki. A különbség ott van, hogy a gazdasági földrajz törvényszerűségei döntő többségükben induktív

úton, a földfelszín jelenségeinek megfigyelése, és a megfigyelések alapján való (verbális vagy számszerű) általánosítás útján jönnek létre. A **regionális gazdaságtan** lévén egyik döntő feladata a közgazdaságtan általános tételeiből a gazdaság térbeli törvényszerűségeire vonatkozó következtetések levonása. A regionális gazdaságtanban tehát jelentős szerepet kap a **deduktív módszer** is.

(4.) Az előbbi pontok összességéből következik egy további fontos szemléletbeli különbség, amely nem annyira a térrel, mint az idővel függ össze. A gazdasági földrajz is foglalkozik időbeli fejlődési folyamatokkal, de ezen belül elsősorban a kezdő és a végpontra, a struktúrák eltolódására, megváltozására koncentrálnak. Módszerei is pl. a kartográfiai ábrázolás erre determinálják, tehát állapotok szemléltetésére, azok összehasonlítására és abból következtetések levonására. A **regionális gazdaságtan érdeklődésének centruma** ezzel szemben **maga a folyamat**, a társadalmi újratermelés folyamán létrejövő **térbeli kapcsolatok, a jövedelem, a pénz és áru területi körforgásának útja és annak törvényszerűségei**.

(5.) Végül, bár az utóbbi években a gazdasági földrajz is levetkőzte korábbi „leíró” jellegét, összességében módszerei még sem teszik alkalmassá arra, hogy közvetlen alapon szolgálhasson gazdasági döntésekhez, elsősorban azért, mert nem teszi lehetővé a döntés összes következményeinek végig gyűrűztetését, alternatív döntések eredményeinek összehasonlítását. A **regionális gazdaságtan** ebből a szempontból cselekvés-orientáltabbnak tekinthető.

A regionális gazdaságtan tudomány rendszertani helyével kapcsolatban még egy témára kell kitérnünk. A fejlett országokban a legutóbbi években újabb „fejlődési folyamatnak” vagyunk tanúi. Kb. egy évtized óta eltűnt a regionális gazdaságtan, térgazdaságtan elnevezés és beolvadt egy szélesebb tárgykörű tudományba, az ún. regionális tudományba. A névváltozás azon a reális felismerésen nyugszik, hogy a **társadalmi mozgás szinte minden formája** a gazdaságtól a szociológiáig, a kulturálisra át egészen a politikaiig bizonyos közös, általános - **statisztikailag mérhető - törvényszerűségeket mutat**.

Sok tekintetben azonos módszerek alkalmazhatók a társadalmi, gazdasági élet valamennyi szférájának térszerkezeti vizsgálatában. Ennek **alapján a regionális tudományt már nem tekintjük közgazdaságtudománynak, hanem a tér szerepével foglalkozó általános összefoglaló tudománynak. A térbeli mozgás, térbeli kölcsönhatás általános elméletének tekintjük**, ezzel elmosva azt az alapvető minőségi különbséget, amely a társadalmi mozgás különböző formái - a gazdasági, politikai, társadalmi, kulturális között van, sőt elmosva a társadalmi, a biológiai és a fizikai mozgás közötti különbséget is. A regionális gazdaságtan térbeli dimenzióinak vizsgálata során olyan összefüggések elemzésére kerül sor, melyek a gazdasági folyamatok mérhetőségét, elemzésük megértését hivatottak bemutatni. A következő fejezetekben erre teszünk kísérletet.

1.2. A gazdaság térbelisége

Azt a tényt, hogy a gazdaság térben létezik, hosszú ideig a közgazdaságtudomány sem respektálta kellőképpen. A közgazdaságtan társadalomtudomány, amely a társadalom viszonyait, tulajdonviszonyait közvetlenül érinti. Érthető, hogy legkiválóbb művelői figyelmüket a gazdaság kulcsfontosságú kérdéseire, **az értéktermelés és ennek alapvető problémáira** koncentrálták. Egy probléma beható vizsgálata, az adott jelenség szempontjából másodrendű tényezőktől való eltekintést követel meg.

Számos ilyen absztrakció között az egyik volt a gazdaság térbeliségétől, a gazdasági egységeket elválasztó távolságoktól való eltekintés. Az absztrakció hasznosnak bizonyult és számos összefüggés, törvényszerűség feltárását tette lehetővé. **A tudományos megismerés egyik alapvető módszertani szabálya a konkrétól az absztraktig, majd az absztraktól a konkrét felé haladás, az absztrakciók fokozatos feloldása, az elméleti tétel, konstrukció valósághoz való közelítése.** Nos a térbeli dimenzió tekintetében ez hosszú ideig nem történt meg vagy legalábbis nem történt meg következetesen. Így a közgazdasági közfelfogásban, a gazdaság tudományos-elméleti modelljében kezdett mélyen meggyökerezni egy kép, egy gondolatmenet, amelyet legszemléletesebben „**egy pont gazdaságnak**” nevezhetünk. Bár ez a modell általában ismert, hiszen ez a gazdasági elemzések általános kiindulópontja, mégis célszerű néhány jellemző vonását megemlíteni.

Az egy pont gazdaság legfőbb jellemzői

- § Az „egy pont” gazdaság **egyetlen egységes piacot feltételez**, amelyen minden árunak egyetlen ára van. Ez szükségszerű, hiszen valamennyi fogyasztó is ugyanezen a piacon jelenik meg, és módja van az olcsóbb árut vásárolni, a magasabb ár tehát nem tartható.

- § Az áruk árát a **társadalmilag szükséges ráfordítások**, tehát átlagos technikai felszereltség és átlagos termelékenység melletti ráfordítások határozzák meg. Léteznek ugyan bizonyos monopolizálható természeti, földrajzi adottságok, elsősorban a mezőgazdaságban és a kitermelőiparban - de általában nem ez a jellemző. A legtöbb termelő a társadalmilag szükséges átlag ráfordítások körül termel.

- § Az „egy pont” gazdaság **egységes piaca az alábbiak szerint definiálható: egyrészt** a piac egységes abban az értelemben, hogy bármely vásárló azonos árszínvonal mellett bármelyik eladótól azonos eséllyel vásárolhat, **másrészt** a gazdasági viszonyok elsősorban ezen az egységes piacon keresztül realizálódnak, tehát bármely termelő, elsősorban az azonos termék termelőivel, másodsorban a helyettesítő áruk termelőivel, és csak harmadsorban - nagyon közvetetten - az egyéb áruk termelőivel van versenyben.

- § Mivel az egységes piacon a gazdasági feltételek mindenki számára azonosak, ugyanazon áru termelői, vagy eladói bizonyos **gazdasági intézkedésekre, folyamatokra** azonosan, vagy közel **azonosan reagálnak**.

- § A fenti feltételek összességének szükségszerű következménye, hogy a gazdaságban fennállnak egy bizonyos egyensúly feltételei, amely **a gazdaság összes résztvevője számára egyensúlyi helyzetet jelent**.

- § Végül a társadalmi munkamegosztás is ezen az egységes piacon megy végbe, és mivel e munkamegosztásnak egyedül a **specializálódás, a termékvolumen növekedése** következtében a **termelési költségek csökkentésére** gyakorolt hatása van kihangsúlyozva, úgy tűnik, hogy az a társadalom teljes terméknomenklatúrájára kiterjed, illetve kiszélesedése kizárólag a sorozatnagyság növelése útján elérhető megtakarításoktól függ.

**Keltsük életre ezt a modellt a térben, leheljük vissza bele az elveszett térbeli dimenziót.
Hogyan módosul a gazdasági mozgásról, folyamatokról alkotott képünkön?**

(1.) A gazdaság a térben megosztva, de egyben éppen a tér által összekötve létezik. Az **egységes piac elképzelése ezért térben nem lehetséges**. A térbeni megosztottság következtében, a térben változó földrajzi, gazdasági feltételek következtében minden földrajzi pontnak önálló mozgástörvénye van, ahol a **kereslet és a kínálat egyedileg és differenciáltan kerül egyensúlyba**. Ugyanakkor a tér egyben összekötő kapocs is az egyes földrajzi pontok között, amelyek között többé-kevésbé szoros kölcsönhatás van, mozgásuk egymástól teljesen függetlenül nem alakulhat, mert **a tér, bár akadály, de nem legyőzhetetlen akadály a kereslet, a kínálat és az árak kiegyenlítődése tekintetében**. A térbeli piac törvényei tehát hasonlítanak a földfelszín formáló erőkhöz. A felszín alatt működő belső erők kiemelkedéseket, gyűrődéseket, mély töréseket hoznak létre a felszínen, míg ezzel párhuzamosan a külső erők (a napfény, a hőmérséklet, a szél, a víz, a jég és az élővilág) az egyetemes gravitációval együttműködve csiszolják, gyalulják a kiemelkedéseket, töltögetik a bemélyedéseket. **A gazdasági feltételek, adottságok mindenütt egyediek és a differenciálódás irányában hatnak, míg a tér kontinuitása az integráció, a kiegyenlítődése irányába hat**. A konkrét feltételektől függ, hogy adott időpontban melyik tendencia válik uralkodóvá.

(2.) A földfelszínnek nincs két olyan pontja, amely teljesen azonos adottságokkal rendelkezne. Még ha el is tekintünk a természetföldrajzi adottságoktól, akkor is **minden pont különbözik** a főbb piacokhoz, vagy nyersanyaglelőhelyekhez viszonyított távolság, a kooperációs adottságok, az adott ponton kiaknázható agglomerációs előnyök tekintetében. A korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló adottságoknak, mint a gazdálkodás monopóliumának birtoklása nem csak a mezőgazdaság sajátossága. Bármely földrajzi ponton települt termelő, fogyasztó a korlátozott telephelyi adottságok meghatározott kisebb vagy nagyobb körét, mint a gazdálkodás monopóliumát birtokolja, mivel a tér egy pontját egyszerre csak egy gazdálkodó egység foglalhatja el. Ez az adottság terjedhet a kedvező geológiai viszonyoktól és az olcsó, bő víznyerési lehetőségektől, a kedvező szállítási helyzetten, közműkapcsolási lehetőségen és kedvező fekvésű telken át, a munkások lakóhelyéhez való közeli fekvésig és a kedvező kooperációs lehetőségig. Ezért minden termelő, illetve fogyasztó az általa birtokolt korlátozott telephelyi adottságok mennyisége és minősége alapján tartós pozitív vagy „negatív extraprofit” jut. Éppen ez az, amin keresztül az **értéktörvény egyik legfontosabb funkciója a termelők differenciálása elsősorban érvényesül**, az emberek, a termelők különböző adottságai, képességei ennél lényegesen kisebb szerepet játszanak. A **térbeli piacon** tehát a **termelők** a termelékenység, munkaráfordítás tekintetében sokkal „szórtabb mezőnyt” alkotnak, a differenciálódás irányában ható tendenciák sokkal erősebbek, mint az térbeli dimenzió nélkül csupán az egyéni teljesítőképességek alapján várható lenne. Másrészt a térbeliség egyben ezt a „szórt mezőnyt” lehetőségessé is teszi **mert a távolság, a szállítási költség révén védi a termelőt** a verseny, a konkurencia teljes nyomásától, így egy kis, viszonylag elszigetelt helyi piac esetén lehetővé is teszi, hogy pl. tartósan a társadalmilag szükséges munkaráfordítás felett dolgozzon és ennek megfelelő árat realizáljon.

(3.) Térbeli szemléletben a piac jellegéről, egységességéről alkotott fogalmainkat lényegesen felül kell vizsgálnunk. **Mit jelent ez: Egyrészt megszűnik, vagy lényegesen módosul az eladók, illetve a vevők csoportjain belüli kölcsönös helyettesíthetőség**. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az azonos árut termelő üzemek, azonos szakjellegű boltok **között bizonyos távolságon túl megszűnik a piac egységessége**, egymással semmiképpen nem konkurálnak,

mint ahogy nem konkurál egy alföldi sütő, vagy tejüzem egy dunántúli hasonló profilú üzemmel. **Másrészt** viszont a térbeli egymásmellettség **versenyhelyzetet teremt** egymástól gyökeresen eltérő szükségletet kielégítő vállalkozások között. Egy településben települt üzemek konkurálnak egymással a munkaerőért, az iparterületért, a különböző termelő szolgáltatásokért, a szállítási lehetőségekért, sőt egymás mellett fekvő üzemek a tiszta vízért és tiszta levegőért is. Ez a verseny pedig gyakran sokkal élesebb, mint az azonos profilú üzemek közötti. Felbomlik tehát a piac egységessége, a versenyhelyzetek hierarchiájára vonatkozó elképzelés és bonyolult, ágazatilag, térbelileg egymással párhuzamosan és egymással ellentétesen determinált konkurenciahelyzet alakul ki.

(4.) Térbeli gazdaságban az **átlag abszurd kategóriává válik**, és az átlagból levezetett mozgástörvények, elvárások súlyos tévútra vezethetnek. **Képzeljük el az alábbi helyzetet:** országos szinten a munkaerő-kereslet és kínálat egyensúlyban van. Ez a gazdasági egyensúly azonban az ország egyik felének krónikus munkaerőhiányából, és az ország másik felének jelentős munkaerő-feleslegéből tevődik össze. Ilyen helyzetben a gazdasági szintű munkaerő-egyensúly feltételezésével hozott intézkedések nem oldják meg sem a munkaerőhiányos, sem a munkaerő-felesleggel rendelkező területek problémáit, és biztos, hogy gazdasági szinten sem vezetnek kedvező eredményre.

(5.) A gazdaság térbeli feltételeit vizsgálva számos olyan tényezőt találunk, amely megakadályozza egy hagyományos értelemben vett „egyensúly” létrejöttét. **Mindenekelőtt** a területek, gazdasági ágak, iparágak közötti jövedelmezőség különbség kiegyenlítődéssének térbeli viszonylatban komoly akadályai vannak. Ha pl. egy nyersanyagforrás kimerül, vagy hatékonysága romlik, a termelő berendezések nem telepíthetők át jelentős veszteség és tetemes pótlólagos költségek nélkül a hatékonyabb területekre. A lakosság saját ingatlanulajdona, hagyományai, családi kötelei, egyes országokon belül nyelvi, nemzetiségi hovatartozása következtében nem követi arányosan a foglalkoztatási lehetőségek és jövedelmek területi arányváltozásait. Területi viszonylatban tehát **jelentős hatékonyságkülönbségek, egyensúlytalanságok fennmaradhatnak**, sőt a különböző területeken ellentétes irányú kumulatív folyamatok kiváltásával még növekedhetnek is. Gondoljunk arra, hogy ha pl. a szénbányászat hatékonysága valamely körzetben romlik, a környezetében működő szén felhasználó üzemek hatékonysága is romlik, és ez fokozza az egész terület gazdasági hatékonyságának csökkenését.

Másodszor térbeli gazdaságban a költségek és hasznok arányos megosztásának jelentős nehézségei vannak, az eredmények nem, vagy nem egészében ott realizálódnak, ahol a ráfordítások történnek. Gondoljunk pl. arra, hogy egy városközpont rekonstrukcióval járó közmű-rekonstrukció, stb. költségeit az első települő irodaháznak kell viselnie, egy iparterület út- és közmű-bekapcsolási költségeit az első odatelepülő üzemnek kell fizetnie. A térbeli egymásmellettség e sajátossága következtében a vállalati és gazdasági eredmény, ráfordítás egymástól jelentősen eltér. Ebből az következik, hogy egy kedvező adottságú, terület feltárására egyik üzem sem vállalkozik, bár az gazdaságilag pozitív eredményt hozna, míg egy már kialakult központba, iparterületre igen, mivel más üzemek a feltárás, előkészítés költségét már megelőlegezték a vállalatok számára. Az egyensúly létrejöttének ez is jelentős akadálya.

Harmadszor térben vizsgálva az üzem **gazdálkodási eredményét**, jelentősen **befolyásolja** a környezetében működő **többi üzem, gazdálkodási egység**, és ez a ráhatás kívül esik a piac a gazdaság törvényein. Ha pl. egy üzem erősen légszennyező hatású, a környező üzemek fémbereendezései hamarabb korrodálódnak, tönkremennek, ha egy mezőgazdasági üzem nem

végez gyom- és kártevőirtást, azok könnyen átterjednek a szomszédos földekre, azok tulajdonosainak minden erőfeszítése ellenére. Másrészt viszont, ha egy üzem szennyvíztisztító berendezést szerel fel, a szomszédok víznyerési lehetősége is jobb, kedvezőbb lesz, ha egy utca házai gondozottak, karbantartottak, esztétikusak, azaz ott levő valamennyi ingatlan értékét növeli. **Térbeli gazdaságban tehát számos olyan nem piaci, de gazdaságilag ható tényező van, amely kétségessé teszi egy piaci egyensúlyi modell alkalmazását.**

(6.) Térbeli dimenzióban a társadalmi munkamegosztás képe lényegesen módosul. A távolság, a szállítási költség nagymértékben determinálja a társadalmi munkamegosztást, a területközi és nemzetközi kereskedelemben részt vevő termékek körét. Így pl. a szállítási költségekre érzékeny termékeket (építőanyagok, mezőgazdasági termékek egy része) jelentős termelési költségdifferenciák, és a koncentrált termelés, esetleges lényeges előnyei ellenére is kizárja a polarizáltabb társadalmi munkamegosztásból, míg más ágazatokat, termékeket (térben koncentrált nyersanyagok stb.) erre predesztinál.

A végére jutottunk az „egy pont” és a „térben kiterjesztett” gazdaság lényeges vonásai összehasonlításának. Milyen tanulságokat vonhatunk le belőle?

A térbeliség „rehabilitálásával” olyan új jelenségvilág tárul elénk, amely bonyolult, de kölcsönösen összefüggő, törvényszerű mozgásának, fejlődésének eredőjeként adja a gazdaság egészének fejlődési, átalakulási tendenciáit. Tulajdonképpen a **térbeliség az igazi összekötő kapocs** a makroökonómiai és mikroökonómiai elemzések között, kihagyásával csak leegyszerűsített kapcsolat teremthető. A térbeliség figyelembevétele **az egyik leghathatósabb eszköz** az egyoldalúság, a mechanikus szemlélet ellen. A térbeliség kényszerít arra, hogy észrevegyük, a valóságban **nem léteznek steril közgazdasági jelenségek**. Szükségessé teszi olyan problémák kutatását, feltárását, mint egymás mellett létező bonyolult gazdasági képződmények kölcsönhatása, ennek a gazdasági kapcsolatok jellegétől való függősége.

Végül, de nem utolsó sorban a térbeli szemlélet jelentős eszköz annak felismerésében és bizonyításában, hogy a **gazdaságban objektív törvényszerűségek uralkodnak**. Egyrészt, újabb törvényszerűségek feltárásával, illetve a már feltártak - térbeliséget figyelembe vevő - módosításával **közelebb hozza a közgazdasági elméletet a valósághoz**, bizonyítva a kettő összhangját, másrészt a gazdaság térszerkezeti, a különböző gazdasági jelenségek térbeni keresztmetszethez való ábrázolása szemléletesen, vizuálisan, **megfoghatóan bizonyítja a gazdasági törvényszerűségek létezését**, különböző gazdasági hatóerők objektív hatását.

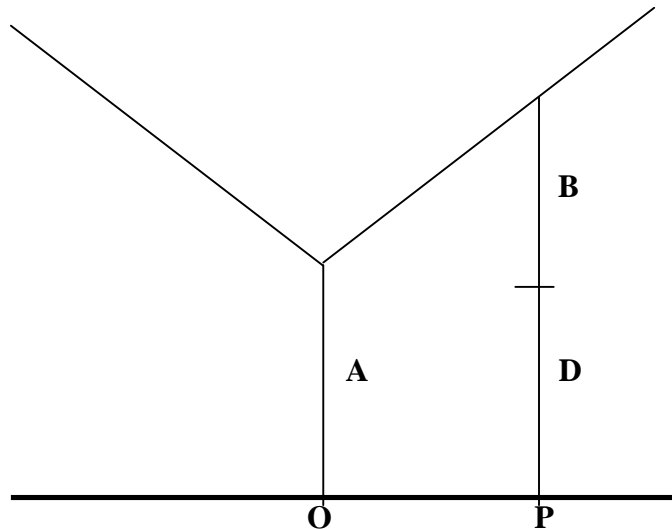
1.3. A gazdasági tér, mint költségtér

A földfelszín egyes pontjainak adottságai a különböző gazdasági tevékenységek számára eltérőek. Itt elsősorban az ökológiai, ökonómiai és humán erőforrásbeli különbségekre kell gondolnunk. Az adottságok differenciáltsága két nagy okcsoportra vezethető vissza:

§ **Eltérőek egyrészt a természeti adottságok**. Az egyes földrajzi helyek éghajlati és talajadottságai, ásványi kincsekben való gazdagsága, terepadottságai különbözők. Ezek az eltérések geológiai, morfológiai okokra vezethetők vissza és elsősorban a földrajztudomány tárgykörébe tartoznak.

§ **A differenciált adottságok másik csoportját maga a gazdasági tevékenység hozza létre**. A gazdálkodó egységek egymáshoz viszonyított kölcsönös térbeli elhelyezkedésükkel jelentős mértékben determinálják térbeli környezetük adottságait, termelési költségeit és eladási árait. **Az adottságok és a költségek ilyen jellegű**

eltéréseinek feltárásával, törvényszerűségeinek megállapításával foglalkozik a regionális gazdaságtan. E törvényszerűségek megértéséhez először a legegyszerűbb eseteket kell megvizsgálnunk, majd fokozatosan újabb tényezőket bevezetnünk (1. ábra).

1. ábra

Már egyetlen nyersanyaglelőhely, vagy üzem meghatározott költségteret hoz létre maga körül. Ha O pontban van a kérdéses nyersanyag vagy alapanyag beszerzésének költsége kétségtelenül O pontban lesz a legkevésbé költséges, minden más pontban bizonyos szállítási költség terheli. P pontban pl. ez a költség $PD=OA$ és a DB szállítási költség összege. Az O pontból távolodva a költségek mindenirányban, mintegy tölcérszerűen emelkednek.

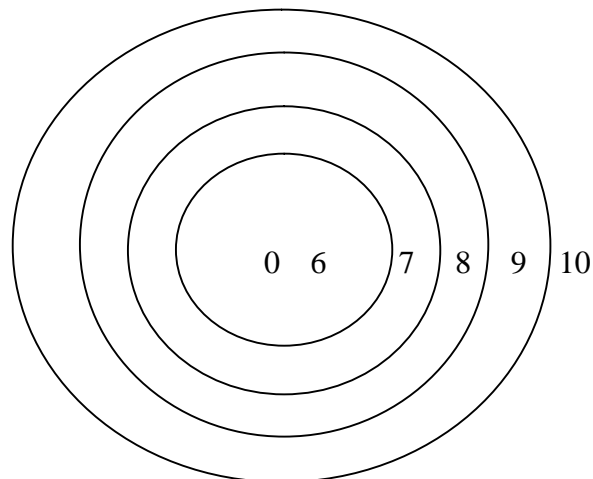
A költségfelszín ábrázolására hagyományosan „WEBER óta” az azonos termelési költségekkel rendelkező földrajzi pontokat összekötő görbéket (költséggörbék), az úgynevezett „izodapan”-okat használják fel.

Egy egyébként teljesen azonos adottságú, mindenirányú szállítási lehetőségekkel rendelkező síkságon a költséggörbék, izodapanok gyűrűszerűen veszik körül a kérdéses telephelyet (2. ábra). A körök középpontjában a O pontban tételezzük fel, hogy 6 pénzegység a **termelési költség**. A gyűrűk egy-egy pénzegység költségnövekedést képviselnek. Ábránkon a legbelső gyűrű mentén az önköltség 7, az azt követő gyűrűk mentén 8, 9, 10 és 11 pénzegység. Ha a termelési költségek valamilyen okból csökkennek, mondjuk 4 pénzegységre, a gyűrűk formája változatlan marad, csupán a hozzájuk tartozó költség változik meg 5, 6, 7, 8 és 9-re.

Más a helyzet, ha a **szállítási költségek** változnak meg. **Csökkenés esetében** a gyűrűk széthúzódnak, eltávolodnak egymástól, ritkábbak lesznek, mivel az árut viszonylag hosszabb szakaszon kell szállítani ahhoz, hogy beszerzési összköltsége egy pénzegységgel megnövekedjen.

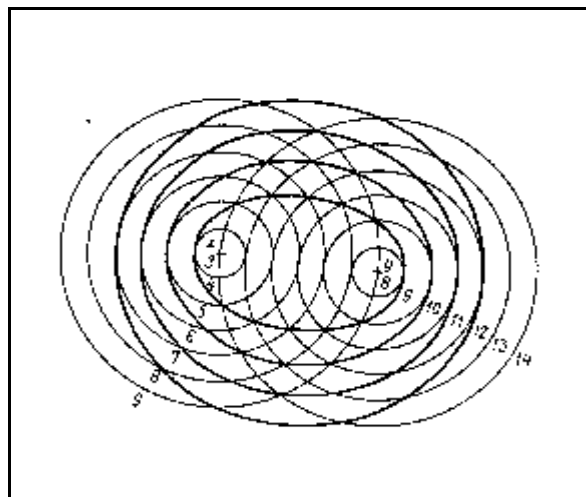
Szállítási **költségnövekedés** esetén éppen fordított a helyzet. Az izodapanok egymáshoz közelebb kerülnek, összesűrűsödnek, mivel az egységnyi szállítási költségnövekedés már rövidebb szakaszon bekövetkezett.

2. ábra

Vizsgáljunk meg egy-egy fokkal összetettebb helyzetet. Tételezzük fel, hogy (A) termék termeléséhez kétféle nyersanyagra, vagy alapanyagra van szükség és a két nyersanyaglelőhely, vagy alapanyag-termelő üzem térbelileg különböző pontokban települt. **Hogyan alakul (A) termék költségfelszíne?** (3. ábra)

3. ábra

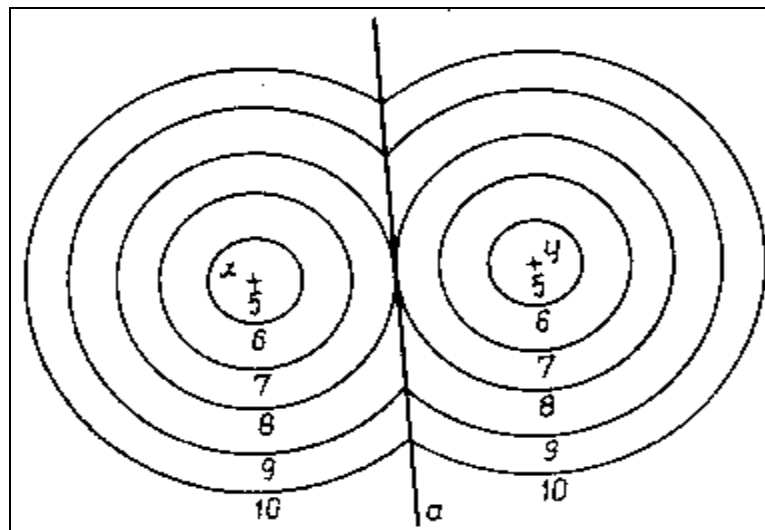

X telephelyen termelt nyersanyag termelési költsége 3 pénzegység az izodapanok ennek megfelelően a 4, 5, 6, 7, 8 és 9 beszerzési költségű pontok mentén futnak. Az Y telephelyen termelt nyersanyag termelési költsége 8 pénzegység, az izodapanok számozása ennek megfelelően 9, 10, 11, 12, 13 és 14. Keressük meg azokat a pontokat, ahol a két nyersanyagból összeállított A termék termelési költsége azonos. **Leegyszerűsítve úgy is feltehetjük a kérdést, melyek azok a pontok, ahol a két nyersanyag együttes beszerzési költsége azonos mondjuk 18 pénzegység?**

Ennek érdekében össze kell kötnünk azokat a metszéspontokat ahol az egymást metsző izodapanok összege 18-at ad, tehát 14 és 4, 13 és 5, 12 és 6, 11 és 7, stb. Mint a fenti ábrán látható a kapott alakzat ellipszist ad. Ez azonnal érthetővé is válik, ha visszaemlékszünk, az ellipszis meghatározására: „**Az ellipszis azon pontok mértani helye, amelyeknek két ponttól - az ellipszis fókuszaitól - való távolságának összege azonos.**” Nos nekünk éppen erre van szükségünk azon pontokra, amelyeknek két ponttól - a két alapanyaglelő helytől -

való távolságának összege azonos. Két nyersanyagot felhasználó termék költségfelszíne tehát nem egy felfelé szélesedő szabályos kör alapú kúpot, hanem egy ellipszis alapú kúpszerű alakzatot képez. Az előbbi esetben két, de különböző, ugyanazon termékhez szükséges nyersanyagról beszéltünk. Térjünk át egy másik esetre. Két ugyanazon alapanyagot termelő üzem körül milyen költségfelszín alakul ki. Tételezzük fel először, hogy a két alapanyag-termelő üzem előállítási költségei azonosak. Nyilvánvalóan a költségteret mindaddig az X telephely körüli izodapanok határozzák meg, amíg az X telephelyről való szállítás költségei alacsonyabbak, tehát ahol X telephely termékei dominálnak. Ugyanez áll az Y telephelyre is. **A költségfelszín töréspontja, illetve vonala ott lesz, ahol a két telephelyről szállított termék költségei azonosak.** Azonos termelési költségek és azonos szállítási tarifa esetén ez a vonal a két telephely között húzott felező merőleges lesz, ábrán az egyenes (4. ábra).

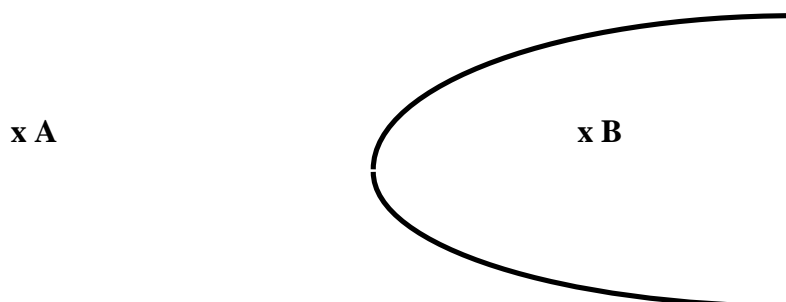
4. ábra

Eltérő a helyzet, ha a két telephelyen a termelési költségek nem azonosak. Ez az eset részletesebb vizsgálatot igényel. Nyilvánvaló, hogy azok a pontok, amelyeknél az alapanyag a két telephelyről azonos áron szerezhető be, nem a középvonalon lesznek, mivel az alacsonyabb termelési költségű telephely nagyobb szállítási költséget is el tud viselni mint a drágábban termelő telephely. **Mennyivel nagyobbat?**

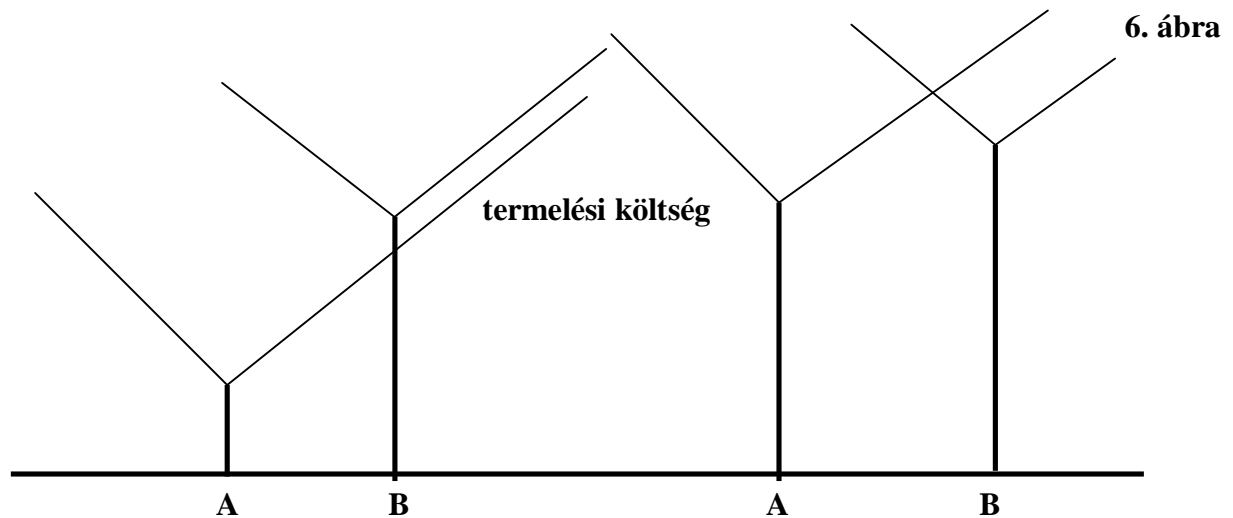
Pontosan a két telephely termelési költségbeli különbségeinek megfelelően nagyobbat, tehát ameddig a távolság növekedése fel nem emészti a termelési költségekben fennálló előnyt. A költségfelszínnek törésvonala tehát azon pontok mentén fog haladni, amelyeknek a két telephelytől való távolsága - és ennek megfelelően szállítási költségek - különbsége állandó és a két telephely közötti termelési költségbeli különbséggel egyenlő (5. ábra).

5. ábra

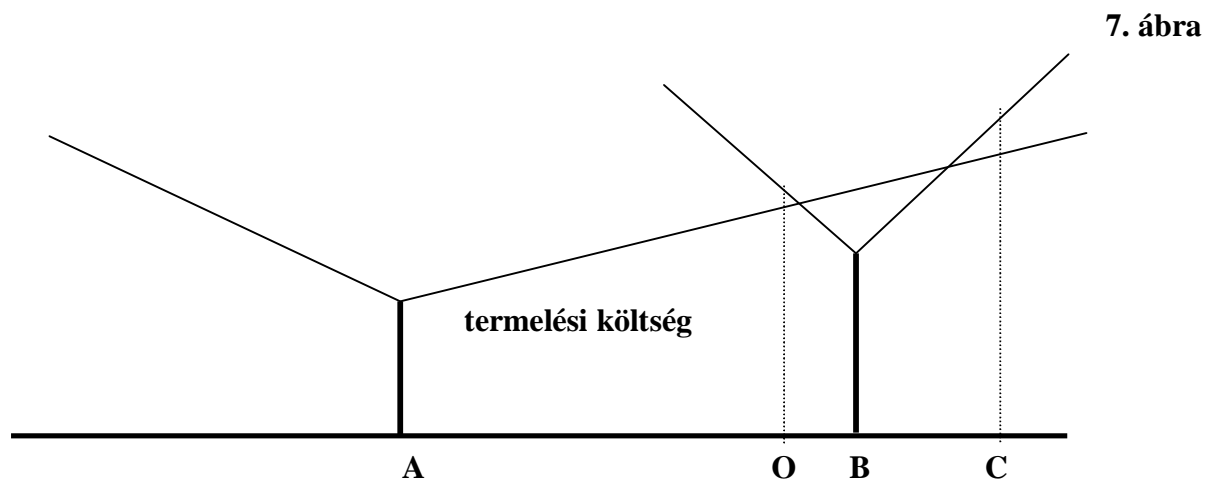

Felfedezhetjük, hogy itt most az ellipszis után a másik kúpszelettel, a hiperbolával van dolgunk. A **hiperbola mértani definíciója** ugyanis pontosan megfelel a fent adott meghatározásnak: **azoknak a pontoknak a mértani helye, amelyeknek két ponttól (a fókuszoktól) mért távolsága különbségül egy állandó értéket ad.**

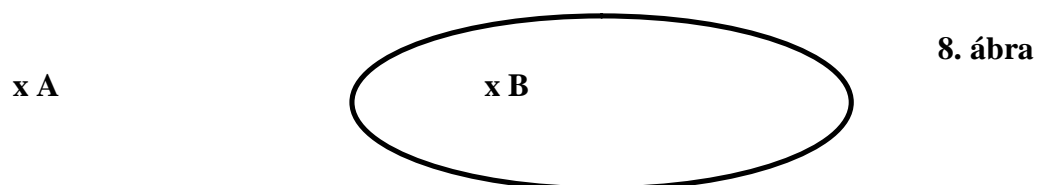
Előző példánkban az A telephely által meghatározott (dominált) költségfelszín lényegesen kiterjed, de a B telephely mögötti területre nem terjed ki soha. Ha ugyanis a szállítási költségek mindkét telephelyről azonosak, akkor A termelési költségei vagy annyival alacsonyabbak, hogy magán a B telephelyen is dominálja a piacot (költségteret), ha pedig nem, akkor B az adott előnyt mindvégig megtartja, a B pont mögötti területen (6. ábra)

Tételezzük most fel, hogy nem a termelési költségek, hanem a **szállítási költségek különbözőek**. Ebben az esetben eltérő helyzet alakul ki.

A telephely O pontig dominálja a piacot. O ponttól kezdve a B-ből való szállítás olcsóbb, de csak C pontig, ahol A olcsó szállítási tarifái miatt az A-ból való szállítás ismét olcsóbb lesz. B piacterülete, egy bizonyos ponton túl bezárul mögötte és azon túl ismét A dominál. B piacterülete ellipszis alakú lesz (8. ábra).

A kúpszeletek közül nem beszéltünk még a paraboláról, mint határvonalat képező görbéről. **A parabola, mint ismeretes azon pontok mértani helye, amelyek egy ponttól (gyújtóponttól) és egy egyenestől egyenlő távolságra vannak.** Határvonalat tehát olyan esetekben képez, amikor a piacterület egy pontszerű telephely, nyersanyagforrás és egy bármely pontján egyaránt számba jövő vonalszerű beszerzési lehetőség (út, folyó tengerpart, országhatár) között oszlik meg. Ilyen eset lehet például egy rétegvíz, és egy folyó felszíni vize által öntözött terület határvonala, vagy a tengeri sóleparlás és egy mélységi sóbánya ellátási körzetének határvonala.

Fogalmazzuk meg tehát a fentiek alapján az ár, illetve költségfelszínek általános törvényszerűségét!

Definíció: Azonos nyersanyagok vagy termékek lelőhelyei, vagy termelőhelyei úgy szabdalják fel a költség, illetve árfelszínt hogy határvonalai a kúpszeletek valamelyik típusát (kör, ellipszis, hiperbola, parabola, egyenes (a hiperbola speciális esete)) képviselik. E határvonalak bármely pontján a két ponttól számított szállítási költség különbség azonos az ugyanezen pontokon fennálló - ellenkező előjelű - termelési költségkülönbséggel, míg a határvonalak mindkét oldalán a szállítási és a termelési költségkülönbségek nem egyenlők.

Két telephely kölcsönhatása esetén is a költségtérnek ilyen széles változatai alakulhatnak ki. A valóságos költségtér alakulására azonban nem egy, vagy két üzem, hanem az adott területen működő valamennyi üzem telephelye hatással van. A költségtölcsérek többszörösen átfedik egymást, a merev határvonalak, csúcsok, mélypontok elmosódnak és a gazdasági élet szereplői legtöbbször nem az egyes telephelyek hatását, hanem az árak, a kereslet és kínálat tényleges színvonalában az egyes költség és szállítási tényezők összegezett értékét érzékelik. A fenti szemléltetés ezért csak a főbb elméleti alapesetek bemutatását szolgálta. A valóság szituációi ennél sokkal bonyolultabbak. A következőkben megvizsgáljuk hogyan közelíthető meg a közgazdasági elemzés oldaláról a gazdasági tér egészének struktúrája.

1.4. A gazdasági tér tagolódása

E téma vizsgálatát ismét egyszerűsítő feltételezésekkel kell kezdenünk. Kiindulópontként LÖSCH gondolatmenetét vesszük át. LÖSCH az általános egyensúlyelmélet talajáról kezdte el vizsgálatait. E munkának nem célja a polgári közgazdaságtan általános egyensúlyelméletének és értékelésének bírálata. Jelen esetben azonban számunkra az a lényeges, hogy LÖSCH elmélete egyben egy konkrét térbeli struktúrát is eredményez, és ez a térbeli struktúra, hálózati rajz, önmagában bizonyos mértékig független azokról az ár-, keresleti- és kínálati feltételezésektől, amelyeket LÖSCH kiindulásként alkalmazott. **LÖSCH gondolatmenete egy mindenirányú szállítási lehetőségekkel rendelkező, egyenletes népsűrűséggel és azonos természeti adottságokkal rendelkező síkságra vonatkozik.**

Korábbi levezetéseink értelmében, ha e síkságra egy üzem települ és átveszi a gazdálkodás keretében, a családi gazdaságban előállított valamely termék termelésének funkcióját, akkor ellátási körzete mindaddig terjed, ameddig a szállítási költség fel nem emésztí a nagyüzemi előállítás és a házilagos termelés közötti költségkülönbséget. Ezen túl már nyilvánvalóan nem fognak az üzemtől vásárolni.

Ha az adott termelési ág jövedelmező, akkor természetszerűleg az első termelő nem fog egyedül maradni, hanem újabb vállalkozók is ráállnak az adott termék nagyüzemi termelésére, és a síkságot úgy befedik ellátó területeikkel, hogy azok egymással érintkezve mindenütt

lehetővé teszik az adott termék házilag előállításának költségén aluli, nagyüzemtől való beszerzését. Sőt - és itt kerülnek felszínre az általános egyensúlyelmélet feltételezései - LÖSCH szerint az üzemek számának növekedése, sűrűsödése itt nem áll meg, hanem az üzemek mindaddig sűrűsödni fognak, amíg az adott tevékenység nyereséges lesz, míg végül az ellátási, illetve piac területeket olyan szűkre szorítják össze, hogy az eladható volumen éppen a költségeket fedezi, a profit tehát eltűnik. Ez a feltevés természetesen nem valósul meg, de a lehetőség adott erre is, hiszen ha a térbeli struktúra nem változik, akkor erre is adott a lehetőség.

Mindeddig a minden irányban azonos szállítási költség mellett a piac, illetve ellátó területet kör alakúnak feltételeztük, mivel a kör az a síkbeli alakzat, amelynél az átlagos szállítási távolság (az egyes pontok középponttól való távolságának átlaga) és a terület közötti viszony a legkedvezőbb. Kör azonban - bármilyen szorosan is illesztjük azokat egymás mellé - nem fedik le az egész felszín, három kör érintkezési pontjánál mindig egy kisebb terület kiesik, azaz ellátatlan marad. **A piacterületeknek tehát sokszög alakúaknak kell lenniük, méghozzá olyan sokszögnek, amely egységes, a felszín maradéktalanul lefedő hálót képez.** Három ilyen sokszögalakzat van: a **háromszög, a négyszög és a hatszög, illetve ezek többszörösei.**

Milyen térbeli struktúra bontakozik ki ebből a sokféleségből?

E kérdéssel elérkeztünk a regionális gazdaságtan egyik legnagyobb hatású elméletével, a központi helyek elméletével való megismerkedéshez.

1.5. A központi helyek elmélete

A központi helyek elméletének kialakulását egységesen 1933-ra, egy német geográfus Walter CHRISTALLER könyvének megjelenési időpontjára teszik. **Az eredeti CHRISTALLER féle** megfogalmazásban a **központi helyek elméletének lényegét** a következőkben vázoljuk, illetve vizsgáljuk.

A gazdaságban számtalan tevékenység, funkció létezik. E funkciók célszerű tevékenységi körzete azonban különböző. Bizonyos funkciókat már kis számú lakos esetében is célszerű és szükséges biztosítani, míg más funkciók ellátása csak magasabb lélekszám, nagyobb körzet esetében szervezhető meg gazdaságosan. Ennek megfelelően a települések funkcionális kategóriákba sorolhatók, ahol a magasabb kategóriába tartozó település bizonyos funkciók ellátását biztosítja az alacsonyabb kategóriába tartozó települések számára, miközben egyben maga is valamennyi alacsonyabb fokú funkcióval rendelkezik. **A települések különböző szintű funkcióinak tehát egyben különböző szintű ellátási körzetek is megfelelnek, amelyek mindegyike az alacsonyabb funkciójú körzetekből valamely egész számú mennyiséget foglal magába.**

A központi helyek elmélete, mint gondolati rendszer és megközelítési mód, rendkívül széles körben terjedt el. **Nem nehéz felfedezni e koncepció nyomait a magyar településhálózati koncepción sem.** Az alapvető gondolatmenet itt is azonos. A településeket funkció nélküli, alap fokú, közép fokú, és felső fokú központ kategóriákba sorolták be, amelyekhez megfelelő nagyságú ellátási körzetek tartoznak. Minden felső fokú körzet több közép fokú, hasonlóképpen minden közép fokú körzet több alap fokú körzetet foglal magában. Az általános elv megegyezősége mellett azonban észre kell vennünk a különbségeket. A valóságos **magyarországi séma sokkal lazább, szabálytalanabb**, mint a CHRISTALLER

modell. Mindenekelőtt vannak benne közbenső központok, különböző kategóriájú, részleges funkciójú települések, amelyek megfelelnek a valóság sokszínűségének.

1.6. A sorrend és nagyság törvénye

A **sorrend és nagyság törvénye** (rank and size rule) a gazdasági tér egyik legérdekesebb szabályszerűsége. E törvényszerűsége a központi helyek elméletének néhány hiányossága fordította a figyelmet. A központi helyek elmélete ugyanis feltételezi, hogy az azonos funkcionális kategóriába tartozó települések azonos népességszámúak, nagyságrendűek. A települések népességszám szerinti eloszlásában eszerint a funkcionális kategóriák határán bizonyos ugrásoknak kellene lennie. A valóságban azonban nem így van. Még ha olyan modellt, sémát is alkalmazunk, amely a funkciók és az ellátási körzetek megoszlását a lehető legpontosabban leírja, akkor is a modelltől kapott, a kategóriára jellemző népességszámok legfeljebb **átlagértékeknek tekinthetők**, az adott kategóriába **tartozó települések népességszáma e körül szóródik**, megszűnnek a nagyobb ugrások, a különböző kategóriába tartozó települések népességszámai érintkezhetnek, sőt át is fedhetik egymást, és a települések kellően nagy száma esetén folytonos eloszlást alkotnak.

A figyelem tehát afelé fordult, található-e olyan folytonos eloszlási képlet, szabályszerűség, amely viszonylag jól leírja az egyes országok, térségek településhálózatának népességszám szerinti struktúráját?

Nos találtak ilyet és ezt a szabályszerűséget nevezik rank-size rule-nak, a sorrend és nagyság törvényének.

A sorrend és nagyság törvény, amelyet PARETO-féle eloszlásnak is neveznek, mivel először Vilfredo PARETO, olasz polgári közgazdász alkalmazta a **hasznosság elemzésére**, az un. **közömbösségi görbék** megállapítására. **Egyszerűsített képlete a következő:**

$$R P_R = M$$

ahol:

R = egy település sorszáma a népességszám szerinti sorrendben

P_R = az R-edik település népességszáma

M = egy konstans szám

azaz egy település sorszáma és népességszáma szorzata valamennyi településre nézve ugyanazt a konstans számot adja. Észrevehetjük, hogy ha $R=1$, akkor $P_R=M$, tehát ez a konstans szám tulajdonképpen a legnagyobb település népességszáma. Magyarul tehát a sorrendnagyság törvény szerint a második legnagyobb város népességszáma a legnagyobbénak fele, a harmadik városé harmada, a 125-ik városé a legnagyobb városénak 1/125-öd része. Bármely település várható népességszáma megkapható úgy, hogy a legnagyobb település népességszámát elosztjuk az illető város sorszámaival:

$$P_R = \frac{P_1}{R}$$

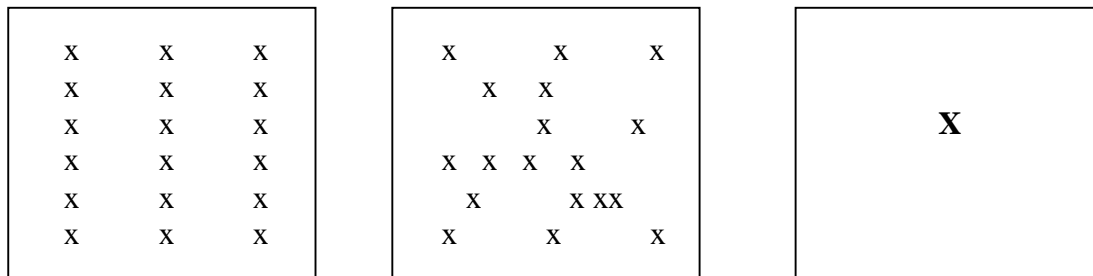
1.7. A térbeli struktúrák jellegének meghatározása a „cella-számlálási” módszerrel

A „cella-számlálási” vagy más néven **négyzet-elemzési módszer** a térbeli szerkezetek, eloszlások jellegének meghatározására szolgál. Mielőtt azonban a módszerrel megismerkednénk, előbb néhány szót kell ejtenünk arról, mit értünk a térbeli szerkezet jellegén. Egy térbeli eloszlásnak, struktúrának számtalan tulajdonsága lehet. **Lehet sűrű, vagy ritka, az elrendeződés alkothat különböző alakokat**, pl. vonalas, négyzetes, háromszög, vagy hatszög-alakú elrendeződést, stb. Mindezen tulajdonságon túlmenően azonban, **jellegesen elsődlegesen azt a megkülönböztetést értjük, hogy az adott struktúra, eloszlás szabályos vagy véletlen.**

Hogyan mérhetjük térben elhelyezkedő pontok eloszlását?

Erre szolgál a „cella-számlálási” módszer. Lényege, hogy a folytonos térre egy rácshálózatot ráhelyezünk, és az egyes rácselemekben, „cellákban” megszámláljuk az előforduló pontok, elemek számát. Majd elkészítjük annak gyakorisági táblázatát, hogy adott számú elem hány négyzetben, „cellában” fordult elő és a gyakorisági eloszlást összevetjük az adott esetben feltételezett és levezetett valószínűségi eloszlással. Az ábrán három eloszlást láthatunk. Ez első teljesen szabályos, egyenletes elhelyezkedés, a második véletlen jellegű, a harmadik ugyancsak szabályos, de tömörült jelleggel. A pontok száma mindhárom esetben 18. Ha az ábrára egy 10x10 négyszögből álló rácsozatot helyezünk és megszámláljuk az egyes négyzetekben lévő pontok számát, elkészíthetjük a gyakorisági táblázatot, kiszámíthatjuk az egyes négyzetben levő pontok átlagos számát és szórását (10. ábra)

9. ábra

Jellemző mutatószámot kapunk ha a szórását valamennyi eloszlás esetében elosztjuk az átlaggal. Az első eloszlás esetében a mutató értéke 0,48, a másodikban 0,99, a harmadikban 0,52. Különösen a középső mutatószám figyelemreméltó. A mutatószám értéke majdnem 1. Ismeretes a matematikai statisztikából, **hogy ez a tulajdonság egy véletlen eloszlásnak, a POISSON eloszlásnak az ismertetőjegye.** Valóban a jelenség jellege is POISSON eloszlásra mutat. Ez az eloszlás jellemző az un. folytonos véletlen eloszlásokra.

A cellaszámlálási módszert más területeken is alkalmazzák (pl. vörösvérsejtek számolására mikroszkópikus vizsgálatoknál), ott is a POISSON eloszlás a jellemző. Érdekességként megemlíthetjük, hogy az égbolton a csillagok is POISSON eloszlásúak. POISSON eloszlás a jellemző tehát minden olyan térbeli elrendeződésnél, ahol a véletlen eloszlás valamennyi feltétele érvényesül, tehát minden cella egyaránt valószínű és minden pont elhelyezkedése teljesen független az összes többi pontok elhelyezkedésétől. A konkrét gazdasági térben az ilyen eset azonban nagyon ritka.

1.8. A térbeli szerkezet fejlődésének valószínűségi modellje: a MARKOV-láncok

Mindazoknak a modelleknek, sémáknak, amelyekkel a gazdasági tér leírása céljából eddig megismerkedtünk **egy közös, súlyos hiányossága van**. Egy adott, pillanatnyi helyzet leírására alkalmasak, segítségükkel nincs módunk a térbeli szerkezet fejlődését folyamatában figyelemmel kísérni. E modellek nem adnak magyarázatot, vagy leírást az adott térbeli struktúra kialakulására. E folyamatok nyomon követéséhez ad némi segítséget a MARKOV-láncok elmélete.

Egy adott térbeli egységet különböző szempontok szerint különböző területi egységekre oszthatunk fel, vagy településeit különböző kategóriákba csoportosíthatjuk. Egy fejlődő, dinamikus térbeli rendszerben azonban a csoportosítások, kategóriák tartalma és terjedelme nem egyszer s mindenkorra adott, hanem közöttük átcsoportosulások mehetnek végbe. Egy település az egyik népességszám, vagy funkció szerinti kategóriából magasabba, vagy alacsonyabba léphet át, a népesség az egyik területegységről a másikra vándorolhat, stb. Ezeket az **időbeli „átmeneteket”**, egyik kategóriából vagy területegységből a másikba való átlépést az elmúlt időszak alapján bizonyos valószínűségekkel kifejezhetjük.

Vannak ún. **elnyelő MARKOV-láncok is**. Egy MARKOV-láncot **elnyelő láncnak nevezünk**, ha van legalább egy ún. elnyelő állapota, amelyből lehetetlen átmenni egy másik állapotba. Ha például, történetesen a központi körzetbe csak bevándorlás lenne, de onnan elvándorlás nem, akkor könnyen belátható, hogy előbb vagy utóbb a folyamat olyan állapotba torkollik (elméletileg), amelyben az ország egész népessége a központi körzetben koncentrálódna.

1.9. Gazdasági jelenségek térbeni terjedése

A polgári társadalom és történelem-felfogás **szerint valamely új szükséglet, új eljárás, új felfedezés megjelenése** nem a véletlen következménye, hanem **a termelőerők, a termelés és a tudomány adott fejlettségi foka nyújt lehetőséget megjelenésére**, de ugyancsak a termelés fejlődéséből, fejlettségéből adódik az **új eljárás, termék iránti igény** is. Az azonban már véletlen jelenségnek tekinthető, hogy a fenti objektív feltételekkel rendelkező területek, települések közül konkrétan hol jelenik meg az adott eljárás, termék, jelenség, stb.

A tudomány- és technikatörténet számos példát ismer ugyan több helyen történő egyidejű **felfedezésre, az esetek döntő többségében azonban az új jelenség egy földrajzi ponton jelenik meg és úgy terjed térben tovább**. A legtöbb ország, terület, település számára tehát a gazdasági fejlődés története nem annyira az eredeti felfedezések, mint inkább a gazdasági jelenségek térbeli terjedésének leírása, története. Így a térbeli terjedés elemzése, törvényszerűségeinek feltárása nemcsak a regionális gazdaságtan, hanem a gazdasági fejlődés általános elméletének szempontjából is döntő jelentőségű.

Felmerül a kérdés, hogy tudunk-e a jelenség szemléltetése és általános jelentőségének bemutatására az általános tapasztalatokon túlmenően olyan törvényszerűségeket találni, amelyek a térbeli terjedés lefolyását determinálják?

A törvényszerűségeket a jelenségek két fő csoportja szerint vizsgáljuk meg:

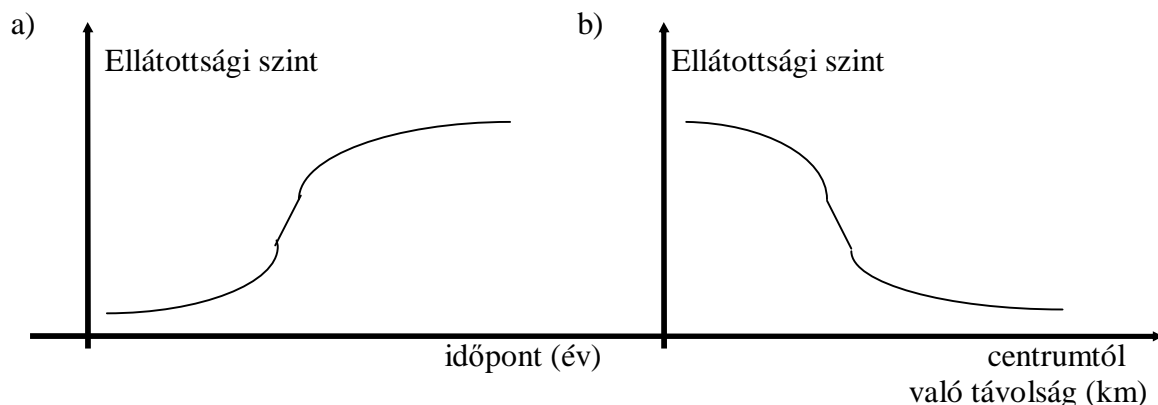
- § új ismeretek terjedése
- § áruk, jövedelmek, kereslet és kínálat térbeli terjedése.

A fenti csoportosítás azért volt szükséges, **mert a kétfajta jelenség terjedésének törvényszerűségei nagymértékben különböznek.** Ez lényegi tulajdonságaikból fakad. Az új ismeretek nem rendelkeznek anyagi hordozóval, így korlátlanul terjeszthetők, sokszorozhatók anélkül, hogy abból eredeti tulajdonságaik bármit is vesztenének. A terjedés feltételei így valóban szó szerint csak a „terjedésre” korlátozhatók, további törvényszerűségek, feltételek figyelembevétele nem szükséges. Nem véletlen ezért, hogy a legtöbb tanulmány, elemzés éppen e tárgykör körül csoportosul. Ugyanitt fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az új eljárások terjedését is itt anyagi hordozók nélkül, tehát csak mint ismeretet, és nem az azt megtestesítő gépeket, berendezéseket értjük.

Mint már korábban említettük az új eljárás, ismeret terjedése nem szigorú geometriai séma szerint történik, hanem **emberek egyéni cselekvésein keresztül valósul meg,** néhol jobban előrehalad, máshol kevésbé, lényegében sztochasztikus folyamat. Hogy konkrétan hol, milyen irányban fog jobban előre haladni és hol kevésbé, ezt előre - részletes ismeretek nélkül - aligha lehet megmondani, de arra választ adhatunk bizonyos paraméterek alapján, hogy bizonyos idő alatt átlagosan mennyire halad előre a térbeli terjedés. Továbbá arra, hogy milyen lesz az előrehaladás „eloszlása”, tehát az új ismereteket, eljárásokat megvalósító területeken milyen arányban alakulnak ki előre nyúló „csápok”, milyen arányban lesznek a terjedési „mag” közelében az új ismereteket, eljárásokat be nem fogadó területek, stb.

Az új ismeretek azonban - amennyiben gazdasági jelenségekről van szó - a legritkább esetben járnak anyagi hordozók, az anyagi szférára gyakorolt hatások nélkül. **Az új ismeretek új szükségleteket szülnek, amelyek viszont új kereslet formájában jutnak kifejezésre, a kereslet viszont már konkrét anyagi tárgyak - áruk - irányában nyilvánul meg.** Ismeretes az új termékkel való telítettség jellemző ún. „logisztikus” **görbéje.** A kezdeti idők alacsony színvonalú, viszonylag stagnáló szintű ellátása után az ellátottsági szint gyors növekedésének periódusa következik, majd bizonyos telítettségi színvonal elérése után az állomány ismét viszonylag stagnál (10a/b. ábra).

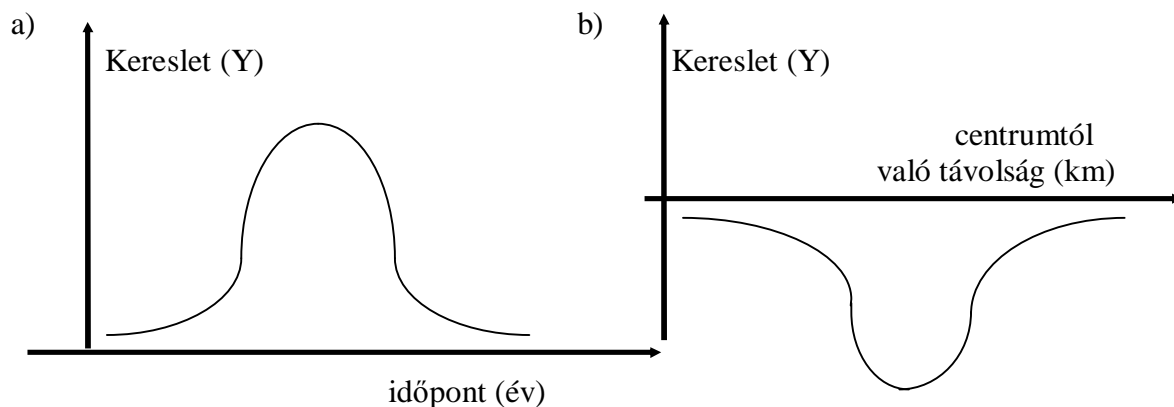
10a/b. ábra

Ha ugyanezt a térbeli terjedés szemszögéből vizsgáljuk és az x tengelyen nem az időpontokat, hanem a centrumtól, a keresleti struktúra átalakulásában vezető központtól való távolságot mérjük fel, egy fordított logisztikus görbét kapunk. Ennek a görbének az első, A-ig terjedő szakasza a már magas ellátottságú övezetet, az A-tól B-ig terjedő zóna a dinamikus kereslet övezetét, a B-n túli szakasz pedig az új kereslet által még nem érintett területeket reprezentálja (11a/b. ábra). Az ábrák tehát egymás megfelelői, csak míg az a.) ábra egy térbeli pontban időbeli folyamatként, b.) ábra egy időbeli pontban térbeli folyamatként jelenteti meg az

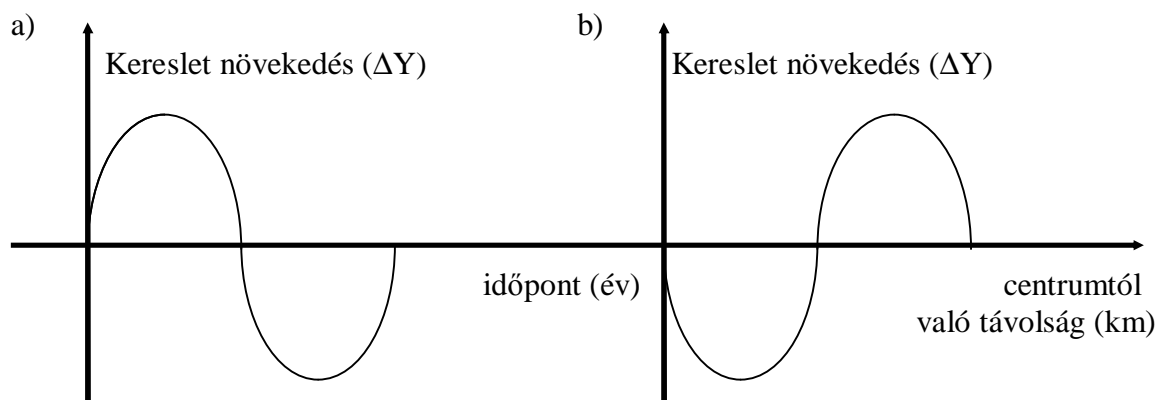
ellátási színvonal alakulását. Ahhoz, hogy a kereslet alakulásáról kapjunk képet, az a.), illetve b.) ábra első differenciáljait kell ábrázolnunk. Ezt láthatjuk a következő ábrán (11a/b. ábra).

11./a/b. ábra

Mint látható az időbeli és a térbeli görbe szimmetrikus képet mutat, csupán a szimmetria tengely változott meg. Végül a kereslet pillanatnyi dinamikáját az előző ábrán látható görbe második deriváltja adja, amelyet az alábbi ábrán mutatunk be (12a/b. ábra).

12.a/b. ábra

Természetesen a térbeli görbét megrajzolhatjuk több időpontra vonatkozóan. Nyilvánvaló, hogy a térbeli terjedéssel párhuzamosan a b. ábra "sinus görbéjének" csúcspontja az x tengely mentén egyre távolabb és távolabb tolódik el. A legdinamikusabb keresletnövekedés övezete a centrumtól egyre messzebb húzódik. A b. ábra bizonyítja, hogy többé-kevésbé joggal nevezik ezt a folyamatot „térbeli keresleti hullámoknak”, amely a központból kiindulva sugarasan terjed tovább.

Elsősorban új tartós fogyasztási cikkek, idénycikkek kereslete hullámszerűen terjed egy adott területen. Attól függően, hogy a kínálat „terjedése” ezzel a jelenséggel hogyan tart lépést, úgy válhat ki területileg differenciált árhatásokat. Ha egy adott földrajzi helyen és időpontban **hirtelen megnyilvánuló és tömeges új kereslet jelentkezik**, annak - ha nem fix áru termékről van szó - minden valószínűség szerint bizonyos **árfelhajtó hatása lesz**. Az új kereslet által kiváltott terjedési folyamatot tehát kezdetben a centrumban bizonyos **árnövekedés** jellemzi. A továbbiakban az ármozgás iránya attól függ, hogy a kínálat a kereslet továbbterjedésével hogyan tart lépést. Az esetek nagy többségében a „keresleti” hullámmal párhuzamos „árhullám” csillapodó görbe képét mutatja. A kínálat felzárkózik az új kereslethez és fokozatosan „utoléri” és semlegesíti a keresleti „hullám” által kiváltott

árhullámot. Azonban nem mindig ez a helyzet. **A kereslet terjedésének ugyanis megvannak a maga autonóm törvényei.** Terjedése bizonyos fokig hasonlít az új ismeretek terjedéséhez, terjedését tehát az információ terjedési sebessége határozza meg. Ha tehát **a kínálat nem tud lépést tartani a kereslet terjedésével, a kielégítetlen térben előrehaladó keresleti hullám árfelhajtó hatása egyre erősödik, az árhullám amplitúdója egyre nő.**

Míg a térbeli „árhullámok” amplitúdója lehet növekvő, vagy csökkenő, a jövedelmi hullám amplitúdója mindig csökkenő. Ha egy településben, területen a jövedelem valamely okból megemelkedik, annak egy részét mindenképpen helyben, helyi árukra és szolgáltatásokra fogják elkölteni. A fennmaradó rész a területen, településen kívüli termelőkkel szemben fog pótlólagos keresletként jelentkezni, azoknál fog bevételt, tehát, pótlólagos jövedelmet létrehozni. Ezek ismét pótlólagos jövedelmük egy részét helyben, egy részét azon kívül fogják elkölteni és a valahol egy pontban jelentkező pótlólagos jövedelem - bár egyre csökkenő kihatással - így gyűrűzik tovább. Természetesen esetleges jövedelemcsökkenésnél negatív irányban ugyanez a folyamat játszódik le.

A jövedelemhatás térbeni terjedése egyes nagyberuházások környezetében fokozott keresletet jelent szállás, élelmiszerek, stb. iránt. Így a törzslakosság jövedelme is megnövekszik. A jövedelmek elköltési igénye egyre nagyobb szolgáltatási igényekkel is fellép, egyre nagyobb mértékű munkaerő kereslet lép fel, **ami a jövedelmek térbeli terjedéséhez két irányból is hozzájárul:** egyrészt a növekvő munkaerőigényeket egyre nagyobb körzetből kell beszerezni, tehát a jövedelem is egyre nagyobb körzetben oszlik el, **másrészt** a gyorsan növekvő népesség élelmiszerszükségleteit egyre nagyobb körzetből lehet fedezni, tágul a település piaci vonzáskörzete, ami szintén a jövedelmek térbeli tovaterjedéséhez járul hozzá.

A negatív irányú folyamatra viszont a visszafejlesztendő bányavidékek szolgáltatottak jó példát. A széntermelés lassú fejlődése, vagy visszafejlődése az adott körzetekben messze a szűkebb környéken túlmenő hatással járt, és kihatott az érintett területek kapcsolódó iparágaira, mezőgazdaságára, szolgáltatásaira, sőt mivel a leépítés elsősorban az ingázó és munkásszálláson lakó dolgozókat érintette, a leépítés fokozatosan kihatott távolabbi körzetek jövedelmi helyzetére is. Itt sincs szó szabályos koncentrikus körök szerinti terjedésről, de a térbeli terjedési folyamat és annak bizonyos szabályszerűségei kétségtelenül kimutathatók és feltárásuk, tanulmányozásuk számos értékes információt szolgáltathat.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK

1. Fogalmazza meg a regionális gazdaságtan tárgyát!
2. Sorolja rendszerbe a gazdaságtudományokat!
3. Sorolja fel az egy pont gazdaság legfőbb jellemzőit!
4. Fogalmazza meg az izodapan definícióját!
5. Fogalmazza meg a cella-számlálási módszer lényegét!
6. Fogalmazza meg az ár és a költségfelszín általános törvényszerűségét!
7. Fogalmazza meg a sorrend és nagyság törvényét!
8. Fogalmazza meg a MARKOV láncok lényegét!

2. TELEPHELYVÁLASZTÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI

A telephelyelmélet a gazdaság egységeinek térbeli elhelyezkedésével és működésével, mint általános gazdasági törvényszerűséggel foglalkozik. A megnevezés magyar nyelven pontatlan (angolul: location theory), mivel nemcsak a telephely, azaz az üzem, a vállalat elkülönült működési helyének kiválasztását jelenti, hanem vizsgálja a gazdaság bármelyik mikroszervezete gazdasági tevékenységének minden olyan mozzanatát, amelyekben térbeli sajátosságok figyelhetők meg. A telephelyelmélet a gazdasági rendszer mikroszervezetei három, eltérő motívumokkal és működési jegyekkel rendelkező típusának térbeli elhelyezkedésével foglalkozik:

§ **a gazdasági szervezettel** (társasággal, vállalattal, vállalkozással), amely outputját pénzért értékesíti és kiadásait főként ezekből a bevételekből fedezi

§ **a közülettel** (non profit szervezet), amely tevékenységét állami (önkormányzati) költségvetés által juttatott pénzből (avagy magánadományból, tagdíjakból) ingyen végzi

§ **a háztartással**, amely fogyasztási célú kiadásait pénzbeli jövedelméből fedezi.

A telephelyelmélet, mint a regionális gazdaságtan része, mind fogalmaiban, mind módszereiben eltér a mikro- és makroökonómiától, továbbá a gazdasági földrajztól is, bár mindháromra támaszkodik. A **mikroökonómia** az egyes piaci résztvevők szempontjából az árak és a mennyiségek piaci viszonyaival, a termékek keresleti és kínálati mechanizmusaival foglalkozik. A **makroökonómia** pedig a nemzetgazdaság, mint „egész” viselkedését elemzi (infláció, adó- és pénzpolitika, jövedelmek, munkanélküliség, stb.).

A telephelyelmélet elsősorban a piaci résztvevők mikroökonómiai döntéseiből kiindulva, de ezen döntések általánosítására törekedve vizsgálja a gazdasági tevékenységek térbeliségét. A telephelyelmélet vizsgálatainak alapegysége lehet a térben létező egyedi mikroszervezet, vagy valamilyen szempontból összetartozó szervezetek együttese, de lehet egy település, kistérség, régió gazdasága is, azaz eltér a mikroökonómia egységeitől. A nemzetgazdaságokon belüli kistérségi kutatásoknál, illetve a világcégek terjeszkedésének elemzésekor az egyes makrogazdasági tényezőket csak háttérfeltételnek tekinti és nem vizsgálati célnak, ellentétben a makroökonómiával.

A telephelyelmélet sokáig a regionális gazdaságtan központi kérdése volt és az első olyan terület, amely gyorsan fejlődve a leghamarabb mutatott fel tudományos eredményeket. Az első alapvető elméleti munkákat THÜNEN, WEBER, LÖSCH, CHRISTALLER, ISARD és mások dolgozták ki. A fejlett piacgazdaságok fejlődését, a változó térbeli jellemzőket a telephelyelméletek is megpróbálták magyarázni, ezért az egyes elméletek kialakulása nem választható el a gazdasági fejlődés főbb szakaszaitól. E fejezet nemcsak a hagyományos termelési tényezők és szigorúan vett közgazdasági szempontok alapján mutatja be a telephelyelméletek témaköreit, hanem kitér a természeti környezetnek, a technológiai fejlődésnek, a gazdasági szervezetek kapcsolatainak, a társadalmi és kulturális háttérnek azon kérdéseire is, amelyek befolyásolják a gazdasági tevékenységek térbeliségét.

2.1. A telephelyelméletek kialakulása és főbb jellemzőik

A telephelyválasztás, a gazdasági tevékenységek térbeli helyének kiválasztása és az egységek térbeli működése az ártermelés meghatározott fokán bontakozhatott csak ki. **Két fő feltétele**

volt: egyrészt technikai oldalról a nyersanyagok és a termékek tömeges szállíthatósága, **másrészt** a tőke térbeli mozgásának szabadsága.

A múlt század utolsó harmadában a vasúthálózat kiépítése, valamint a gőzhajózás térnyerése megeremtette a szállítás alapvető technikai hátterét, míg a brit gyarmatbirodalom kiterjedtsége, Németország, valamint az Egyesült Államok politikai és gazdasági integrációja lehetővé tette nagy térségekben a tőke szabad mozgását. Azaz gazdasági döntéssé, az előnyök és a hátrányok mérlegelésének, a kiadások és a bevételek kalkulációjának tárgyává vált: **mit, miből, hogyan és hol állítsanak elő.**

A telephelyelméletek a gazdaság térbeli működését próbálták leírni, ezért fejlődésük nyilvánvalóan követte az élenjáró gazdaságokban lezajlott alapvető változásokat. A gazdasági növekedés magyarázatára igen sok elméletet dolgoztak ki, általánosan elfogadott álláspont azonban eddig még nem alakult ki. A gazdaság térbeli kiterjedésében a technikai feltételek fontos szerepet töltenek be, ezért a gazdasági növekedés főbb szakaszait, ezáltal a telephelyelméletek fejlődését a technikai-technológiai „forradalmakon” alapuló KONDRATYEV-cikluselmélet alapján tekintjük át.

A KONDRATYEV-cikluselmélet

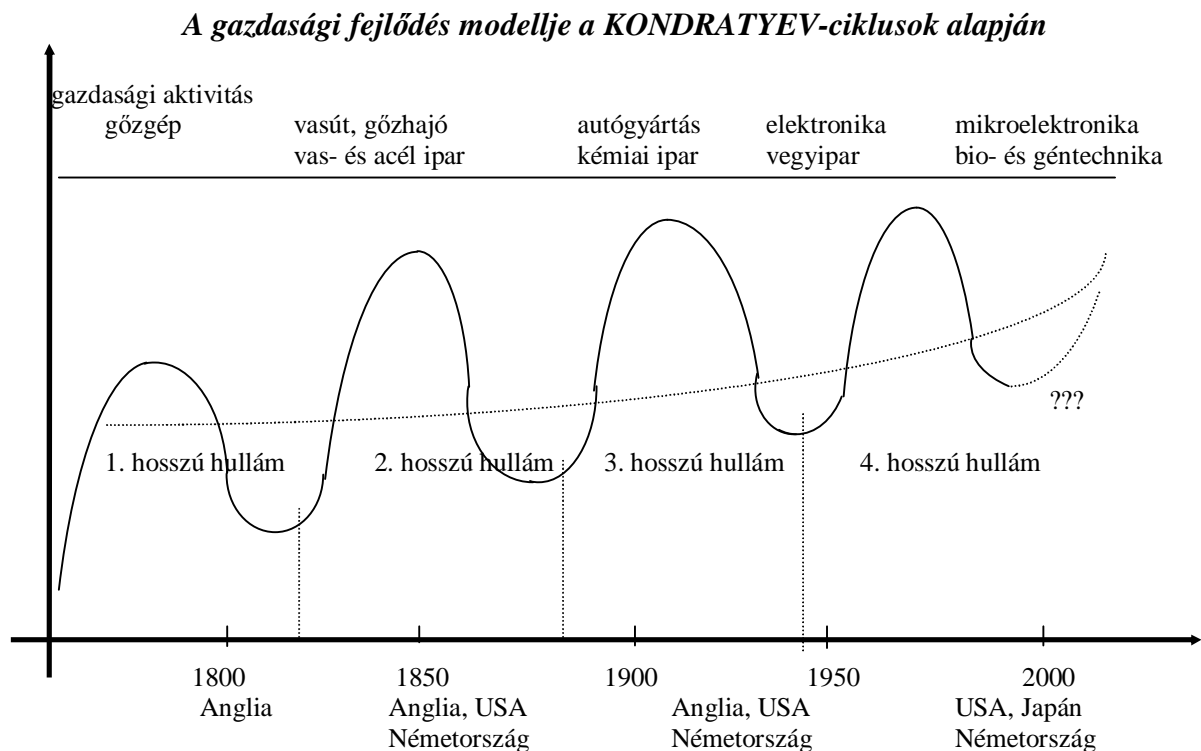
KONDRATYEV az 1920-as években az ármovgások statisztikai elemzésével számolta ki a gazdasági növekedés három szakaszát, amelyek nagyjából azonos hosszúságú periódusok voltak. Követői, elsősorban az **innovációkat előtérbe helyező gondolataira alapozva finomították** és magyarázták az egyes ciklusok tényleges gazdasági tartalmát. A leegyszerűsített elmélet szerint négy, egyenként nagyjából öt évtizedet átölelő KONDRATYEV-ciklus figyelhető meg, amelyeket más-más technológiai forradalmak és innovációk indítottak el, míg napjainkban kezdődött el az ötödik ciklus. Nagy-Britanniában az első ciklust a vasolvasztást és a pamutszövést forradalmasító újítások, a másodikat a gőzenergia hasznosítása, a vasúti közlekedés, a harmadikat az elektromos energia, a motorizáció és a vegyipar, a negyediket a petrolkémiai ipar, az elektronika és a légi közlekedés, a napjainkban kezdődött ötödiket a mikroelektronika, gén- és az információs technológiák indították el.

Egy ciklust valamilyen innováció indít el, amely nemcsak az iparágak többségében forradalmasítja a gyártási technológiákat, hanem a termékek körét is jelentősen kibővíti, és **alapvetően megváltoztatja az emberek életkörülményeit**. A hullám felfutási szakaszában széles körben elterjednek ezek a forradalmi eljárások, új termékeket előállítva és további, kisebb jelentőségű újításokat gerjesztve. Miután elterjedtek az új eljárások és érdemben nem javíthatók tovább, a piac telítődik, a profit lecsökken, ekkor megjelennek a **kifáradás, a depresszió** jegyei. A gazdasági növekedés is lefékeződik egészen a következő ciklus felpörgéséig.

A KONDRATYEV-cikluselméletet megalapozott bírálatok érték, viszont igen szemléletesen érzékelteti a technikai-technológiai forradalmak hatását a gazdasági növekedésre. Ezek az innovációk a gazdaság térbeli működését is alapvetően megváltoztatják, **tehát mindegyik ciklusban újrafogalmazódnak a telephelyválasztások szempontjai is**. A telephelyelméletek fejlődésének főbb szakaszai érdekes módon és nyilván nem véletlenül a KONDRATYEV-ciklusokhoz hasonló periódusokban adhatók meg. Ami érthető, mivel a telephelyelméletek „szerves” fejlődése a gazdasági növekedést követi, és a technológiai-

technikai változásokat, a ciklusok térbeli hatásait az egyes elméletek megpróbálták feldolgozni.

13. ábra

A telephelyelméletek fejlődése öt egymást követő szakaszra bontható.

(1) Az **első szakasz** a múlt század első harmadára tehető és THÜNEN nevéhez kötődik, aki a mezőgazdasági termelés térbeli elhelyezkedésének, telephelyének és a kapcsolódó helyzeti járadéknak a magyarázatára tett kísérletet. Alapvető gondolatokat fogalmazott meg az ipari forradalom előtti, alatti mezőgazdaság térbeliségéről a szállítási költségeket alapul véve. THÜNEN munkáját nem nevezhetjük kiforrott elméletnek, kortársai sem figyeltek fel rá, „újrafelfedezésére” a két világháború között került sor.

(2) A **második szakasz** a XX. század első évtizedeire tehető, amikor az ipari forradalmak nyomán már ipari agglomerációk alakultak ki. Az ipari telephelyelméletek főbb kidolgozói: WEBER, PREDÖHL és PALANDER. A szabad versenyes kapitalizmust alapul véve az ipari üzem telepítésének helyét analitikus eszközökkel, a főbb termelési költségeket minimalizálva próbálták meghatározni.

(3) A **harmadik szakasz** a két világháború közé tehető, nevesebb képviselői LÖSCH és HOTELLING. A kutatások az imperializmus piacproblémáira, a monopolisztikus piaci verseny térbeli törvényszerűségeinek, a gazdasági tér jellemzőinek feltárására irányultak. A telephelyválasztásnál a bevételek maximalizálását tartották alapvetőnek és a termelés helyett a fogyasztás (a piac) jellemzőit vették elsősorban figyelembe.

(4) A **negyedik szakasz** az ötvenes évektől a hetvenes évek közepéig tartott ISARD, GREENHUT és SMITH nevével fémjelezhetjük. Nemcsak néhány kiemelt, hanem a **gazdasági tevékenység térbeliségére ható valamennyi tényezővel megpróbálták**

számolni: a termelés és a fogyasztás mellett a településsel, a széles értelemben vett infrastruktúrával is foglalkoztak (több területi termelési függvényt is kidolgoztak). A költségek minimalizálása, avagy a bevételek maximalizálása helyett az összes tényező figyelembevételével kialakított (matematikai) modell optimalizálásával próbálták a legmegfelelőbb telepítési helyet meghatározni.

(5) Az **ötödik szakasz** telephelyelméletei napjainkban még csak körvonalazódnak, főbb jellemzőik az infrastruktúra térben nagyjából egyenletes kiépülése után a mikroelektronikára és az informatikára alapozott innovációk és csúcstechnológiák kerülnek előtérbe. A telepítéseknél a magasan képzett, kreatív munkaerő, a települések szolgáltatásai (agglomerációk szuburbán térségek) és a környezet állapota felértékelődnek, komplex, egymástól kölcsönösen függő telepítési döntések születnek. Az új irányzatokkal foglalkozó nevesebb személyek: STÖHR, MLALECKI, SCOTT.

A telephelyelméletek fejlődésének vázlatos áttekintéséből is kitűnik, hogy a bemutatott szakaszok nagyjából a KONDRATYEV-ciklusokkal szinkronban alakultak ki. Általában igaz, hogy a ciklus leszálló ágában gyűlnek össze az információk a gazdasági növekedés adott periódusáról és ekkorra szintetizálódnak (időnként megkésve) a technológiai-technikai innovációk térbeli hatásairól a tudományos eredmények.

A harmadik, illetve több szempontból a negyedik szakasztól beszélhetünk arról, hogy a **telephelyelméletekbe fokozatosan beépültek** a közgazdaságtudomány főbb eredményei, fogalmai és módszerei, ezáltal letisztult és kiépült tudományos eszköztára. **A regionális gazdaságtan is ekkortól számítódik diszciplínának**, természetesen a telephelyelmélet mellett a másik két részterület is dinamikusan fejlődött. Az egymást követő szakaszokban jól nyomon követhető a telephelyelméletek fejlődése, a gazdasági ismeretek elterjedésével, magának a gazdaságnak a fejlődésével párhuzamosan **egyre több tényező mérlegelését követően születnek a telepítési döntések**. Előbb csak a **szállítási költségek**, majd az **összes termelési költség minimalizálása**, később a piaci monopóliumoknál a **bevételek maximalizálása**, illetve a modern piaci versenyben a **gazdasági egység optimális fizikai helyének a kiválasztása**. A mérhető (számszerűsíthető) gazdasági tényezők köre fokozatosan kibővült és a nem mérhető sajátosságok is előtérbe kerültek.

Azok az alapvető felismerések, amelyek az egyes elgondolások lényegét jelentik, általában továbbfejlesztve beépültek a következő időszak elméleteibe is. Azaz a telephelyelméleteket mindenképpen a maguk történelmi közegében kell értékelni, az egyes megállapítások nem választhatók el az adott időszak gazdasági és társadalmi háttérétől. Természetesen az elméletek kidolgozói is tisztában voltak modelljeik hiányosságaival, tudták, hogy a bonyolult valóság néhány meghatározó elemének, a „lényegnek” a megragadásával könnyen elvonttá válhatnak okfejtéseik, de kísérletük az adott korban előrelépés volt a gazdaság térbeli működésének megértéséhez. A telephelyelméletek, a közgazdaságtudomány többi területéhez hasonlóan, a valóság leegyszerűsített ismervein alapuló absztrakt modellekből próbáltak kiindulni, ezáltal a főbb összefüggéseket bemutatni. Ezek a modellek ritkán tükrözték vissza a konkrét telepítési döntéseket.

2.1.1. THÜNEN mezőgazdasági telephelyelmélete

Az árutermelő mezőgazdaság kialakulását többek között a kereskedelem fejlődése tette lehetővé. Amíg az élelmiszertermelés elsősorban önellátásra szolgált, addig kevés árut (csak felesleget) vittek a viszonylag ritkán lakott városok piacaira. Az ipari forradalom kellett

ahhoz, hogy előbb Angliában, majd Németalföldön és több európai államban kialakuljon a szektorok közötti jelentősebb munkamegosztás. Az iparnak részben mezőgazdasági nyersanyagokra (gyapjú, len, növényi olajok, stb.), a kialakuló nagyvárosoknak élelmiszerre volt szükségük, amiért ipari termékeket adtak. Ily módon a mezőgazdaság is fokozatosan árutermelővé vált. Amíg korábban a termelést az éghajlat és a talaj befolyásolta, addig most már a piac igénye, nagysága és főleg távolsága. **THÜNEN a mezőgazdaság specializálódó termelését, a mezőgazdasági terület-felhasználást igen leegyszerűsített feltételek mellett elemezte** (műve 1826-ban jelent meg):

- § egy külpiactól elszigetelt, önellátó (autark) államot vizsgált, közepén az egyetlen piacot alkotó várossal, amelyet jövedelemérdekelt termelők látnak el mezőgazdasági termékekkel
- § a város körüli földek minősége mindenütt azonos (nincs különözeti földjáraadék), termékenként a termelési költségek is azonosak (eszközígényesség, munkaerő költsége, stb.)
- § a városi piacra történő szállítás lehetőségei és fajlagos költségei azonosak (lóvontatás), az utak sugarasan (légvonalban) vezetnek a városba, avagy hajózható folyót lehet igénybe venni.

THÜNEN a XVIII. század végén, a XIX. század elején a korabeli autark államok egyszerűsített térbeli modellje alapján arra kereste a választ, hogy az egyes mezőgazdasági kultúrák termelése hol helyezkedik el a város, a piac körül. **A korabeli termelési viszonyok alapján a termelési zónák elhelyezkedését és sorrendjét a termékek bruttó jövedelmezősége** (a termékegység árának és termelési költségének különbsége) és **a szállítási költségek** (a távolság) **függvényében határozta meg.**

A **városhoz legközelebbi zónában** tejet, tejterméket és zöldséget termelnek, amelyek romlandók (nem lehet messziről szállítani őket), és magas a termelési költségük. A **második zónában** az erdő van, amely szállításiígényes a korabeli tüzelő- és építőanyagot szolgáltatta. Majd a **harmadik zónában** az eltérő munkaígényű növénytermesztés és állattenyésztés jön addig a távolságig, amíg a keletkező jövedelmet meg nem haladja a szállítási költség. Az egyes zónák határa is a gazdaságosság szerint alakul.

A fenti modell nagyon sok olyan egyszerűsítő feltételt tartalmaz, ami egy gazdaságban sem teljesül, nyilvánvalóan az sem igaz, hogy a termelés térbelisége csak a fizikai távolságtól függ. Ez már a múlt században sem volt igaz, nemhogy napjainkban, amikor a vasúti, a légi, a tengeri szállítás és a hűtési, tartósítási technológia alapvetően megváltoztatta a termékek szállíthatóságának feltételeit, valamint jelentőssé vált a külkereskedelem is. THÜNEN elméletét többen átdolgozták, a látens módon feltételezett centrum-periféria viszonyt kibontották, a nagyobb város vonzáskörzetében a kisebb városok övezeteit is figyelembe vették. Természetesen THÜNEN korában, amikor az önellátás volt a jellemző és egy magángazdaságon belül többféle terméket állítottak elő, a termelők nem végeztek mindenre kiterjedő költségelemzéseket. Termelési költségeik közül inkább csak a pénzkifizetéssel járó áruvásárlásokat tartották nyilván, illetve a szállítási költség igényelt elkülöníthető és jelentős összeget.

A fenntartások ellenére az alapvető gondolatok maradandónak bizonyultak, a mezőgazdasági termelés egy részében a piacközelség ma is meghatározó. A zöldség- és tejtermelő övezetek többsége a fogyasztópiac, a városok közelében található, annak ellenére,

hogy a kedvezőbb éghajlatú (alacsony termelési költségű) távoli térségekből (és országokból) is sok terméket hoznak. Az élelmiszeripar zöme is - mint a mezőgazdasági termékek „elsődleges fogyasztója” - a termelő körzetek közelébe települ, avagy körülötte alakulnak ki övezetek (konzerv-, cukorgyárak, hűtőipari üzemek, stb.). A 70-es évek kőolaj-árrobbanásai után különösen fontossá vált a szállítás és az energiafelhasználás (tartósítás, fagyasztás, tárolás) költségének mérlegelése, a termelés térben átrendeződött és megerősödtek a városellátó övezetek. Az alacsony termelési költségű és nem romlandó javakon (gabonafélék, kávé, stb.) kívül ezek az övezetek állítják elő a térség városai számára a magas, termelési, tárolási és szállítási költségű termékeket. **A városellátó övezeteket erősíti a friss zöldségek és a „tisztá” (vegyszer- és tartósítószer mentes) élelmiszerek iránti növekvő igény, míg gyengíti egyes államok szubvenciókkal támogatott agrárpolitikája.**

2.1.2. WEBER ipari telephelyelmélete

WEBER a XX. század első évtizedében (1909-ben) publikálta „ipari telephelyelméletét” a századforduló gazdasági fejleményeire alapozva. Az ipari forradalmak hatására Európa nagy részén és az Egyesült Államokban megszilárdult az árutermelő gazdaság és kiszélesedett a munkamegosztás, kiépült a vasúthálózat, egyes térségekben nagy kitermelő- (bányászat) és feldolgozóipari üzemek jöttek létre, utóbbiak elsősorban nagy tömegű nyersanyagot (szenet, vasércet, stb.) dolgoztak fel.

A közlekedés fejlődése ellenére a szállítási költségek meghatározóak voltak és jelentősen meghaladták a bérköltségeket. Ekkor még sem a nyersanyag-beszerezés, sem a tőke és a munkaerő, sem a piaci elhelyezés problémáival nem kellett számolni. Korlátlan lehetőség volt a térbeli és a piaci terjeszkedésre egyaránt. **WEBER a következő alap- és háttérfeltevésekre támaszkodott elméletének megalkotásakor:**

- § szabad versenyes kapitalizmust feltételezett, ahol egyik üzem sem képes befolyásolni a piacot, és bármennyi terméket el tud adni fix áron,
- § a nyersanyagokból tetszés szerinti mennyiséget lehet beszerezni adott áron, és a termelési tényezők, a közlekedési infrastruktúra is mindenhol korlátlanul rendelkezésre állnak, a természeti tényezőktől eltekintett,
- § a munkaerőt adottnak vette, amely a szükséges számban és képzettségben több településen rendelkezésre áll úgy, hogy településenként eltérőek a bérköltségek, a termelési költség többi része bármely helyen azonos,
- § egyetlen pontszerű piacot tételezett fel a tér egy megadott helyén, a szállítás költségei csak a távolságtól és a mennyiségtől (súlytól) függnének mind az egyes nyersanyagoknál, mind a készterméknél.

WEBER a fenti feltételekből kiindulva jutott el arra a felismerésre, **hogyan fix eladási ár mellett a nyereség csak úgy növelhető, ha az üzem csökkenti a költségeit**, azaz megpróbál olyan helyre települni, ahol a termelési és a szállítási költségek együttes összege a legkisebb. A század elején a legnagyobb költségtényező a szállításból adódott, ezért WEBER a telephelyválasztásnál ezt vette elsősorban figyelembe. Több nyersanyaglelőhelyről való szállítás esetén három esetet különített el attól függően, hogy a termelési folyamat jár-e súlyvesztéssel, pontosabban a beszállított nyersanyagok súlya hogyan viszonyul a késztermékek súlyához.

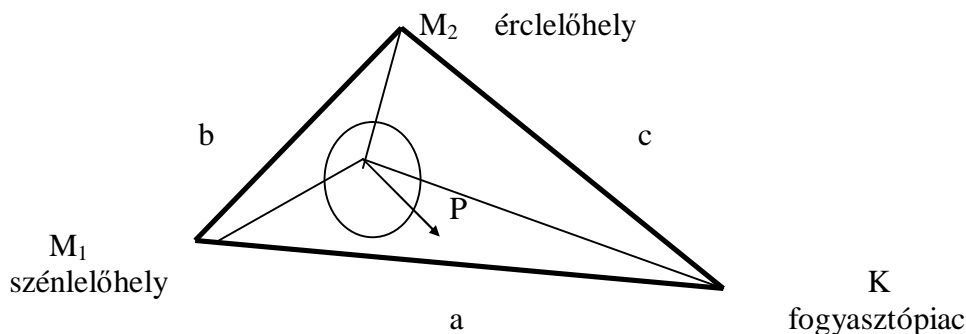
Két mutatószámot alakított ki:

- **az anyagindexet** (1 tonna késztermék előállításához mennyi beszállított nyersanyag szükséges)
- **a telephelysúly** (1 tonna késztermék előállításához megmozgatott összes nyersanyag és a késztermék együttes súlya):
 - (1) ha valamelyik beszállított nyersanyag domináns, azaz súlya meghaladja a telephelysúly felét, akkor az üzem ennek a nyersanyagforrásnak a közelébe települ
 - (2) ha a késztermékek súlya nagyobb a beszállított nyersanyagok súlyánál, az anyagindex nagyobb 1-nél, akkor a piachoz (a felhasználási helyhez) települ az üzem
 - (3) egyéb esetekben az üzem egy közbenső helyre kerül.

WEBER feltételezése szerint a szállítási minimumponttól egy település „eltérítheti” a telephelyet, ha a munkabéreköltség ezen a településen annyira alacsony, hogy a bérmegetakarítás meghaladja a fellépő szállítási többletköltséget. WEBER szerint a munkaerő immobil és nem hajlandó távolsági ingázásra, inkább az ipart követve elköltözik egy másik településre. A gazdasági agglomerációk is vonzzák a telephelyeket ha az eltérő nyersanyagforrásokra és piacra épülő üzemek közös létesítményei (közös raktárak, javítóműhelyek, stb.) kevesebbe kerülnek, mint a szállítási minimumponttól való eltérés szállítási többletköltsége.

WEBER ipari telephelyelmélete

14. ábra

WEBER ipari telephelyelmélete az egyoldalú egyszerűsítő feltevések ellenére igen sok követőre talált. Lényegében egy vállalkozó döntési problémáját elemezte mikroökonómiai megközelítésből, aki olyan telephelyet keres, ahol a kiadásai minimálisak. **Az üzemen kívüli, külső feltételeket** (piac, infrastruktúra, munkaerő, stb.) **adottnak vette és csak a beszerzési, szállítási, valamint béreköltségre koncentrált.**

Telephelyelmélete újszerű volt abban az értelemben, hogy a számszerűsíthető tényezőket matematikai módszerekkel próbálta összemérhetővé tenni és az általános törvényszerűségeket ezáltal szintetizálni. De az absztrakt (matematikai) gondolatokat nem erőltette egyoldalúan, az anyagindexszel és a telephelysúllyal teret engedett a gyakorlati megfontolásoknak is. Ha kezdetleges formában is, de a telephelyelméletet kidolgozók közül **először nála jelent meg a költségtér** (izodapan vonalak), amely túlmutat a fizikai távolságon alapuló téren és az **agglomeráció** gondolatával, közgazdasági összefüggéseivel is itt találkozunk először.

Megjegyezzük, hogy a manapság primitívnek tűnő, csak néhány költségnemre épülő absztrakció jórészt igazodott a korabeli kalkuláció, számvitel és könyvelés színvonalához. Felvethető viszont, hogy WEBER nem vette figyelembe azokat az eredményeket, amelyek a múlt század végén a polgári közgazdaságtudományban elfogadottá váltak, azaz a klasszikus közgazdaságtudományból kiindulva **csak a termelésre és a növekedésre koncentrált, viszont a szükségleteket, a fogyasztást és a versenyt megjelenítő piacra nem.** Továbbá **nem vette tekintetbe a beruházási kiadások helytől való függőségét és csak a pillanatnyi árak alapján kalkulált,** holott a telephelyek általában hosszú távon működnek. WEBER ipari telephelyelmélete minden fogyatékosága ellenére a modern telepítési elméletek egyik kiindulópontjának tekinthető, mivel a termelés térbeliségéhez kötődő legfontosabb alap gondolatokat felvetette.

2.1.3. LÖSCH térgazdasági elmélete

A két világháború között kiéleződő piacproblémák, különösen az 1929-33-as gazdasági válságot követően ráirányították a figyelmet a telepítési döntéseknél is a piac térbeli törvényszerűségeire. A közgazdaságtan főbb fogalmai és gondolatai alapján a **kereslet, a kereslet-rugalmasság, a monopolisztikus verseny, a területi árpolitika és egyensúlyelmélet, stb. térbelisége került előtérbe.** WEBER-rel ellentétben nem a lokalizált nyersanyagforrásokkal és munkaerővel, illetve ezek költségdifferenciáival foglalkoztak, - THÜNEN gondolatait részben felhasználva - hanem a vállalkozók motivációival, a gazdaság térbeli működésével.

LÖSCH egyenletes népsűrűségű (mint piacot alkotó fogyasztók) és azonos természeti adottságokkal, mindenirányú szállítási lehetőségekkel rendelkező síkságot feltételezett, részben THÜNEN nyomán. A munka minőségi és innovatív dimenzióitól, valamint a piacon kívüli tényezőktől eltekintett. Az általános egyensúlyelméletek mintájára **egy térbeli egyensúlyelmélet kidolgozására tett kísérletet, a tökéletes** (monopol helyzetektől és állami beavatkozásoktól mentes) **térbeli versenyt alapul véve:**

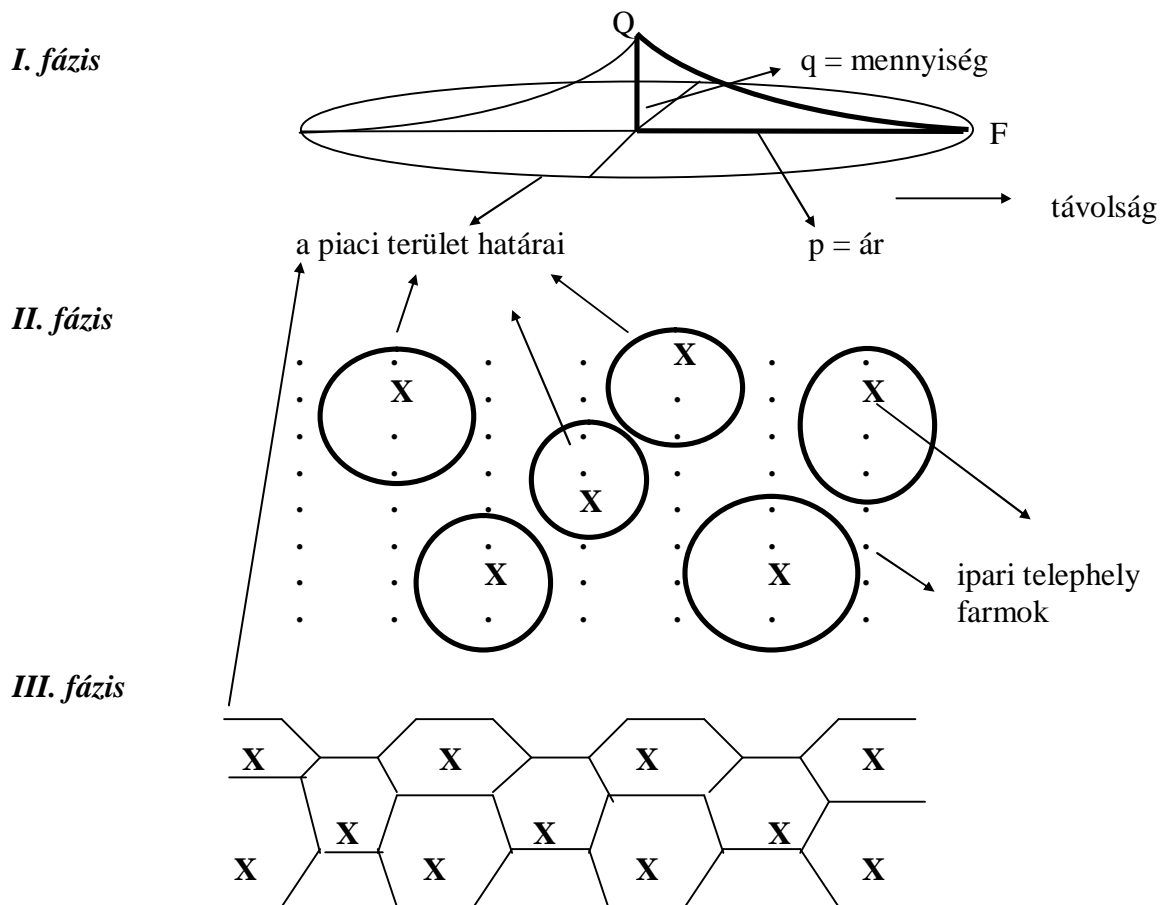
- § mindegyik telephelyen a gazdasági tevékenység a termelő számára jövedelmező, a fogyasztók számára pedig hasznos (valódi szükségletet kielégítő) terméket, szolgáltatást hoz létre,
- § a telephelyek olyan „sűrűn” helyezkednek el a térben, hogy piackörzeteikkel a teljes teret kitöltik (minden kereslet ki van elégítve),
- § bármilyen gazdasági tevékenységet bárki és bárhol végezhet, a kiugró jövedelmek odavonzzák az új bejegyzésű cégeket, ezáltal a magas profitokat „letörlik”,
- § a termelés és a kereskedelem térbeli kiterjedése (piackörzetei) a lehető legkisebbek, hogy minél több vállalkozó lehessen,
- § a piackörzetek határánál a fogyasztók „közömbösek”, a két szomszédos termelő közül bármelyik kínálatából választhatnak.

LÖSCH gondolatmenete: tökéletes térbeli piaci verseny esetén, ha a síkságra odatelepül egy üzem és az önálló családi gazdaságok helyett elkezd valamilyen árut gyártani, akkor ellátási, piaci körzete addig terjed (1. fázis), amíg a termék szállítási költsége a jövedelmét fel nem emészti (és amíg olcsóbb megvenni ezt a terméket, mint otthon előállítani). Ha ez a tevékenység jövedelmező, akkor újabb vállalkozók kezdik el ezt a nagyüzemi termelést (2. fázis), és a síkságot előbb-utóbb hézagmentesen befedik (3. fázis) ellátó körzeteikkel. Az egyensúlyelmélet szerint a „sűrűsödés” mindaddig tart, amíg a profit el nem tűnik. A piackörzetek eleinte körök, de később egymáshoz „nyomódnak” és olyan sokszögek lesznek, amelyek hiánytalanul lefedik a síkságot. Ezt a feltételt néhány szabályos sokszög elégíti csak

ki. A fenti absztrakció egyféle termékre vonatkozik. Mivel sokféle terméket gyártanak és fogyasztanak, amelyek mindegyike más-más terjedelmű piackörzetet hoz létre, ezért a térben többféle (példánkban hatszögű elemekből álló, de eltérő méretű és központú) háló alakul ki, a településeken eltérő számú telephelyek zsúfolódnak össze. LÖSCH a telephelyek és hálózataik térbeli eloszlásának modellezésére az előzőekben már vizsgált CHRISTALLER központi helyek elméletét fejlesztette tovább.

A gazdasági tér kialakulásának fázisai LÖSCH-nél

15. ábra

LÖSCH a neoklasszikus közgazdaságtudomány eredményei alapján térbeli egyensúlyelméletet próbált megalkotni, szerinte a telephelyválasztások az árak és a kereslet-kínálat összefüggései, a tökéletes piac feltételei alapján nagyjából szabályos gazdasági teret hoznak létre, amely tér jóval túlmutat a szokásos fizikai tér képzetén. A vállalkozó saját érdekeit követve a bevételek maximalizálására törekszik, és éppen ez a motiváció mozgatja a térbeli egyensúlyi automatizmusokat és alakítja ki a bemutatott gazdasági teret. LÖSCH elméletét, amelyben CHRISTALLER gazdasági térelméletét és THÜNEN elgondolásait jelentősen továbbfejlesztette, tudományos megalapozottsága és közgazdaságtani háttere miatt élénk érdeklődés kísérte. Empirikus kutatások sora indult, hogy egyes megállapításait megerősítsék avagy megcáfolják.

2.1.4. ISARD optimalizáláson alapuló telephelyelmélete

A II. világháború után a piacgazdaságok működéséről rendelkezésre álló egyre alaposabb ismeretek és az ökonometria rohamos fejlődése kedvezett a telephelyelméletek

továbbfejlesztésének. Ekkorra a regionális gazdaságtan széles körben művelt tudomány, a közgazdaságtanok teljes jogú tagja lett. A regionális gazdaságtan egyik jeles képviselője ISARD, aki a korábbi telephelyelméletek eredményeinek szintézisével új iskolát teremtett. ISARD már nemcsak egyes tényezők egyoldalú vizsgálatára, a költségek minimalizálására, avagy a bevételek maximalizálására, hanem **az összes fontos tényező figyelembevételével történő optimalizálására törekedett**. Mindhárom ismertett telephelyelméletre támaszkodott, THÜNEN-től a központi város körüli zónákat kombinálta LÖSCH hatszögű településszerkezetével és a piactérségeket a nagyvárosokba centralizálta. Továbbá THÜNEN és LÖSCH uniform síkság elképzelését gyengítette WEBER telepítési javaslatával, azaz a **nyersanyagforrásokat is hangsúlyosan kezelte**. A térelméletek eredményeiből kiemelte a nagyobb településekhez kötődő funkciók fontosságát, különös tekintettel az **infrastruktúrára**, amelynek tovagyűrűző hatásokat tulajdonított. Alapvető felismerése volt, **hogy a telepítési tényezők köre nem állandó, hanem folytonos mozgásban vannak**. Bevezette a **tényezők helyettesíthetőségének elvét**, nem emelt ki egyet sem örökérvényűnek. Pl. szerinte a munkaerőt, bizonyos mértékig helyettesíteni lehet tőkével, avagy földdel, és fordítva is, a helyettesítések ugyanolyan optimális eredményre vezethetnek. Ezzel kapcsolatban tanulmányozta a területi termelési függvényeket, alapfeltevése hogy a termelési tényezők árai döntő módon függnék a termelés térbeli helyétől. **Nemcsak a területi árak befolyásolják a termelés nagyságát, az eltérő termékvolumenekhez más-más optimális telephely is tartozhat.**

ISARD és követőik felfogásában a regionális gazdaságtan a gazdasági tevékenységek egymással összefüggő, konzisztens térbeli rendszerré váltak. Véleményük szerint a telephelyelmélet a mikroökonómia szerves része, amely csak a vállalati döntésekkel együtt, azokkal összhangban értelmezhető. **A gazdaságban megfigyelhető alapvető változások mellett a vállalati (és a háztartásokkal is foglalkozó) döntésemélet eredményei rávilágítottak arra, hogy az ökonometria jelenlegi eszközeivel nem képes napjainkban magyarázatot adni a gazdaság térbeli működésének főbb törvényszerűségeire.**

2.1.5. A telephelyelméletek napjainkban

A telephelyelméletek fejlődését áttekintve látható azaz ív, ahogyan az egyes szakaszokban megérték a felismerések, beépültek a közgazdaságtudomány eredményei, ha időnként megkétszerezve is. **Azonban a 70-es évek közepétől egyre általánosabb körben fogalmazódnak meg ezen elméletekkel szemben a kritikák, amelyek főbb elemei az alábbiak voltak:**

- § a fenti neoklasszikus elméletek a racionális „gazdasági ember” fogalmából indulnak ki, aki tisztában van a telepítés összes tényezőjével és képes a költséget minimalizáló vagy a profitot maximalizáló döntést hozni,
- § a nem gazdasági motivációkat, a nem mérhető tényezőket és gazdasági externáliákat a telepítési döntéseknél jórészt figyelmen kívül hagyják, holott döntőek lehetnek,
- § statikus alapállásúak, azaz csak a rövid távon érvényes aktuális feltételekből (költségekből, árakból) indulnak ki, a telepítési döntések viszont általában hosszú távon hatnak,
- § ezek a modellek sem a történelmi-politikai változásokat, sem a nagy nemzetközi cégek (monopóliumok) befolyását, sem a világgpiaci verseny hatásait nem képesek megmagyarázni, a tökéletes versenyen alapuló piacgazdaság feltevése csak elméleti jelentőségű.

A legújabb vizsgálatok rámutattak arra is, hogy a tér fogalma nemcsak a távolsággal hozható kapcsolatba, hanem a korábbi elképzelésekhez képest árnyaltabban kell foglalkozni vele. **Így napjainkban megfogalmazhatjuk a tér különböző típusait:**

- § gazdasági (költség-) tér,
- § időtér,
- § kognitív tér,
- § társadalmi tér
- § ökológiai tér.

Azaz a telephelyelméletekben a térfogalom továbbgondolására van szükség, mivel a háztartások működését és viselkedését is modellezni kellene, ahol a különböző térfogalmak alapján lehet csak elfogadható magyarázatot adni. Ugyanúgy a területi különbségek dimenzióit a változó gazdasági feltételekre tekintettel kell újrafogalmazni. A telephelyelméletekben alapvető, hogy a piaci résztvevők racionális döntéseket hozzanak. A vizsgálatok viszont arra utalnak, hogy az ember bár megpróbál racionálisan dönteni, de erre sok esetben nem képes.

A racionális döntés azt jelenti, hogy a döntéshozó rendelkezik egy sor kritériummal, elvárással, amikkel az összes lehetséges döntési lehetőséget összehasonlítja, mérlegeli a következményeket, és kiválasztja az optimális megoldást. A valóságban a racionalitásnak korlátai vannak:

- § a döntési lehetőségeket is egy keresési folyamat során kell feltárni a döntéshozók megelégszenek néhány eset figyelembevételével, és nem elemzik az összest,
- § a döntéshozó nem képes felmérni, csak nagyjából megbecsülni az egyes döntési lehetőségek várható következményeit, kockázatait, nincs ismerete a többi piaci résztvevő szándékáról
- § a döntéshozó nem optimális, hanem csak kielégítő döntést hoz, elfogadja az első „elegendően jó” lehetőséget
- § ráadásul az ember nem dönt konzekvensen, hanem szubjektív élményei, saját belső bizonytalanságai is befolyásolják.

A telepítési döntéseknél a korlátozott racionalitás azt jelenti, hogy vagy a vállalkozó, vagy valamilyen szakértő megvizsgál néhány lehetőséget, esetleg készülnek esettanulmányok és költségkalkulációk is, de nem tudják végigjárni az összes lehetőséget. Ráadásul helyismeretük sincs, az összeszedett információk vagy igazak vagy nem, a lehetséges piac és konkurencia viselkedése is csak becsülhető, ezért a személyes kapcsolatok és benyomások is döntőek. A gazdasági életben megjelent új innovációk, a mikroelektronikai és informatikai forradalom átrendezi nemcsak a gazdaság, hanem az élet minden területét. Ezeket a változásokat a hagyományos közgazdasági elméletek nem képesek feldolgozni. Ezen kívül a döntéshozók korlátozott racionalitása is rámutat arra, hogy a telephelyelméletek miért nem tudják jelenleg a gazdaság térbeli működését úgy leírni, hogy az összhangban legyen a tapasztalatokkal.

Másképpen fogalmazva, jelenleg nincs elég ismeret a következő KONDRATYEV-ciklus gazdaságáról, ezért „sötétben tapogatózás” folyik. A gazdaság térben is átrendeződik, a nemzetközi piac kiszélesedik, új szempontok kerülnek előtérbe, stb. Napjainkban ezeknek az alapvető változásoknak felismerhető jegyeit, fontosabb jellemzőit lehet csak bemutatni és

számba venni. Azaz pozitívista alapállásból történő adatgyűjtésekre és rendszerezésekre van elsősorban mód, míg a normatív elméletek kidolgozására feltételezhetően később kerül sor.

2.2. A telephelyválasztások főbb tényezői

A telephelyelméletek fejlődése főbb szakaszainak, modelljeinek és alapvető gondolatainak bemutatása után tekintsük át a gazdaság térbeli működésére ható legfontosabb tényezőket. Főleg azokra a gazdasági összefüggésekre térünk ki, amelyek meghatározzák a telepítési döntéseket. Elsősorban az utóbbi évek változásait emeljük ki néhány fejlett országban (az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában) megfigyelhető tendenciák nyomán. Nem foglalkozunk külön a víz-, az energiaigényességgel, stb., mivel közgazdasági értelemben beletartoznak a nyersanyagok kategóriájába. Hasonló okok miatt az egyes nemzetgazdasági ágak és ágazatok (gépipar, építőanyag-ipar stb.) telephelyválasztására és a területfejlesztés kérdéseire sem térünk ki. Megjegyezzük, hogy a **telephelyválasztások komplex döntési problémák, mindig a különböző tényezők és szempontok kombinációit veszik alapul.** A térbeliség általában nem direkt, hanem indirekt módon, a mikrogazdasági szempontok mindegyikében „lappangva” jelenik meg (pl. az infrastruktúra elemzésénél, a munkaerő felbecsülésénél, a fogyasztók elhelyezkedésénél stb. külön-külön nézik a területi jellemzőket).

2.2.1. A természeti környezet

A természeti tényezők mint külső, környezeti adottságok jelennek meg a gazdaság résztvevői számára. **Mindegyik gazdasági tevékenység a tér egy adott pontján folyik, a konkrét éghajlati és domborzati tényezőktől, mint a tevékenység fizikai környezetétől nem lehet eltekinteni, még ha több esetben lazítható is ez a kapcsolat. Másrészt mindegyik termék és felhasznált eszköz a természeti környezetből származó valamilyen szintű feldolgozás során készül,** az inputok csak részben helyettesíthetők más anyagú termékekkel (legkönnyebben az energiahordozók konvertálhatók), viszont nem mindegy, hogy az egyes nyersanyagokból mennyi és hol áll rendelkezésre. Azaz **a természeti környezet fontos szempont a gazdasági tevékenység helyének kiválasztásakor.** Napjainkban a gazdasági tevékenységek többségénél a kedvezőtlen természeti hatások jó részét semlegesíteni lehet (pl. öntözéssel a szárazságot), azonban a gyakorlatban csak a minimális költségű megoldások terjedtek el tömegesen. **A nyersanyagokat, természeti erőforrásokat szűkösségük szerint egy skálán ábrázolhatjuk, amelyen négy fő csoport jelölhető ki:**

- (1) **ubikvitas**, a mindenhol előforduló és könnyen felhasználható javak (pl. az oxigén az acélgyártáshoz),
- (2) **kommonalítások**, a viszonylag széles körben elérhető és felhasználható javak (pl. mezőgazdasági termőföld és erdő, homok és kavics, stb.),
- (3) **ritka javak**, amelyek csak néhány helyen fordulnak elő (pl. gyémánt, nikkell, stb.),
- (4) **unikális javak**, amelyek csak egy-két meghatározott helyen találhatóak (pl. kriolit az alumínium gyártásához).

A nyersanyagok szűkössége relatív tartalommal bír, pl. a tiszta víznek régebben kevésbé voltak szűkében, mint napjainkban. Modern gazdaságokban szűkösségi járadék (pl. földjáradék) bevezetésével érték el, hogy a közjavak (ahol a jószág haszna oszthatatlan) ne váljanak egyre szűkösebbé, ne fogyjanak el (pl. a tengeri halászat part menti korlátozása,

engedélyhez és kvótákhoz kötése lehetővé teszi a halállomány újratermelődését). **Ez a járadék a természeti erőforrások „ára”.**

A természeti erőforrásokat aszerint is meg szokták különböztetni, hogy kiaknázzák-e őket. Nagyon sok olyan nyersanyagforrás ismert, amit nem hasznosítanak. Az ismert, de ki nem aknázott javaknál általában a jelenlegi technikai és technológiai ismeretek, ár- és költségtényezők mellett gazdaságtalan lenne a kitermelés (a tőke lassan térülne meg), vagy a gazdasági externáliák kedvezőtlenek, illetve politikai- és tulajdonviszonyok is közbeszólhatnak. Ezek alapján **a természeti környezet alkotóelemeit két csoportra osztjuk:**

1. megújítható, újratermelhető
2. nem megújítható erőforrásokra.

Az első csoportba tartoznak a szükséges mennyiségben újratermelhető javak, pl. a növények és az állatok. A másodikba a véges mennyiségben rendelkezésre álló, kimeríthető nyersanyagok sorolhatók (elsősorban ásványi anyagok). A javak szűkössége főleg az utóbbiakra vonatkozik, amelyek nagyobb része mesterségesen is előállítható más anyagokból (pl. gyémánt), de a költségek általában meghaladják a kitermelés jelenlegi ráfordításait. Az újratermelhető javak többségét a mezőgazdaság állítja elő. **Alapvető feltételek:**

1. FÖLD, 2. VÍZ, 3. HŐ, 4. FÉNY.

A mezőgazdasági termékek termelésének többségénél a természeti környezet kizárólagos szerepe megszűnt, a „gazdasági környezet” került előtérbe, az alapvető feltételek egy részét pótolni lehet (öntözéssel, műtrágyával, energiával). Az egyes növények kedvezőtlenebb éghajlati viszonyok között is természetűek, azaz a térbeli sávok kitolódtak, amelyeken belül gazdaságossági határokat és optimális térségeket lehet megadni. **A gazdaságossági határokon belül a komparatív előnyök alapján, az áraktól és a költségektől függ a termelés, amit az adott állam szubvenciók politikája is alapvetően befolyásol.** A természetűségi határok kitágulása a nagy tűrőképességű fajtáknak és az új művelési módszereknek köszönhető. Viszont a növények többségénél (legalábbis a fejlett országokban) az optimális térségek beszűkültek, mivel a termelékenység ugrásszerű növekedését a fogyasztópiac rugalmatlanul tudja csak követni.

A **nem megújítható és nem bővíthető erőforrásokat** azok az ásványkincsek jelentik, amelyek kibányászását főleg a fizikai (geológiai) korlátok és a gazdasági lehetőségek határozzák meg. Általában igaz, hogy a jó minőségű ércek mennyisége kicsi, ahogy romlik a minőség, úgy nő a mennyiség. Több esetben már kimerültek a könnyen kitermelhető bányák (és olajkutak), csak magasabb termelési költségek mellett lehet és térben máshol folytatni a művelést. Az ásványkincsek háromnegyede energiahordozó (szén, kőolaj, földgáz), bányászataukra jellemző hogy egyre rosszabb természeti feltételek közé kerülnek. Pl. Bakuból előbb Kazany környékére, majd Szibériába tevődött át az orosz kőolajbányászat. A bányászat gazdasági lehetőségeit az árak és a költségek határozzák meg, általában igen magas a beruházásnak és a szállításnak, valamint a környezet helyreállításának (rekultivációjának) költsége. Egy bánya megnyitása időben hosszú folyamat, a rövid távú piaci hatásokat nem vehetik figyelembe, részben ezért a bányászat nemcsak gazdasági, hanem politikai és területfejlesztési kérdés is.

A természeti környezet és a gazdasági tevékenységek között dinamikus kapcsolat van. A gazdasági és a technológiai feltételek rövid távú változása kihat az igénybe vett természeti erőforrások körére és fizikai helyére is, de a tartós hatás általában hosszabb időszakban

következik be. Az állami (és a helyi) gazdaságpolitika napjainkban felértékelődött, a környezeti károk kezelése és megelőzése, a területfejlesztési szempontok érvényesítése, stb. előtérbe került.

2.2.2. A termelési tényezők

A termelési tényezők klasszikus felosztása: föld, munka és tőke, habár újabban a munkától elkülönítik a menedzsmentet és a tőkétől a technológiát. A gazdasági tevékenységek inputját a térben egyenlőtlenül eloszló fenti termelési tényezők alkotják. Mindegyik gazdaság térbelisége szorosan függ a földtől (mint fizikai helytől) és a munkaerő (amely fogyasztó és választópolgár is egyben) elhelyezkedésétől, viszont a relatíve mobil tőkétől kevésbé.

A föld legfontosabb összefüggései

A föld területhasznosítása szempontjából megkülönböztethetjük a **termőföldet**, amely a mezőgazdasági tevékenység alapja és az **egyéb hasznosítású ingatlanokat** (telkek, ipari létesítmények területei, stb.). A termőföld rövid távon stabil termelési tényező, miközben a fejlődő országokban nő a mezőgazdasági művelésbe vont területek nagysága (erdőirtással, mocsarak lecsapolásával), addig a fejlett országokban (főleg Európában) csökken.

A mezőgazdasági földterület földrajzi (éghajlat, domborzat, víz) és fizikai jellemzői (termőképessége) is fontosak, azonban mint a megelőző fejezetben kitértünk rá, pótlólagos befektetéssel (öntözés, kemikáliák, speciális fajták) a termésmennyiség fokozható és a termelés bizonyos gazdaságossági határok között fenntartható. A föld hasznosítása függ a tulajdonviszonyoktól is, a termelő saját (teljes vagy részleges) tulajdonában van-e a terület, avagy bérelt. A saját tulajdonú földön a művelési ág változása általában gyorsabb, a pótlólagos befektetés (részben jelzáloghitelekkel) nagyobb és a parcellázások után az ingatlanforgalom élénkebb.

A fejlett országokban a földbérletek visszaszorulnak, pl. amíg Nagy-Britanniában a XX. század elején kb. 90% volt, addig jelenleg 40%, az USA-ban pedig 10% a bérlemények aránya. Részben ezzel, valamint az agráröllő kinyílásával, a gépesítettség és a termelékenység növekedésével függ össze, hogy a fejlett országokban megnőtt a részmunkaidőben mezőgazdasági tevékenységet végzők aránya.

A fentieknek részben ellentmond, hogy az 1970-es évektől jelentkező recesszióval és a növekvő inflációval párhuzamosan megnőtt az érdeklődés a földterületek, mint jórészt értékálló ingatlan-befektetések iránt, ami felhajtotta az árakat. Jellemző, hogy főleg intézményi befektetők vásároltak nagyobb területű földeket és nem a mezőgazdasági térségek, hanem az üdülőterületek, agglomerálódó városkörnyékek, kedvező közlekedési helyzetben levő térségek (pl. autópályák lehajtói) értékelődtek fel. A lakosság is előnyben részesítette vagyonmegőrzési céllal az üdülőket, illetve a házakat.

A városok körüli földterületek bérleti díjának különbségei olyan területhasznosítási övezeteket hoznak létre, amelyek formailag hasonlítanak a THÜNEN-féle körökre. A legmagasabb ingatlanárak és bérleti díjak a városok kereskedelmi, üzleti központjában vannak, a központtól távolodva előbb az ipari üzemek helyezkednek el, azután a lakóövezetek és legkívül a mezőgazdasági térségek. Szabályos körök a gyakorlatban ritkán figyelhetők

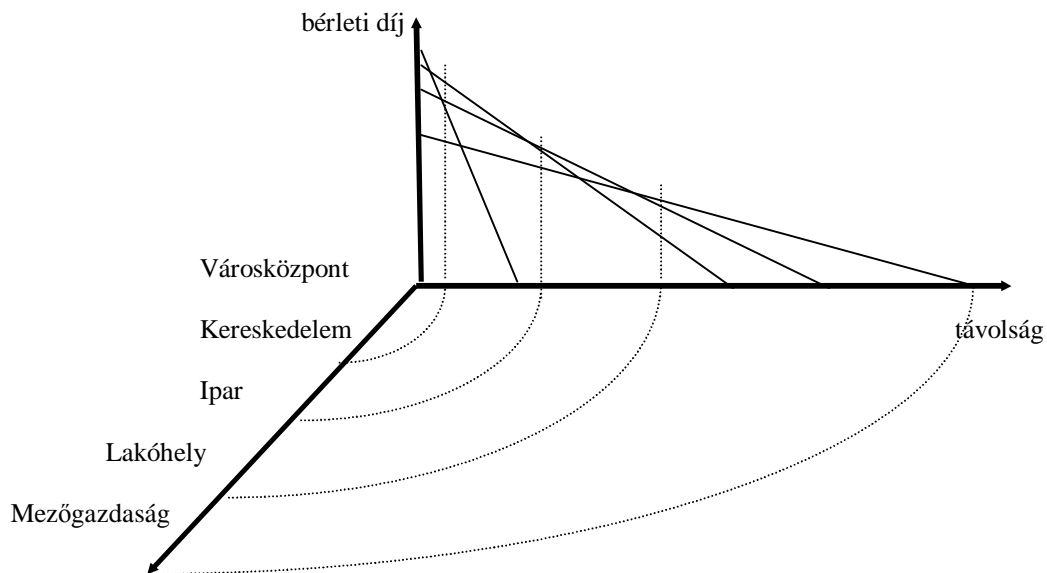
meg, mivel a lepusztuló városközpontok, a szegregáció, a biztonságos és tiszta környezetű alvóvárosok, stb. alapvetően megváltoztatják egyes térségek megítélését és így értékét.

Az is megfigyelhető hogy a non profit intézmények egy része (főiskolák, egyetemek kutatóintézetek, stb.) a jóval olcsóbb és „nyugodtabb”, viszont kiváló infrastruktúrával rendelkező olyan kisvárosok mellé települ, ahonnan a nagyvárosi szolgáltatások könnyen elérhetők.

Modern piacgazdaságban a földhasználatot nem a talajadottságok, hanem a föld (az ingatlan) piaci értéke határozza meg. A központi (és a helyi) kormányzatok általában szabályozzák a földhasználatot, és a földjáradék mellett lefölözik a spekulációs nyereséget is (pl. ha a tervezett autópályák mellett megugranak az ingatlanárak), területrendezési előírásokkal próbálják minimalizálni a környezeti terhelést, valamint vámokkal és szubvenciókkal megakadályozzák az agrárrolló végzetes kinyílását is (17. ábra).

16. ábra

Összefüggések a bérleti díj és a terület-felhasználás között

A munkaerő legfontosabb összefüggései

A termelési tényezők közül a munkaerő inkább **helyhez kötött, kevésbé számszerűsíthető és cserélhető le** mint pl. a tőke és a technológia. A gazdasági tevékenységhez szükséges létszámú és szakképzettségű munkaerő felvételét, illetve megtartását számos gazdaságon kívüli tényező is befolyásolja. Egy nemzetgazdaságon belül a főbb gazdasági ágakban foglalkoztatottak, számának és arányának változása a gazdasági növekedéssel hozható kapcsolatba. **Ahogy nő az egy főre jutó GDP, úgy csökken meredeken a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, a gyáripár és egyéb ipar egy bizonyos növekedés után fokozatosan visszaszorul, míg a szolgáltatások (a tercier szektor) dominanciája egyre nyilvánvalóbb lesz.**

Egy másik tendencia is megfigyelhető ami a demográfiai változásokkal van kapcsolatban: a munkaképes korú lakosság aránya fokozatosan csökken a népességben belül, egyrészt az **iskolázottsági szint növekedése** miatt kitolódik a munkába állás ideje, másrészt

jelentősen **megnő a nyugdíjasok és az eltartottak rétege** (az életkor növekedésével együtt). Továbbá a **részmunkaidősök** (akiknek nagyobb része női munkaerő aránya is növekszik. Például Angliában a női foglalkoztatottak kb. fele tartozik ide. **A munkaerőnek, mint termelési tényezőnek három jellemzőjét célszerű vizsgálni a gazdaság térbelisége szerint:**

1. típusát
2. mobilitását
3. költségét.

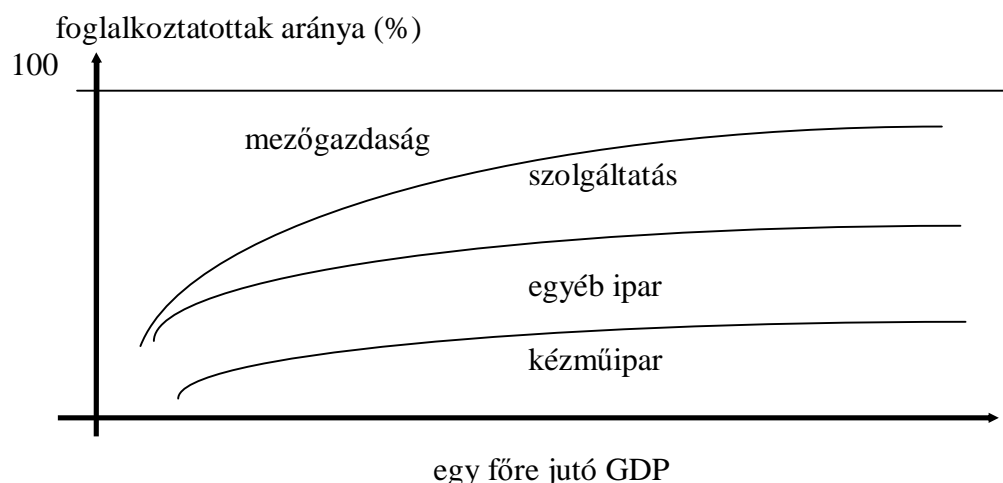
A **típusnál** a nemek (férfi-nő) és a képzettség szerinti térbeli megoszlást kell figyelembe venni. A nemek közötti munkamegosztásnál vannak kizárónak nevezhető szempontok (pl. a bányászat inkább a férfiaknak való) és vannak tradicionális szokások (pl. családanyák nem tudnak tömegesen nagy időbeli leterhelést jelentő munkát vállalni). A képzettségnél korábban valamilyen speciális szakmai irány volt a döntő. **Manapság az emberi erőforrásba történő befektetésnek három dimenziója van:**

1. az általános műveltség a lényeg (egy érettségizett könnyebben átképezhető)
2. a felsőfokú szakismeret felértékelődött
3. az egyén egészségi állapota (és munkabírása) is előtérbe került.

A munkaerő térbeli mobilitása általában korlátozott, elsősorban a fiatal (és szakképzetlen) férfi munkaerő költözik munkát keresve (agrártérségekből nagyvárosokba). A lakó- és munkahely szétválásával megnőtt a napi ingázás szerepe is, főleg alvó- és bolygóvárosokból az üzleti és az ipari negyedekbe. A munkaerő mobilitása függ a kulturális tradícióktól is, pl. az USA-ban könnyebben költöznek, mint Európában. Továbbá alapvetőek a lakáshoz jutás feltételei. **Magyarországon a munkaerő területi mobilitását az ingatlanpiac kezdetlegessége és a magánbérlemények hiánya, a túlértékelt lakások, illetve az utazási költségek egyaránt korlátozzák.**

17. ábra

A munkaerő összetétele és a gazdasági növekedés

A fejlett országok munkaerőpiacán jelentősen megnőtt a munkanélküliek aránya, ami jól érzékelhető napjaink Európájában is. A munkanélküliség növekedésénél megfigyelhető az Észak-Dél, a város-falu és a regionális különbségek kiéleződése. **A magasabb munkanélküliségi ráta inkább a bezárt ipari és az agrártérségekre jellemző, a nagyvárosokra kevésbé.** A munkanélküliek többsége immobil, aminek objektív és szubjektív okai is vannak.

A strukturális munkanélküliség mellett a globális is jellemző, azaz más térségekben is nehezen találnak szakképzettségüknek megfelelő munkát, másrészt a családok nehezen szakadnak ki a megszokott környezetből és nem adják fel könnyen lakásukat. Az emberek egy része felnőtt korban nem képezhető át új munkára, főleg egészen más alapképzettséget igénylőre (egy idősebb bányász nehezen vállal el számítógépes adatbevitelt). Megjegyezzük, miként a mobilitás, úgy a szakmaváltás megítélése is függ az adott ország szokásaitól, hagyományaitól.

A bérköltségnél (a munkaerő áránál) döntő a szakképzettség, két tendencia figyelhető meg:

- § egyrészt megszorodott a speciális szakértelmet, magas képzettségi szintet igénylő munkák köre, amelyek magas fizetéssel, jó és biztos munkakörülményekkel járnak együtt,
- § másrészt olyan (érettségizett) szakképzetlenek iránt van igény, akik gyorsan betaníthatók egy-egy mechanikus részfeladat elvégzésére, viszont ezek a munkák alacsony fizetésűek és bizonytalan ideig tartanak.

Ezt a két tendenciát az iparban az üzemszervezés átalakulása, a mikroprocesszorok és a robotok, az automatikus ellenőrző rendszerek megjelenése váltotta ki. A szolgáltatásokban (pl. a kereskedelemben, egészségügyben, stb.) mindig ez a kettősség volt a jellemző, a szolgáltatások térnyerése után pedig a gazdasági tevékenységek többségére is igaz lett.

A bérköltségeken túl a munkaerő ráfordításainál figyelembe kell venni az egyéb támogatásokat (étkeztetés, üdültetés, stb.), a szakszervezeti mozgalom szervezettségét; és azt is, hogy **a bérek lefelé rugalmatlanok**, az egyszer elért béreket nehéz csökkenteni, inkább létszámleépítésre kerül sor. Korábban gyakori volt az olcsó munkaerőre telepítés, azonban manapság ez szinte csak a fejlődő országokra jellemző, a fejlett országokon belül nem (Magyarországon is egy meghatározott időszakban volt jellemző a szabad munkaerőhöz történő ipartelepítés).

A tőke legfontosabb összefüggései

A tőke elválasztódik a másik két (elsődlegesnek is nevezett) termelési tényezőtől, ugyanis maga is a gazdaság által létrehozott kibocsátás. **A tőke két formáját különböztetjük meg:**

1. a fizikai (reál-) tőkét
2. pénztőkét.

A **fizikai tőkére** (gyárak, épületek, járművek, raktárkészletek, stb.) általában az jellemző, hogy a tőkejavak többsége helyhez kötött és jelentős területi különbségek vannak. Ezek a javak fokozatosan elhasználódnak és veszítenek értékükből (használaton kívül csak veszteséggel adhatók el), viszont javíthatók és újjáépíthetők. Vagy a termelő saját tulajdonában vannak, vagy bérleti díjat kell fizetni használatukért.

A **pénztőke** (készpénz, értékpapírok: kötvény, részvény, stb.) egy országon belül mobil, viszont országok között már korlátozzák mozgását. **A tulajdonos kétféleképpen hasznosíthatja tőkéjét:**

- § pénzt kölcsönadhatja (a kamat a pénz bérleti díja)
- § résztulajdont (részvényt) vásárolhat gazdasági társaságokban.

A pénztőke általában pénzügyintézeteken és értéktőzsdéken keresztül jut el a felhasználóhoz. A pénzügyintézetek (kereskedelmi bankok takarékpénztárak, befektetési alapok, stb.) többsége kiterjedt térbeli hálózattal rendelkezik, ez a hálózat gyűjti a forrásokat (betéteket) és helyezi ki hitelek formájában, avagy adja tovább a bankközi pénzpiacokon. Az értéktőzsdéken a brókercégek megbízás alapján kereskednek a részvényekkel (tulajdonjogokkal). Értéktőzsde csak a nagyobb városokban (általában fővárosban), a pénzügyi centrumokban található. A jól működő pénzpiac feltételezi befektetési tanácsadó cégek térben egyenletes elterjedését is, akik az ügyfelekkel szinte napi kapcsolatban állva segítenek eligazodni az ügyletekben, illetve információkat közvetítenek. Fejlett piacgazdaságokban az új eljárások bevezetésére vállalkozó kisebb cégek tőkeigényét az ún. **kockázati tőke elégíti ki**, közép és hosszú lejáratú hitelekkel (avagy alaptőke emeléssel) a kezdeti időszak viszonylag nagyobb kiadásait finanszírozzák. Jellemző a nagy kockázat, 10 induló vállalkozásból 1-2 lesz sikeres, viszont nyereségük fedezi a többiek veszteségét. Ezek a **csúcstechnológiával dolgozó „high-tech” cégek általában speciális térségekben helyezkednek el** (egyetemek, kutatóintézetek mellett).

Az intézményi befektetők (biztosítótársaságok, nyugdíj alapok, stb.) jelentősége megnőtt, akik sok kistulajdonos érdekét képviselve inkább a nagyobb volumenű, megbízható befektetéseket részesítik előnyben. Továbbá **növekedett a központi és a helyi kormányzatok szerepe** az externáliák (infrastruktúra, környezetvédelem, stb.), és a területi egyenlőtlenségek kiegyenlítése miatt elmaradott térségek gazdasági fejlesztésében is. A kormányzati beruházásokra jellemző, hogy a gazdasági növekedést megkésve és ingadozásokkal követik, és igen erős a területi lobbyk befolyása. A lakosság vagyona is számottevő, a becslések szerint Magyarországon 20%-uk pénzmegtakarítás, 20%-uk ingóság és 60%-uk ingatlan, ez utóbbiak nyilván erős területi meghatározottsággal bírnak.

2.3. Kereslet, szállítás és térbeli kapcsolatok

A gazdasági tevékenységek térbeliségét a piaci igény, a javak és a szolgáltatások iránti fizetőképes kereslet területi megjelenése alapvetően befolyásolja. A kereslethez kötődik és hasonlóan fontos a szállítás, valamint a térbeli gazdasági kapcsolatok rendszerének kialakulása is, mint az anyagi javak és a szolgáltatások, az információk eljuttatása a fogyasztókhoz.

A kereslet legfontosabb összefüggései

A **piaci kereslet szintje** (nagysága) és **szerkezete** (összetétele) elsősorban a gazdasági fejlettségtől azaz a felhasználók, a fogyasztók fizetőképességétől függ. **A kereslet térbelisége nagyjából a jövedelmek térbeliségével korrelál**, együttmozgásukat csak a megtakarítási szokások, valamint kiemelt fogyasztási helyek (pl. üdülőcentrumok) módosítják. **Egy termék felhasználóit általában két csoportra lehet osztani:**

- § a végső fogyasztókra, akik „elfogyasztják” a terméket
- § a termelő felhasználókra, akik tovább feldolgozva beépítik kibocsátásukba (pl. a tej kerülhet a termelőtől közvetlenül a fogyasztóhoz, de egy sajtüzembe is).

A kereslet koncentrálódása (a városi piac) alapvető kategória mind THÜNEN, mind LÖSCH modelljében. **A keresletet elsősorban a kereskedelem elégíti ki, amely térben viszonylag egyenletesen rendelkezik egységekkel.** A végső fogyasztás tipikus esete a családi fogyasztás, amely fejlett országokban a GNP kb. kétharmadát teszi ki, tehát jelentős nagyságú. **A családok fogyasztásának** szerkezetét alapvetően a rendelkezésükre álló

jövedelem határozza meg. A családi jövedelem emelkedésével csökken az élelmiszerre, ruházatra, lakásra költött hányad és ugrásszerűen megnő a megtakarítások, összege. Az élelmiszerre, ruházatra és lakásra fordított kiadások a földrajzi környezettől (éghajlattól), azaz a térbeli sajátosságoktól is függnék. A fogyasztói kereslet térbeli intenzitását a lakosság területi eloszlása és demográfiai összetétele is befolyásolja. A családok a jövedelmüket hosszú távon osztják be, az átmeneti ingadozások kevésbé módosítják fogyasztásukat. F fiatal családoknál a lakásszerzés és a családalapítás, míg idősebb korban az inaktív évekre történő takarékoskodás miatt csökken a közvetlen fogyasztás, nő a megtakarítások összege.

A keresletet nagyban befolyásolja az önellátás mértéke (főleg élelmiszertermelés, otthoni javítás, mosás, főzés) és a „kaláka” is. Mindkettő inkább kisebb településekre jellemző. A fejlett piacgazdaságokban megnőtt a kereslet a helyi gazdaság termékei és szolgáltatásai iránt. Ezt a tendenciát valószínűleg a szolgáltatások (amelyek zöme a fogyasztókhöz közel települ) növekvő jelentőségén túl a speciális helyi igények megjelenése, a megbízható (ismert és nem szennyezett) élelmiszerek felértékelődése és a tömegtermékek háttérbe szorulása váltotta ki.

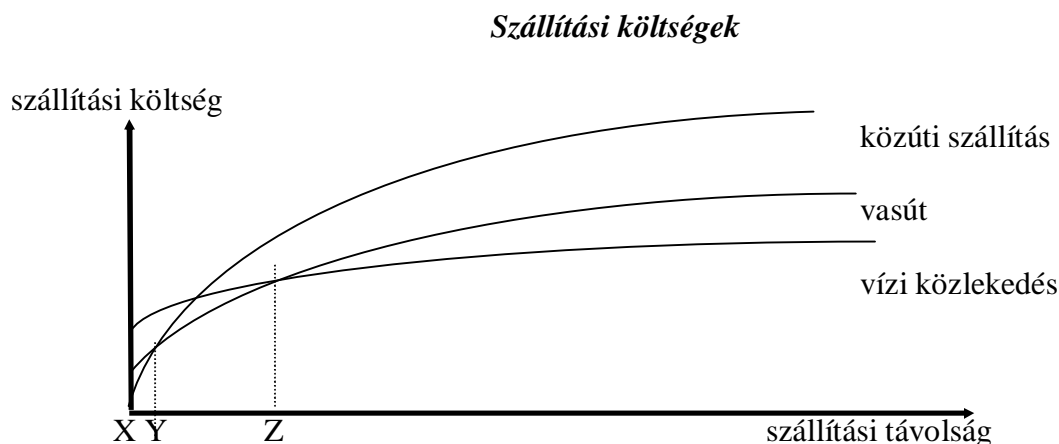
A szállítás legfontosabb összefüggései

A neoklasszikus modellek, különösen WEBER-nél, kiemelten veszik figyelembe a szállított nyersanyag és a termékek súlyát, valamint a szállítási távolságot. A technikai és a technológiai fejlődéssel (az infrastruktúra kiépülésével) együtt a szállítás jelentősége háttérbe szorult, csak néhány nagy tömegű (és olcsó) nyersanyag (pl. barnaszén, agyag, stb.) vonzza a feldolgozó üzemeket. **A szállítási költségek két részből tevődnek össze:**

- § **állandó költségekből**, amik akkor is felmerülnek, ha nincs tényleges szállítás (pl. az épületek, eszközök fenntartása),
- § **változó költségekből**, az aktuális nyersanyag, termék jellemzőitől és a távolságtól függő kiadások (pl. üzemanyag).

A legfontosabb szállítási módok alapján befolyásolják a költségeket. Ezek közötti, vasúti, vízi és légi szállítás, illetve speciális anyagoknál csővezeték (pl. kőolaj, földgáz). A különböző szállítási módoknál a kétféle költségtényező aránya egységnyi súlyra számolva a távolságtól függően eltér. Rövid távolságon általában a közúti szállítás a legolcsóbb, mivel viszonylag alacsony az állandó költsége (az úthálózat építése és fenntartása a gazdasági externáliák közé tartozik). Ezt követi a vasúti közlekedés, magasabb állandó és alacsonyabb változó költséggel, majd a vízi szállítás következik. A légi közlekedés nagyobb távolságra és kisebb tömegű, avagy speciális (gyorsan szállítandó) termékeknel előnyös (18. ábra).

18. ábra

A gyakorlatban általában kombinált szállítási módok vannak, azaz át kell rakni az árut egy másik szállítóeszközre is, amíg eljut céljába. Az átrakás mindig növeli a költségeket, viszont kiszámítható az a hely, ahol a különböző szállítási módok önköltsége az átrakással együtt minimális.

A térbeli kapcsolattartás legfontosabb összefüggései

Mindegyik gazdasági tevékenységnél alapvető az üzleti partnerek közötti kapcsolatok ápolása, ami nemcsak az információk cseréjét (ami telefonon is lehetséges), hanem az adott helyen történő személyes informálódást és megbeszélést is feltételezi. Ezért a nyersanyagok és a termékek szállítási költsége mellett **fontos az üzleti, valamint a személyes kapcsolatok ápolása, az információk begyűjtése is**. Az információk szállítása, a hírközlés is forradalmi változásokon ment keresztül az utóbbi száz évben: telegráf, telefon, rádió, telex, telefax és műholdas összeköttetés, internet, mobiltelefon, stb.

A termelő számára nemcsak a beszállítóival, alvállalkozóival és a speciális szakértőkkel való szoros együttműködés fontos, hanem piaci vásárlóival is. Ezen „közönségkapcsolatok” ápolására, a piaci igények, lehetőségek és változások nyomon követésére, esetleg befolyásolására célszerű érdekképviselőt több helyen fenntartani. Az üzleti partnerekkel és a piaci résztvevőkkel való gyakori kapcsolattartás feltételezi, hogy ezek az egyének és szervezetek a telephely „környezetében” legyenek. Minél kisebb egy vállalkozás, annál kisebb ennek a környezetnek a térbeli kiterjedése. A települések helyi gazdaságát alkotó szervezetek üzleti kapcsolatai ritkán nyúlnak túl a település határán (pl. szerelők, kiskereskedők, stb.).

A kapcsolatokban rejlő előnyök halmozottan jelentkeznek az agglomerálódó térségekben. **Az agglomerációk gazdasági előnyei a méretgazdaságosságból, a piacközelségből, a városi szolgáltatásokból, az információszerzés alacsony költségeiből, a viszonylag nagy munkaerőpiacból adódnak**. A magasan képzett szakértők (tanácsadók) is helyben vannak, illetve az állami hivatalok és a piaci intézmények is itt működnek.

2.4. A technológia gazdasági összefüggései

A technológia olyan eljárást jelent, ahogyan és amelynek során az inputból (munkaerő, alapanyag, munkaeszköz) a termék vagy a szolgáltatás előáll. **A technológia két formában létezik:**

- § know-how
- § és információ alakjában.

A **know-how** olyan gazdasági, műszaki, szervezési, vezetési, stb. ismeret, ami a gyakorlatban a technológia alkalmazásához elengedhetetlen. A technológiát vagy a cég saját kutató részlege fejleszti ki, vagy más szervezetektől vásárolják (licenck, szabadalmak formájában). **Csúcstechnológiának** az olyan élenjáró technológiát (pl. géntechnológia) nevezik, amelynek ki- és továbbfejlesztése, alkalmazása magasan képzett munkaerőt igényel, valamint elterjedve egyre több cég alkalmazza.

A technológia és az innovációk szorosan kötődnek egymáshoz. **Innovációnak** azokat a találmányokat, felfedezéseket nevezik, amelyek a gazdaságban is megjelennek, azaz **tárgyasulnak** (az innovációk egy része nyilván nem) technológiai jellegű. Mivel az innováció olyan piacképes termék (vagy szolgáltatás) létrehozását jelenti, amelyet egyre

szélesebb körben fogadnak el, ezért nyilvánvalóan térbeli folyamatként is értelmezhető a terjedése, diffúziója. **Az innovációkat három csoportra bonthatjuk:**

- § **folyamatos innovációk**, amelyek megújítanak már meglévő termékeket és szolgáltatásokat (pl. egy újabb energiatakarékos mosógép)
- § **radikális innovációk**, új termékek vagy szolgáltatások megjelenése (pl. a videó), amely egy-egy gazdasági szektort vagy ágazatot átalakít
- § **technológiai innovációk**, az egész gazdaságra kiható változásokat indítanak el (pl. elektromos energia, vasút stb.).

A termékek és a technológiák többségénél megfigyelhető az **életciklus** (vagy életgörbe) érvényesülése, amely mintegy 30 évet fog át. Ennek gazdasági összefüggéseit már az előzőekben elemeztük a Kondratyev-cikluselmélet vizsgálatakor. **Alapvetően három fázisból áll:**

- § **a kutatásnak és a fejlesztésnek** (a termék bevezetésének) időszakából
- § **az érettség szakaszából**, amikor a konkurencia is megjelenik, és a termelés a maximumot éri el, kisebb újításokkal a termék (technológia) tömegtermelésre alkalmassá válik
- § **a hanyatlási periódusból**, a termék kezd kiszorulni a piacról.

A termékek életgörbéje az országok fejlettsége szerint is eltérő. A nemzetközi munkamegosztásra jellemző, hogy az új innovációk a fejlett országokban jönnek létre és itt kezdődik el a magas jövedelmezőséggel bíró termékek gyártása is. Viszont a tömegtermelés kialakulásával előbb-utóbb a fejlődő országokba kerül az előállítás, akik kisebb jövedelmezőség mellett is vállalkoznak rá, mivel komparatív előnyeik ennél a termékénél vannak. Magyarországon is ez figyelhető meg.

A csúcstechnológiáknál az életgörbe lefutása 5-7 évre tehető. A csúcstechnológiák többségét a technológiai (vagy tudományos) parkokban fejlesztették ki. Ezek a parkok a kutató- és fejlesztőintézetek olyan tömörülései, csoportosulásai, ahol a tudományos fejlesztéstől a termelésen át az értékesítésig megtalálható a termelési lánc minden eleme (döntően kis és közepes méretű, a változó feltételekhez rugalmasan alkalmazkodni tudó vállalkozások). A különböző tudományhoz tartozó kutatók és a vállalati, üzleti, pénzügyi szakemberek közvetlen, személyes kontaktusai szinergiahatást hoznak létre. Ez az egymást erősítő együttműködés vezet el az innovációkhoz.

A tudományos parkok jellemzői, hogy magas szintű infrastruktúrát igényelnek, valamint kellemes, nyugodt környezetet és sok külső kapcsolatot (pl. egyetemi oktatókkal), ezért többségük általában egyetemek közelében található, vagy valamilyen nagyváros agglomerációjában, avagy kisváros mellett.

2.5. Szervezeti, politikai és társadalmi tényezők főbb összefüggései

A telepítési döntéseket hozó szervezetek az alkalmazott nélkül dolgozó magánvállalkozótól a nagy világcégekkel bezárólag igen változatos felépítésben működnek. A szervezeteken belül is igen különböző a vertikális és a horizontális kapcsolatok erőssége. Több olyan holding is van, amely kisebb termelő, kereskedő és pénzügyi cégek ezreit fogja össze. **A gazdasági szervezetrendszer átalakulására kettős tendencia jellemző:**

- § egyrészt felvásárlásokkal és a nagyvállalatok összeolvadásával a tömegtermékek piacát birtokló világcégek jöttek létre

§ másrészt bőven alakulnak (és szűnnek meg) néhány fős kisvállalkozások, amelyek a piaci réseket próbálják kihasználni, avagy kockázatos termékeket bevezetni, illetve a kiterjedt alvállalkozó hálózatot alkotják.

A kisvállalkozások többsége a települések helyi gazdaságában, a helyi piacon működik és szolgáltatásokat végez. A **koncentráció és a dekoncentráció** a nagyobb szervezetek térbeli működésében is megfigyelhető. Amíg gazdasági előnyökkel jár, addig az integrációs folyamatok az erősebbek, de egy „kritikus tömeg” elérése után, avagy a piac beszűkülése esetén a költségek annyira megnőnek, hogy csak dekoncentrációval és „karcsúsítással” van remény a cég fennmaradására. A nagyobb vállalatok térbeli elhelyezkedésére jellemző, hogy a központok (vezérigazgatóságok) metropoliszokban találhatóak, az egyes igazgatóságok és adminisztrációs részlegek nagyvárosokban és régióközpontokban, míg a telephelyek különböző településeken. A telepítési döntéseket a központi és a helyi kormányzatok politikája is befolyásolja. **Közvetett módon, az externáliák kedvező kialakításával** (az infrastruktúra fejlesztésével, a kutatás, a szakképzés és a felsőoktatás támogatásával, stb.), **valamint közvetlen eszközökkel** (adókedvezményekkel, előkészített ingatlanok átadásával, kedvezményes hitelekkel, stb.) **is ösztönözhet a kormányzat bizonyos politikai céloknak megfelelő befektetéseket.** A központi kormányzatok területfejlesztési terveket és projecteket, az önkormányzatok városfejlesztési elképzeléseket dolgoznak ki. **A közeljövő gazdasági növekedése, a jövedelmező és versenyképes termékeket gyártó gazdasági tevékenységek megtelepedése a régiókban attól függ, hogy milyenek az innovációkat kibocsátó és továbbító (ilyen térség csak kevés van), illetve az innovációkat befogadó és felvevő képességeik.** A régiók közötti térbeli gazdasági versenyben ez utóbbiak a fontosak, azaz a saját feltételeikhez alkalmazkodó korszerű gazdasági szerkezet kialakítása és az állandó technológiai megújulás követése.

Kevés térségnek lehet reménye a csúcstechnológiákat vonzó környezet létrehozására, viszont a követésre már jóval többnek. **A telepítési döntéseknél mindig alapvető a befogadó társadalmi környezet, a szokások és a hagyományok elemzése** (elég ha Japán és valamelyik afrikai ország körülményeit vetjük össze). Az eltérő életmód, a kulturális és a vallási háttér, a családi hagyományok egy országon belül is jelentős területi és települési különbségeket okozhatnak. A telephelyválasztást az adott ország településszerkezete is meghatározza, egyrészt a lakosság térbeli eloszlása és sűrűsödése (mint munkaerő és fogyasztó), másrészt a szolgáltatási funkciók köre és színvonala. Napjaink gazdasági átalakulása a gazdasági teret is átalakítja és módosítja a településhálózatot is. A csúcstechnológia erősen kutatásigényes, a magasan képzett munkaerő vonzó környezetet igényel, ezért az új csúcstechnológiai övezetek egy része nem a nagyvárosokban jön létre, hanem rurális térségekben (pl. Boston vidékén a 128-as út, Kaliforniában a Szilícium-völgy, a London-Bristol autópálya melletti térség, stb.). Azaz **a paradigmaváltás hosszabb távon a településhálózatot is átalakítja.**

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK

1. Fogalmazza meg a KONDRATYEV-cikluselmélet főbb összefüggéseit!
2. Fogalmazza meg az anyagindex és a telephelysúly definícióját!
3. Sorolja fel a tér típusait!
4. Sorolja fel a természeti erőforrásokat szükségük alapján!
5. Sorolja fel a termelési tényezők klasszikus felosztását!
6. Sorolja fel az innovációk fajtáit!

3. A REGIONÁLIS GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS ELMÉLETEI

Egy-egy régió fejlődését, gazdaságának növekedését az előző fejezetben már ismertetett külső és belső tényezők befolyásolják. Nem lehet egyetlen tényezőt vagy éppen tényezőcsoportot kiemelni. Ennek megfelelően nem egy, hanem számos elmélet kísérli meg értelmezni és magyarázni a regionális növekedést az azokat meghatározó faktorokat.

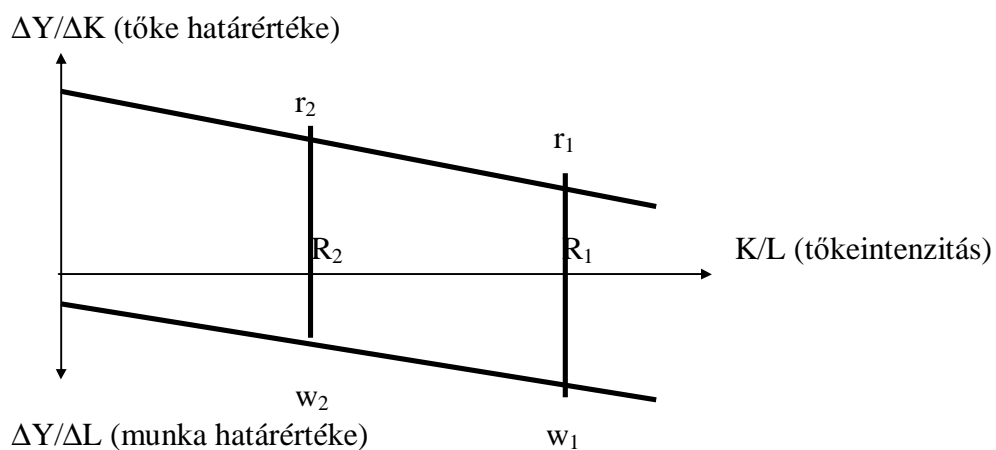
3.1. A neoklasszikus elmélet

A neoklasszikus regionális növekedési elmélet kiinduló tétele az, hogy a különféle termelési tényezők közötti eltérések éppen mobilitásuk révén egyenlítődnek ki, azaz a régiók közötti jövedelmi különbségek alapvetően a kiegyenlítődés irányába hatnak. **RICHARDSON szerint**, aki a régiók közötti tényezők mobilitásának elméleteként értelmezte ezt a növekedési teóriát, a következő feltételekből indul ki: teljes foglalkoztatottság, a verseny szabadsága, a termelési tényezők akadálytalan áramlása, a régiók közötti szállítási költségek elhanyagolható értéke, az összes régióban közel azonos a termelési szerkezet, az egyes termelési tényezőket a határtermékük szerint értékelik a piacon, a bérszínvonal és a tőke hozadéka nagysága a termelési tényezők felhasználásának, mértékétől függ.

Az alábbi ábrán látható, hogy növekvő tőkeintenzitás (K/L) mellett a tőke határterméke csökken ($\Delta Y/\Delta K$) és a munka határterméke ($\Delta Y/\Delta L$) növekszik. A jelzett feltételek mellett a termelési tényezőket értékük alapján ellentételezik, azaz a tőke határterméke ($\Delta Y/\Delta K$) egyenlő a tőkehozadékkal (r), a munka határterméke pedig a reálbérrel (w).

19. ábra

A tőke és a munka közötti kapcsolat

Mivel a két régióban azonos termékeket állítanak elő, azonos termelési szerkezetben, a magasabb tőkeintenzitással rendelkező régió (R_1) magasabb reálbéreket (w_1), de alacsonyabb tőkehozadékokat (r_1) produkál, míg az alacsonyabb tőkeintenzitást mutató régióban (R_2) alacsonyabb reálbérek, de magasabb hozadékszint (r_2) alakul ki. Az egyensúly helyreáll, mivel az alacsonyabb tőkehozadékokat nyújtó régióból (R_1) a tőke a magasabb tőkehozadékokat kínáló régióba (R_2) áramlik, miközben a munka mozgása fordított irányú, vagyis az alacsonyabb reálbért kínáló régióból (R_1) áramlik a magasabb reálbért nyújtó régióba (R_2).

A termelési tényezők ellentétes mozgásának hatására a regionális különbségek mérséklődnek, így az egyes térségekben a jövedelmek folyamatosan közelítenek egymáshoz.

A régiók közötti tőke mozgások nagyságát a befektetések és a megtakarítások összehasonlításával lehet meghatározni. A regionális rendszer akkor kerül egyensúlyba, ha az összes befektetés azonos az összes megtakarítással.

A neoklasszikus nemzetgazdasági modellekből került levezetésre a **regionális növekedési modell**, így az alkalmazott megszorítások, feltételezések is szükségszerűen elfogadásra, adaptálásra kerültek. Míg a nemzetgazdaság zártabb rendszerében jól értelmezhető és jobban magyarázható a teljes foglalkoztatás, a szabad verseny, vagy a termelési tényezők közötti korlátlan mobilitás, addig a regionális dimenzióban ezek az összefüggések nehezen írhatók le. A termelési tényezők kihasználásában jelentős eltérések vannak az egyes régiókban, vagy éppen a térségi piacon lévő oligopóliumok és monopóliumok számos gazdasági ágazatban akadályozzák a tényezők korlátlan és szabad áramlását. A tőke és a munkaerő mozgása sem magyarázható a bérszínvonal és a tőkehozadékok eltérő különbségeivel. A vizsgálatok éppen azt bizonyították, hogy a munkaerő migrációját nem egyszerűen a reálberekben meglévő különbségek motiválják, hanem olyan kiegészítő tényezőktől függenek, mint a munkahely kínálata, annak szerkezete, a létfenntartási költségek nagysága, a városiasodás foka, a lakásárak és a bérleti díjak nagysága, vagy éppen a szabadidő eltöltésének lehetőségei, sőt az elérhető társadalmi pozíció jellege.

3.2. A területi növekedési elméletek KEYNES után

KEYNES (1936) vizsgálta a beruházások hatását a jövedelmekre, s megállapította, hogy az összkereslet növekedését a befektetéseknek a megtakarítási rátához való aránya határozza meg. Egy beruházásnak és az általa gerjesztett más beruházásoknak a következtében fellépő jövedelem-növekedés jelentősen meghaladhatja a beruházás összegét, DOMAR (1946) és HARROD (1948) összekapcsolja a jövedelmeket a kapacitásokkal, s megállapítja, hogy a gazdaságban akkor van egyensúly, ha az összkereslet ugyanolyan mértékben növekszik, mint a termelési kapacitás. Mindez akkor következik be, amikor a beruházások jövedelmi és kapacitás hatása egymással megegyezik. A komplementer hatást HIRSCHMANN (1958, 1972) dolgozza ki. Arra a következtetésre jutott, hogy minden beruházásnak előrecsatoló hatása van, amely az outputoknak a kapcsolódó ágazatokban történő további feldolgozása miatt következik be. Ugyanakkor vannak visszacsatoló hatásai is, amelyek a beruházáshoz és az általa megindított termeléshez szükséges áruk, szolgáltatások iránti keresletben érvényesülnek. Egy tejüzem telepítésének előrecsatoló hatása a tejfelhasználás (pl. ízesített joghurtok) növelése, míg visszacsatoló hatása a szarvasmarha-állomány bővítése, vagy a csomagolóanyagok gyártókapacitásának fokozása.

A **komplementer hatás** érvényesülhet a kereslet növekedésében, hiszen a beruházás következményeként keletkezett jövedelmek fokozzák az áruk és a szolgáltatások iránti keresletet, ami viszont további befektetéseket válthat ki. Beszélhetünk technológiai komplementer hatásról is, hiszen egy korszerű üzem telepítése hozzájárulhat a munkaerő-állomány képzettségének növeléséhez, s ezáltal újdonságfogadási képességének bővítéséhez, ami például kapcsolódó kisüzemek létrehozását eredményezheti. A beruházások egy-egy térségben hatnak az infrastrukturális ellátottságra, a települések felszereltségére, intézményi ellátottságára, így az államtól és a helyi kormányzatoktól újabb befektetéseket válthatnak ki, amelyek azután ismét serkentőleg hatnak a kapacitásokra, a jövedelmekre, s komplementer effektusaik révén további növekedési folyamatokat indíthatnak meg. A telephelyelmélet és a gazdasági növekedés fenti értelmezésének összekapcsolása lehetőséget nyújt arra, hogy a jövedelmi, kapacitás és komplementer hatásoknak térben érvényesülő következményeit megvizsgáljuk (SCHMIDT, 1966). Kimutatható, hogy egy beruházás gazdasági serkentő s

hatása a telephelyen a legélénkebb, majd attól távolodva fokozatos csökkenését regisztrálhatjuk. A hatótávolság függ az adott centrum vonzáskörzetétől, vagyis a lakosságnak attól a készletétől, hogy túltegye magát a lakóhely és a telephely közötti távolságtól, továbbá a közlekedési hálózattól, azok eszközeitől, minőségétől.

A fenti három hatás időbeli és térbeli viszonyát az jellemzi, hogy, a kapacitások hosszú távon vannak jelen egy térségben, de azok koncentráltan jelentkeznek egy településen, míg a jövedelmi hatások rövid távon érvényesülnek, de térben már jobban szétterülnek. Végül a komplementer hatások mind időben, mind térben erőteljesebben terjednek, következményeik komplexen érvényesülnek a regionális gazdaságban.

A **beruházások területi eloszlása**, valamint az ezek által kiváltott jövedelmi és komplementer hatások jelentős területi különbségeket eredményezhetnek, így létrejöhetnek növekedési, erőforrásvesztő és stagnáló térségek. A növekedési régióra az jellemző, hogy a lakosság jövedelmi szintje meghaladja az országos átlagot, a fejlődés dinamikus, a befektetések volumene folyamatosan emelkedik, a lokális iparban számottevő az exporttöbblet, a régió gazdasági potenciálja a termelési tényezők folyamatos beáramlását eredményezi. Az erőforrásvesztő régiókban viszont a gazdasági potenciál fokozatosan zsugorodik, a termelés volumene csökken, az ipari beruházások visszaesnek, valamint a mobil termelési tényezők kiáramlanak a térségből. A munkaerő elvándorlása szelektíven megy végbe, elsőként a fiatal, innovatív és aktív népesség vándorol el. A stagnáló régiók megrekedtek a már elért fejlődési állapotban. Ebben az esetben beszélhetünk stacioner és közömbös térségekről. Az előbbieket olyan ipari területek, ahol a pozitív és a negatív hatások egyaránt jelen vannak, míg az utóbbiak nem érintettek az ipar átalakító hatásaitól.

A regionális különbségek a nemzetgazdaság fejlettségétől függnak. Az iparosítás kezdeti szakaszában az egyes beruházások jövedelmi, kapacitás és komplementer hatásai egy-egy térségben koncentrálnak. Az eszközök és a hatások kölcsönös rendszere - pl. az agglomerációs előnyök megjelenése tovább erősítik a tömörülési folyamatokat. Hosszú távon azonban a különféle politikai megfontolások (pl. területi különbségek artikulációja), a gazdasági következmények (pl. újabb kapacitások kiépítése, piaci helyzet változása), de a társadalmi effektusok (pl. környezetvédelem) miatt is regionális politikai intézkedések születnek az erőforrásvesztő és stacioner térségek fejlesztésére. A hosszú távú fejlődés során tehát megkezdődik a kiegyenlítés a térségek között, megindul a különféle, de döntően állami eszközökkel az erőforrások áttelése a fejletlen és stagnáló térségekbe, s ezzel a jövedelmezőségi és a komplementer hatások gerjesztése.

3.3. Az exportbázis elmélet

Az **exportbázis** elmélet abból indul ki, hogy egy régió gazdasági növekedése döntően az exportra termelő ágazatok fejlődésétől függ, vagyis a fejlesztés meghatározó forrása a régió gazdasága iránt jelentkező interregionális kereslet. NORTH (1955) modelljét úgy írja le, hogy egy régióban a korlátozottan rendelkezésre álló nyersanyagok exportja a magasabb fejlettségű térségek felé teremtheti meg a gazdasági fejlődés alapját. Hiszen az exportból keletkezett bevételek részben az infrastruktúra fejlesztésére, részben pedig az exportbázis kiszélesítésére és annak termelési feltételei javítására szolgálnak. Mindezekhez beruházási eszközöket és különféle szolgáltatásokat a régió kívüli piacról szereznek be, de a regionális piacon is keresletet indukál az export fokozása (pl. helyi beszállítók). Az exportra termelő ágazatokban külső és belső megtakarítások jönnek létre, amelyek aztán gyorsítják a növekedési folyamatokat.

A keletkező jövedelmek növekedése meghaladhatja az exportgazdaság felszívó hatását, így olyan ágazatok letelepedését eredményezik, amelyek a regionális piacok ellátását szélesítik. A térségi keresletre épülő üzemek növelik a belső megtakarításokat, ami fokozza a regionális ipar versenyképességét, döntően a régió kívüli piacokon, egyben lehetővé teszi az exportstruktúra tágítását. Az exportbázis diverzifikációs folyamatainak következtében a régió jövedelme erőteljesen emelkedik. Ezek a növekedési mechanizmusok - éppen a térségek eltérő gazdasági adottságai miatt - hosszú távon területi kiegyenlítődéshoz vezetnek.

A exportbázis kiszélesítésével megindul a régióon belül a jövedelmek körforgása. Ezeknek egy része a térségen kívül realizálódik, illetve az exportágazatokban jelentkező áru és szolgáltatások importjának fedezését biztosítja. Másik része viszont a régióban marad, és térségintern áruk, szolgáltatások beszerzésére fordítják, emelve ezzel a regionális gazdaság termelését, annak jövedelmezőségét. A regionális ellátást szolgáló ágazatok jövedelmének egy része az importjavak és a szolgáltatások beszerzését, valamint a regionális áruk, továbbá a szolgáltatások felhasználását szolgálják. Ennek következtében a regionális gazdaság ágazatainak termelése, jövedelme növekszik, s a régióon belül olyan multiplikátor hatások indulnak meg, amelyek a újabb és újabb pótlólagos jövedelmeket eredményeznek.

Az exportbázis elmélet fontos eszköze a **lokális-regionális piacok vizsgálatának**, egyben a régió kutatásnak, hiszen a regionális gazdaságban különbséget kell tenni exportra termelő, s ezáltal exporttevékenységekből jövedelmet élvező ágazatok (bázis szektor) és a lokális-regionális piacot ellátó ágazatok (nem bázis szektor) között. A bázis szektor ágazatai a régióon kívüli gazdaság számára termelnek, de a beáramló jövedelemmel megtermelik az alapját a régió gazdasági fejlődésének, s egyben a lokális-regionális kereslet kiszélesedésének. A nem bázis szektor ágazatai viszont éppen a lokális regionális piac számára állítanak elő javakat és szolgáltatásokat, gazdasági helyzetük a bázis szektor ágazataitól függ, de éppen a multiplikátor hatás alapján visszahatnak a bázis szektor ágazataira.

3.4. Az endogén fejlődés elmélete

A hetvenes évek elején megváltoztak a világgazdaság körülményei, hiszen kimerültek a korábbi növekedési források, a termelőtőke hozamai visszaestek, ennek megfelelően mérséklődött a beruházási kedv, mindezt tetézte az olajválság sokkoló hatása. A jelentős ipari államok gazdasági magterületein egyre súlyosabb feszültségek halmozódtak fel, részben a környezeti problémák előtérbe kerülése miatt, részben pedig a tradicionális termelési bázisok válsága következtében.

Ugyanakkor a **növekedési periódus hatására** átalakul a szükségleti skála, megváltoznak az igények, számos új fogyasztási elem bukkan fel, amely a jóléti állam eszméjének és intézményeinek terjedésével természetes igényként jelentkeznek. Mindezek kifejezésre jutnak a társadalmi, szociális akciókban (pl. környezetvédelmi mozgalmak), új életmód kezdeményezésekben (pl. new age), közösségek önmagukra találásában, az önállóság, az autonómia igények felerősödésében, ami együtt jár a regionalizmus feltámadásával. Ebben a sokváltozós viszonyrendszerben az új regionális fejlesztési stratégiát számos ipari államban a régiókon belüli lehetőségekben, a potenciálok kiaknázásában, a saját erők megújításában és fejlesztésében látták. **Az alulról induló, a regionális potenciálokra**, mint endogén forrásokra épülő fejlesztésektől az várható, hogy

§ a megújítások új impulzusait teremtik meg

- § a természeti, a környezeti, de a térségi gazdasági adottságok és feltételek alapján, azoknak az át- és újraértékelésével a korábbiaktól eltérő programok alakuljanak ki
- § integrálódnak az adott térségek szocio-kulturális hagyományai, és a lakosság részvételével a társadalmi döntésekben, cselekvésekben eddig fel nem használt, ki nem merített források jelennek meg.

Az új területi politikák homlokterébe a térségek, a régiók adottságai, potenciáljai kerültek, amelyek aztán a fejlesztésekhez mint belső, endogén erőforrások állnak rendelkezésre és megfelelő körülmények között aktivizálhatók. A regionális potenciál értelmezése levezetése körül a szakmai vélemények eltérőek, másként és másként nevezik meg a téma szakértői az ehhez kapcsolódó fejlesztési akciókat: „fejlesztések alulról” (BRUGGES 1981), „szelektív önállóság” (STÖHR 1987), „autonóm régiófejlesztés” (LUKESCH 1981). Mindegyik közelítés egységes viszont abban, hogy az adott lokális és regionális közösségek újra tudatára ébrednek specifikus, „természetes” települési-térségi adottságaiknak, termelési hagyományaiknak, a rendelkezésre álló munkaerő sajátos képzettségének, valamint a régió politikai céljait és kulturális adottságait is aktivizálva komparatív előnyökhöz juthatnak más, régiókkal szemben.

Az erőforrások megváltozása, átértékelése és szocio-ökonómiai feltételek miatt ezen adottságok lehetnek a hordozói, a megjelenítői régiók megújításának. A korábbi regionális növekedési elméletek elhanyagolták az endogén forrásokat, hiszen a munkamegosztás jellege miatt az erőforrások (tőke, hatalom, információ) a centrumokban, a településhierarchia csúcsain koncentráálódtak, amelyek együtt jártak a térségek erős specializációjával. A perifériák iránt a kereslet csak a favorizált erőforrások miatt jelentkezett, így ezek a hagyományos exportágazatokhoz kötődtek holott azokat másként hasznosítva innovatívabban, hatékonyabban járulhattak volna hozzá az adott régió fejlődéséhez. Az innovációs ötletek a kommunikációs korlátok, a piaci ismeretek hiánya és az elmaradott technológia adottságai következtében is megrekedtek, nem kerültek kidolgozásra, inkább egy passzív vállalkozói magatartás kialakulását eredményezték. Végül a térségi erőforrások és képességek a régió kívüli keresleti tényezők számára „parlagon heverték”, közben számos funkció elcsökevényesedett, vagy éppen leépült, jobb esetben csupán konzerválódott.

Az új regionális fejlesztés célja tehát elsősorban nem a magasan fejlett térségek adottságainak újramozgósítása, hanem a további - endogén - forrásoknak, a régió belüli potenciáloknak a hasznosítása, aktivizálása. Hiszen a fejlesztés alapproblémája, hogy miként lehet a területi faktorokat hatékony allokációval beilleszteni az adott társadalmi termelés és tevékenységek rendszerébe úgy, hogy azok működése optimális legyen az adott gazdasági, társadalmi viszonyok és feltételek között. Az irányzat elméleti gyökerei a generatív növekedési koncepcióban rejlenek, amiben az fogalmazódik meg, hogy a régiók autonóm fejlődési teljesítményéből kapacitásából levezethető, sőt generálható a nagyobb területi egység növekedése, míg a komparatív előnyökre épülő regionális gazdaságfejlődés az aggregált növekedés térségekre bontott elosztásaként értelmezhető.

A regionális potenciálok, mint endogén erőforrások roppant széles skálán mozognak. Kiinduló feltételezés lehet az „egyes településekben, térségekben található földrajzi, környezeti, történelmi, kulturális, társadalmi, gazdasági tényezők együttes rendszerének értelmezése és az ezen értéktartományok aktivizációját befolyásoló tényezők” (RECHNITZER, 1990) meghatározó szerepet jelenthetnek az adott területi egység

modernizációs pályára állításában. **Az alábbi tényezőcsoportokhoz köthetők az endogén források, mint a regionális potenciál meghatározói:**

- § tőkepotenciál (rendelkezésre álló termelőbázisok és vagyon),
- § munkaerő adottsága, iskolázottsága, képzettsége,
- § infrastruktúra felszereltsége,
- § földrajzi helyzet,
- § környezeti állapot és minőség,
- § piaci kapcsolatok (keresleti tényezők),
- § szocio-kulturális adottságok,
- § döntési-, intézményi és hatalmi rendszer.

Az egyes endogén tényezők közvetve vagy közvetlenül megtalálhatók a másik megnevezett fakorban, vagy éppen az adott potenciál-komponensek egymásra hatása révén alakul ki. A földrajzi potenciálban már meghatározódnak egy-egy térség piaci lehetőségei, vagy kapcsolatai. Ezzel a faktorral jellemezhetjük a közlekedési, a kommunikációs infrastruktúrát, annak viszonylatait és korlátait. A térség munkaerő-potenciálja már megjelenik a népesség összetételében, de behatárolja a szocio-kulturális adottságokat is, és kihat a tőkeállományra, annak aktivitására. A településállományban rejlő adottságok fellelhetők ugyanúgy a tőke potenciálban, de az infrastrukturális rendszerekben is, és visszahatnak a munkaerőre, a humán dimenziókra.

Látható, hogy ezen **endogén tényezők önmagukban is értelmezhetők**, de kölcsönös meghatározottságaik révén összefüggnek egymással, sőt bizonyos társadalmi, gazdasági körülmények között megindíthatnak aktivizációs folyamatokat, kiválthatják vagy magukban hordozhatják az adott régió megújításának lehetőségét. A regionális potenciálok összekapcsolódhatnak. Közöttük kialakulhatnak egymásra épületek, olyan szövevények, amelyek újabb aktivizációs tereket nyithatnak meg és más, további endogén forrásokat alakíthatnak ki.

A **szinergia fogalmát** STHÖR (1986) vezeti be, azt írja, hogy „nemcsak a speciális képviselőknél és intézményeknek egy régió belüli jelenléte, hanem azok dinamikus kölcsönhatása is előfeltétele lehet a regionális kreativitás és innovációk optimálissá tételére az adott szerkezeti instabilitás feltételei között”.

A regionális potenciál tehát egy-egy térség endogén forrásainak összessége. Ezek az adottságok megmaradtak, elrejtöztek vagy paragon heverték a korábbi gazdasági kapcsolatokban és fejlesztési modellekben. A megváltozott körülmények között természetesen megfelelő exogén hatásokra aktivizálhatók, hordozói lehetnek a térségek megújításának. Egymás közötti kapcsolataik, átfedéseik és hálózataik új dimenziókat kínálhatnak a regionális fejlesztésben, ha a dinamikus kölcsönhatások exogén tényezőkkel erősödnek meg, azaz a szinergiák révén a térségi megújítás új fejlődési pályát alakíthat ki. Ezek megvalósítására a regionális politika eszköztára és intézményrendszere is alapvetően átalakult.

3.5. A polarizációs elméletek

Az előzőekben tárgyalt elméletek hosszú távon célul a gazdaság regionális egyensúlyi állapotát tűzik ki, ahol az **egyes régiók fejlődésében a konvergencia** a jellemző. A polarizációs teóriák éppen fordítva, nem a kiegyenlítődésként látják a regionális fejlődés és növekedés természetét, hanem a fejlődési különbségek kiszélesítésében, a divergenciák előtérbe kerülésében.

Kiinduló feltételeik között szerepel, hogy

- § a belső növekedési tényezők a régiók között eltérnek (pl. a termelési tényezők mennyisége és minősége különböző, más-más az ágazati szerkezet, de hasonlókat mondhatunk a fogyasztási, a megtakarítási szokásokról is),
- § a régiók között erős függőség alakult ki a növekedési tényezőkben (pl. a perifériának a centrumtól való függősége, de gondolhatunk az áruk és a szolgáltatások áramlására, cseréjére),
- § a lokális és a regionális piacokon számos oligopólium és monopólium található, amelyek meghatározzák a termelés szerkezetét, az árakat, de a gazdasági kapcsolatokat is.

Az **egyensúlyi elmélet hívei** azt állítják, hogy az egyensúlyi állapotot megzavaró előbbi hatások és jelenségek olyan reakciókat, s azok hatására ellenerőket mozgatnak, amelyek a regionális gazdasági rendszert újabb egyensúlyi állapotba terelhetik. A polarizációs elmélet követői viszont a fellépő s egyensúlytalanságok által indukált körforgásokban létrejött halmozott, áttételes fejlődési folyamatokban, mint az ágazati és regionális polarizációban látják a fejlődés hordozóit, ami aztán egyensúlytalanságok sorozatán keresztül jelentkeznek. Az ágazati vagy szektorális polarizáció eredetét SCHUMPETER (1912, 1980) elméletében kell keresnünk, aki az innovációk értelmezésével, s azok gazdaságmegújító hatásaival magyarázza a növekedést.

3.6. A növekedési pólusok és a regionális fejlődés

PAELINCK elmélete szerint az ágazati növekedési pólusokból - éppen az együttes és az egymást erősítő hatások következtében - technikai, jövedelmi, pszichológiai és földrajzi polarizációs effektusok indulnak ki. A növekedési centrumban a vezérágazatok fejlettségük miatt kikényszerítenek egy sajátos technológiai kapcsolati rendszert, ami aztán serkentőleg hat más ágazatok tevékenységére is. Jövedelmi polarizáció alatt a regionális multiplikátor hatást kell érteni, azt, hogy a dinamikus ágazatok jelentősen befolyásolják, gerjesztik a fogyasztásra orientált ágazatokat, azok fejlődését. A pszichológiai (magatartási) hatások a vállalkozói magatartásban mérhetők le. Abban, hogy egy dinamikus ágazatba történt beruházás fokozza a kis- és középvállalkozások aktivitását, azok gazdasági tevékenységének kiterjesztését. Ezeket a hatásokat együttesen a földrajzi polarizációban lehet összefoglalni, hiszen ezek mindig egy adott centrumban, vagy annak régiójában jelennek meg, így az ottani gazdaság fejlődését serkentik.

A **növekedési pólusok elméletének továbbfejlesztése** BOUDEVILLE nevéhez fűződik, aki abból indult ki, hogy az ágazati polarizáció a gazdaságban egyúttal regionális polarizációhoz is vezet, azaz a dinamikus ágazatokat tömörítő központok lényegében területi növekedési csomópontként funkcionálnak. Értelmezése szerint a fejlesztési pólus olyan centrum település, ahol a dinamikus ágazatok egész komplexuma megtalálható, amelyek a magas iparosodottsági fok következtében jelentős gazdasági potenciállal rendelkező régió központjában helyezkednek el, s onnan az agglomerációs hatások révén növekedési hatásokat bocsátanak ki a hierarchia alacsonyabb szintjén lévő településekre. A növekedési régiót a központi helyekre vonatkozó elvek alapján határozta meg, míg a centrum gazdasági hatótávolságát a gravitációs és a potencia modellek segítségével jelölte ki, ahol az egyes települések tömegét az áru és a kommunikációs áramlások mennyiségével ragadta meg. A növekedési pólus koncepciónak növekedési régió elméletté történő kibővítése a jelenségek komplexebb megragadását jelenti,

azonban nem számol azzal, hogy a dinamikus ágazatok hatása nemcsak a magterülettel érintkező településekben, hanem az azoktól távolabbi centrumokban, vagy régiókban is érvényesülhet.

Ezt ismeri fel POTTIER, aki a nyugat-európai ipari fejlődés elemzése alapján arra a következtetésre jut, hogy a gazdasági fejlődés gyújtópontjai a közlekedési hálózatokkal vannak összekötve, s ezek a kapcsolatok erősen befolyásolják a centrumok növekedését. A gazdasági fejlődés a szállítási szektorban az innovációk gyors terjedését eredményezte, ami a közlekedési infrastruktúra szalagszerű rendszereinek kialakításával járt együtt (pl. autópályák, víziutak, vasutak, villamos-, földgáz-, olajvezetékek stb.). Ezek mentén fejlesztési tengelyek, zónák alakultak ki, ahonnan mint gyújtópontokból aztán növekedési hatások terjedtek át más, kapcsolódó térségekbe. A fejlesztési tengely koncepció részben látványos volt, részben pedig jó magyarázatot adott a területi különbségek lehetséges, hosszú távú mérséklésére, így a regionális tervezésben is mély nyomokat hagyott.

A növekedési pólus elmélet eddigi **legátfogóbb kiterjesztésével** LASUÉN munkásságában találkozunk. Kutatásaiban a gazdasági növekedést és az urbanizáció kérdéskörét egy dinamikus területi rendszerben kísérelte meg összekapcsolni. Ehhez a növekedési pólus elméletbe integrálta nemcsak a telephelyelméleteket - ezek közül is hangsúlyozottan a központi helyek kérdéskörét -, hanem a regionális növekedés többi magyarázatát is, így az exportbázis és a centrum-periféria modelleket. **Kiinduló tézisei a következők:**

1. A növekedési pólusban a gazdasági egységeknek egy ágazati és egyben regionális klasztere található, amelyet éppen a regionális exporttevékenységek kapcsolnak össze.
2. A növekedési pólus fejlődése azoktól az impulzusoktól függ, amelyeket a nemzetgazdaságban jelentkező kereslet vált ki. Ezek a hatások végigvonulnak egyrészt a gazdasági klasztereken, azokban újabb effektusokat gerjesztenek másrészt pedig eloszlanak a pólusok között is, azok versenyképességének megfelelően.
3. A növekedés a pólusok felől indul ki, részben az ágazati, részben a földrajzi perifériák irányába, amiket a piaci kapcsolatok rendszere közvetít a telephelyek hálózatán keresztül.

LASUÉN az innovációkban jelöli meg az ágazati és a regionális klaszterek kialakulásának, továbbá az egymás közötti kapcsolatainak az okát. Azt feltételezi, hogy egy országban a városhálózat szerkezete lényegében az innovációk adaptálásának időbeli és térbeli lenyomata, s ezek szakaszosan jelennek meg, azaz ágazati és földrajzi klaszterekben érvényesülnek. A gazdasági növekedést elméletében a technológiai változások sorozataként értékeli. Így az invenció a diffúzió és az adaptálás szakaszai időben és térben egyrészt elkülönülnek, másrészt ezen fázisok között egyre rövidebb időközök figyelhetők meg, aminek eredményeképpen az ágazati növekedési pólusok száma egyre több lesz, s azok között is megindulnak a kumulatív folyamatok. Az **ágazati klaszterek** térben is koncentrálnak, hiszen nőnek a külső és a belső megtakarítások, a kapcsolatok és az egymásra épülések révén bővülnek a piaci és a termelési komplementer hatások. A dinamika a regionális pólusokban éppen ebben a komplementer hatásban keresendő, hiszen ennek hatására új piaci hálózatok alakulnak ki, újabb és újabb tevékenységek jelennek meg, amelyek aztán meggyorsíthatják, ennek az egyre sokoldalúbb ágazati, s egyben területi koncentrációnak a fejlődését.

A fejlődési folyamatban - amely alatt lényegében az innovációs folyamatot kell érteni - tehát az ágazati klaszterek szoros egymásra utaltsága együtt jár az urbanizációs folyamat által gerjesztett **regionális klaszterek** kialakulásával. Ezen két rendszer együttes hatásmechanizmusai aztán befolyásolják az innovációk terjedését, s ezzel meghatározzák a regionális növekedés feltételeit is. Az innovációs folyamatot három szakaszra bonthatjuk fel, így beszélhetünk a találmányról (invenció), annak elterjedéséről (diffúzió) és az alkalmazásba vételéről (adaptáció), de különbséget kell tenni fogyasztói és vállalkozói innovációk között.

A találmányok olyan felfedezések, amelyek a vizsgált térség egyetlen helyén sem voltak ismertek. Ezek elterjedése LASUÉN véleménye szerint a magasabb fejlettségű országok nagyobb, jól felszerelt városaiban kezdődik meg. A többi országban és centrumokban ezek az újdonságok mint külső növekedési determinánsok jelennek meg. A fogyasztói innovációk a kommunikációs rendszereken keresztül terjednek, az innovációs központból kiindulva koncentrikusan a periférikus térségek felé. A diffúzió hatótávolsága és sebessége a lakosság felvevőképességén és szintén a meglévő kommunikációs rendszerek hatékonyságán múlik. A vállalkozói innovációk speciális kommunikációs rendszereken keresztül terjednek, irányai a kerekék küllőihöz hasonlítanak.

Az **innovációs centumból** kiinduló kommunikációs tengelyek hossza egyenlőtlen, hiszen azokat a fogadó térségek telephelyi eloszlása határozza meg, az alkalmazásba vétel viszont hasonlít a fogyasztói innovációk terjedéséhez. Az innovációk regionális terjedése és adaptációja szoros kapcsolatban van az egyes nemzetgazdaságok fejlettségével. Az egymást követő innovációk terjedési modelljei hasonlítanak egymásra, s ezeket a regionális klaszterek területi szerkezete határozza meg. Vagyis az ország városhálózata, annak struktúrája és kapcsolati rendszerei döntően befolyásolják a fejlődést hordozó innovációk terjedését. Az innovációk terjedésében tehát a városhálózatnak, az annak felszereltségében rejlő tényezőknek meghatározó szerepe van.

Ha abból indulunk ki, hogy az újdonságok a magasan fejlett országok kis számú centrumából indulnak ki, akkor az innovációk nemzetközi terjedésére, azoknak a fejlődő országokban való megtelepedésére is az a jellemző, hogy elsőként a fejlett centrumok veszik át a fejlődést hordozó elemeket. A perifériák irányába történő terjedés időtartama nagyobb, mint a két nemzetközi innovációs fázis között eltelt időszak, így **a fejlődő országok előtt két lehetőség áll:**

- § centrumaik felvehetnek egy-egy új innovációt, még mielőtt az egész országban elterjedne. Ennek következtében kettős gazdaság alakul ki, ahol a területi polarizáció egyre nagyobb a centrum és a perifériák között,
- § a centrumok mindaddig halogatják az innovációk felvételét, míg az összes országrész megbirkózik az előző innováció befogadásával. Ebben a modellben a fejlett és a fejlődő országok között a polarizáció még nagyobb lesz, így aztán kénytelenek a korszerűtlen technológiával folytatni termelésüket.

LASUÉN vizsgálatai megállapítják, hogy a fejlődő országok regionális rendszerei az elsőként ismertetett megoldás alapján működnek, azaz kis számú centrumban koncentrálnak az újdonságok. A gazdasági növekedés hatására a területi különbségek nem csökkennek, hanem nőnek, miközben a városhálózat hierarchikus jellege tovább erősödik. Az újdonságok viszont a meglévő regionális szerkezetben futnak végig, így a kialakult térszerkezet hosszú távon rögződik, ami a regionális egyenlőtlenségek tartós fennmaradását eredményezi.

A **növekedési pólus elmélet továbbfejlesztése** lehetőséget nyújt arra, hogy a gazdasági növekedés és az urbanizáció között egyértelmű kapcsolatokat állítsunk fel, s ezzel a fejlődés regionális összetevőiről még árnyaltabb képet kapjunk. Segítséget jelent a fejlődő országok regionális politikájának kidolgozásához, azonban a leegyszerűsítések (pl. egyetlen aktív centrum feltételezése, az innovációk fogadásának feltételei, vagy a fejlődési determinizmusok) nem ösztönzik az elmélet gyakorlati elterjedését.

3.7. Centrum és periféria modellek

Míg a növekedési pólusok kimondottan az ipari országok térszerkezetének fejlődésére vonatkoznak, addig a centrum és a periféria modellek főként a fejlődő országok problémái felé fordulnak. FRIEDMANN centrum-periféria modelljében a közgazdasági szemlélet mellett a társadalmi, a magatartásbeli és a politikai összefüggéseket is figyelembe veszi, így integrálja a korábbi növekedési modellek felismeréseit.

A fejlődés elméletét a **területi összefüggésekben** dolgozta ki, hiszen kiinduló tézise az, hogy az emberi tevékenységek és azok társadalmi interakciói térségformálóak, ugyanakkor a térségek jellemzői is meghatározzák ezeket a cselekvéseket, kapcsolatokat. A fejlődés egyrészt alakítja a térszerkezetet, másrészt a területi kapcsolatok rendszere befolyásolja a fejlődési folyamatot. A fejlődést diszkontinuitív (hézagos, szakaszos), kumulatív folyamatként határozza meg, amely lényegében az innovációk sorozataként, majd azok klasztereiként, az innovációk átfogó rendszereként értelmezhető. Ennek alapján a fejlődés megkülönböztethető a növekedéstől, amit egy adott rendszer értelmezve ezt a gazdasági és a politikai rendszerekre egyaránt - szerkezeti változások nélküli expanziójaként határoz meg. Az innovációk FRIEDMANN szerint az új ötleteknek vagy eddig nem ismert javaknak és eljárásoknak egy adott társadalmi rendszerbe történő eredményes bevezetése. Ezek az új ideák, javak, eljárások keletkezhetnek egy adott rendszeren belül vagy átvehetők más rendszerekből.

A történelmi tapasztalatok alapján az innovációk keletkezésének különösen kedveznek a nagy és dinamikus városi rendszerek. Kimutatható, hogy erős pozitív kapcsolat van egyrészt a városnagyság és a városodottság foka, másrészt az innovációk elterjedése között. Az innovációkat koncentráló régiókat (magrégiók) centrumnak, míg az összes többi területet perifériának tekinthetjük. A centrumok a perifériákkal függőségi kapcsolatban állnak, és zárt területi rendszert alkotnak. **A centrum és a periféria között fennálló kapcsolatokat az alábbi összefüggések jellemzik:**

1. A centrum kikényszeríti a periféria szervezeti függőségét, amelyet a centrum intézményeinek a perifériákon való megjelenése testesít meg. Ezek az intézmények aztán a döntéshozói a periféria lakosságát érintő létfontosságú döntéseknek (gondoljunk a telephelyi függésre, az azok felszámolásából keletkező megélhetési feszültségekre).
2. A centrum periféria feletti uralmát önerősítő polarizációs mechanizmusok serkentik, ezek a "feedback" (visszacsatolási) hatások a következők:
 1. a hatalmi effektusok; a periféria gazdasági gyengítése, a növekedési potenciálok átszivároztatása a centrumba,
 2. az információs hatások; a centrum interakciós képességének erősítése, a lakossági, a jövedelmi, a termelési tényezők dinamikus növekedése révén,

3. pszichológiai hatások; a tartós innovációs folyamatot segítő körülmények koncentrációja a centrumban,
 4. modernizációs hatások; a centrum fennálló társadalmi rendszerének átforgatása, az innovációk által gerjesztett kumulatív változások még fokozottabb érvényesítése miatt,
 5. szinergia hatások, az innovációk által gerjesztett újabb innovációk megjelenése a gazdaság egyre szélesebb szférájában,
 6. termelési hatás; az innovációk költségeinek csökkentése a belső és a külső megtakarítások segítségével.
3. A hatalmi viszonyok előre nem látható következményei miatt a centrum innovációi előbb-utóbb a perifériákon is bevezetésre kerülnek és információk áramlanak egyre erőteljesebb ütemben a függő területekre. A periféria lakossága tudatára ébred függőségének, s az erőszakos konfliktusok helyett a centrum hatalmi elitje - korlátozott - decentralizációs politikába kezd, amelynek következtében a periférián új mellékközpontok alakulnak ki.
 4. Ha a konfliktusok levezetése a centrum hatalmi elitjének érdekében áll, akkor meggyorsítja az innovációk terjedését, az azokat kísérő hatásokat a periférikus régiókban. Ezzel párhuzamosan a döntési hatalom valós decentralizációja is megkezdődik a régi és az új centrumok között. Az autoritás-függőség jellegű kapcsolatok fokozatosan eltűnnek a centrumok és a perifériák között, a területi fejlődés egyre kiegyenlítettebb lesz. Ennek a modellnek az alkalmazására FRIEDMANN a lehetőséget csak a magasan fejlett és az integratív regionális struktúrákkal rendelkező országokban látja, így az Egyesült Államokban, Németországban és Svédországban.

A FRIEDMANN által kidolgozott centrum-periféria modell új dimenziókat nyújt a regionális gazdasági növekedés értelmezéséhez, hiszen nemcsak az innováció fogalmát dinamizálja, hanem interdiszciplináris összefüggésekbe helyezte a területi folyamatokat, azok együttes hatásrendszerét. Kimutatja, hogy a területi különbségek centrumok és perifériák kialakulásához vezethetnek, ezek zárt területi rendszert alkotnak, a centrumok a perifériákkal autoritáson alapuló függőségi kapcsolatban állnak, s leküzdésükre a perifériáknak is központosítani kell az erőforrásaikat. A centrum-periféria elmélet az egyik megalapozója, s egyben kiváltója volt a posztmodem regionális politikáknak.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK

1.	Fogalmazza meg a neoklasszikus növekedési elmélet lényegét!
2.	Fogalmazza meg az exportbázis elmélet lényegét!
3.	Fogalmazza meg az endogén fejlődési elmélet lényegét!
4.	Fogalmazza meg a növekedési pólusok elméletét!
5.	Fogalmazza meg a centrum és a periféria között fennálló kapcsolatok lényegét!

4. REGIONÁLIS FEJLESZTÉSI STRATÉGIÁK

A területiségből következő egyedi értékek tehát azok, amik a posztmodern regionális politika stratégiai alapelvét meghatározzák, s helyes felismerésük, majd belső (endogén) és külső (exogén) fejlesztésük vezethet a sikerhez, a területi gazdaság adottságai és a működése új erőtereinek megteremtéséhez. A posztmodern regionális politika ezeknek az értékeknek a feltárásához a kínálat- és a keresletorientált stratégiákkal juthat el.

4.1. A kínálatorientált regionális stratégia

A **kínálatorientált regionális stratégia** központjában az áll, hogy a „térseget kívülről, a külső ható tényezők felől érkező impulzusok, külső feltételek, lehetőségek és korlátok felől közelítve egyre több belső folyamatra, összefüggésre rávilágítva, kívülről befelé közelítve fejlesztjük” (KOROMPAI, 1995). A területi egység komparatív előnyeit kísérli meg a fejlesztési stratégia bővíteni, amely a kedvező gazdasági környezet alakításával érhető el.

Ebben domináns szerepe van:

1. a termelői és fogyasztói infrastrukturális fejlesztéseknek
2. az elérhetőség biztosításának (közlekedési és kommunikációs kapcsolatok fejlesztésének)
3. a termelést kiszolgáló létesítmények telepítésének, azok piaci ár alatt történő értékesítésének
4. a gazdasági egységek letelepedését ösztönző különféle kedvezményeknek (adókedvezmények, támogatások, kedvezményes hitelek, állami és regionális vásárlások stb.).

A kínálatorientált fejlesztési stratégia arra épít, hogy a területi egységet vonzóvá tegye, részben a külső (exogén) - központi támogatások mellett és hatására - tényezők mozgósításával, s mindezt döntően a külső befektetők, fejlesztők gazdasági működésének segítségével, azok letelepedési és termelési feltételeinek élénkítésével. Olyan intézmények és szervezetek megtelepítésével, amelyek korábban a területi egységben nem működtek, azoknak egyáltalán nincsenek hagyományai, a szereplők ezekkel kapcsolatos tapasztalatokkal nem rendelkeztek.

Számos veszélyt hordoz a kínálatorientált regionális politika, annak egyoldalú alkalmazása. Az egyik veszély, hogy az erőltetett infrastruktúrafejlesztés kihasználatlan kapacitásokat teremt, aminek a fogyasztói működtetése éppen a gyenge jövedelmi potenciál miatt tartósan nem lehetséges. Másik veszély, hogy területidegen gazdasági egységek jelennek meg, amelyek a rövid távú komparatív előnyöket kívánják lefölözni, aztán továbbállnak, egy következő területi egységbe, ahol ismételten költség takarékoság a legfontosabb telepítési céljuk. A kínálatorientált fejlesztési stratégia nem tűzi ki közvetlen célul, hogy a letelepedő egységek integrálása a területi gazdaságba minél előbb bekövetkezzen.

Az integráció hiánya nem csak a termelésre (alvállalkozások megjelenése), hanem a munkaerőre, annak képzésére, de a települések fejlődésére, a helyi társadalomra is súlyos következményekkel járhat. S végül a helyi önkormányzatok sem profitálnak gyorsan a külső egységek jelenlétéből, mivel azok részben nem járulnak hozzá a helyi-területi gazdaság stabilitásához, részben pedig a kedvezmények (helyi és országos adókedvezmények) miatt csak hosszabb távon növelhetik a közösség jövedelmét. Viszont ebben az esetben már tovább léphetnek, új telephelyet választhatnak, vagy éppen újabb engedményeket (pl. az

adókedvezmények mérsékeltebb szintje) kényszerítenek ki a maradás, esetleg a további fejlesztések érdekében.

Elvetendő-e a kínálatorientált regionális stratégia, mint a posztmodern területi politika egyik lehetséges alkalmazási módja?

Egyértelmű válaszunk, hogy nem! Megítélésünk szerint ezt a fejlesztési szemléletmódot kimondottan a korábban - pl. a high tech kultúrákhoz közel álló, abban ismeretekkel rendelkező, de hirtelen piacot veszített ipari térségek - kedvező adottságokkal rendelkező, nem egyértelműen monocentrikus ágazati szerkezettel rendelkező térségekben lehet sikeresen alkalmazni. Hiszen ezekben a térségekben részben az ipari infrastruktúra, részben pedig a munkaerő szakirányú képzettsége jelentős telepítési tényezőnek tekinthető. Kimondottan a kínálati elemeket kell érvényesíteni a stratégiában, azaz megteremteni a telephelyi feltételeket, kedvezményeket adni a letelepedéshez, az érdeklődő profilokhoz kapcsolódó oktatási programokat szervezni, s mindezen rendszereket segítő, szolgáltató ágazatok megteremtését célirányosan ösztönözni.

A hazai viszonylatban a „székesfehérvári-modell” tekinthető e fejlesztési stratégia alkalmazása mintaterületének. A városban az évtizedes hagyományokkal rendelkező elektronikai ipar robbanásszerű piacvesztése a kilencvenes évek elején súlyos válsághelyzetet eredményezett. Az önkormányzat által kidolgozott kínálatorientált fejlesztési stratégiával néhány év alatt felszámolták a válságot, sőt sikeres fejlesztési programot indítottak el, ami lényegében az ipari parkok kiépítésére, a letelepedők tartós kedvezményeire, illetve a helyi menedzsment nagyfokú nyitottságára épült. Míg Székesfehérváron az elektronikai ipar termelési tradíciójára épülő fejlesztési stratégia jelentette a megújítás alapját, addig az attól közel hatvan kilométerre lévő bányászati válságtérségnek, - amely kedvező földrajzi helyzettel és munkaerőbőséggel rendelkezett - Tatabányának viszont a komplex telephelyi kínálatot magában foglaló fejlesztési stratégia indította el felzárkózását, s egyben az új vállalkozások egyre nagyobb számban történő letelepedését.

A kínálati stratégia épített a telephelyi adottságokra, amit viszont a zöldmezős beruházásokkal lehetett csak aktivizálni döntően a munkaerő kínálatra, valamint a helyi támogatás és kedvezményrendszerre épült. Természetesen ehhez hozzájárult, hogy a szomszédos megújítási centrumokban (Győrben, Székesfehérváron) a további extenzív fejlesztési források kimerültek (pl. a telekárak emelkedése, csökkenő kínálat a telephelyekből, szakképzett és a képzetlen munkaerőből helyi és vonzáskörzeti hiány stb.). A szomszédok már a stratégiaváltásra készültek, azaz kínálatorientált fejlesztések befektetéseinek hozamát minél nagyobb arányban vissza kívánták igényelni (pl. helyi adók szintjének emelése, a kedvezmények lejáratá után újabb engedményeket nem nyújtottak), ami az új letelepedők egy részét elijesztette. Ezek is hozzájárultak ahhoz, hogy a közelebbi centrum, így Tatabánya felértékelődött, miközben az általa alkalmazott kínálatorientált stratégia is sikeresnek mutatkozott. A megtelepedést az induló fázisban a munkaerő intenzív termelési bázisok jellemezték, de nem elhanyagolható az sem, hogy a telephelyválasztás új célpontjai jól megközelíthető térségekben találhatóak, s közel vannak az ország gazdasági és információs centrumához.

Nem beszélhetünk a térségben regionális hálózatról, azaz a stratégia-alakítók között nem alakul ki együttműködés arra, hogy miként lehetne éppen a telephelyi kínálatban az egyes centrumok adottságait összekapcsolni, azokban jelentkező előnyöket együttesen kihasználni. Viszont a gazdasági egységek szintjén a hálózatalakítás jelei már felismerhetők, hiszen

megkezdődött a beszállítói kapcsolatok kiépítése és az ennek megfelelő telepítés, valamint néhány tényező utal a specializáció fokozatos kialakulására.

4.2. A keresletorientált regionális stratégia

A **keresletorientált regionális fejlesztési stratégia** „a térséget egységes egészként kezelve, annak belső sajátosságaiból, a térségen belülről kiindulva, egyre jobban kifelé haladva, mind több külső tényezőt figyelembe véve” (KOROMPAI, 1995.) kerül meghatározásra és egyben működtetésre. A helyi-területi gazdaság megújításánál nem csupán a külső (exogén) forrásokra támaszkodik, hanem felméri és számba veszi a belső adottságokat, azokat újraértékeli éppen a külső piaci rendszerek által, s így keresi versenyképességük fokozásának lehetőségeit. A belülről kifelé haladás elvében, mint fejlesztési szemléletben és gondolkodásmódban döntő szerepet játszik a helyi-területi vagy regionális együttműködés forrásainak felderítése, annak meglévő és új akciótereinek kialakítása. Az együttműködés azt jelenti, hogy miként lehet a helyi-területi adottságokat a nagyobb rendszerekre rákapcsolni, mind a helyi-területi, mind a nemzetközi hálózatok révén.

A hálózatok

A keresletorientált fejlesztési stratégia egyik meghatározó eleme a helyi-területi hálózatok alakítása. A posztmodern - integrációra épülő - piacgazdaságokban a verseny mindenek feletti hangsúlyozása és fokozása az erőforrások kimerüléséhez vezet, s a nagyobb teljesítményeket a verseny szereplői csak egymás rovására fokozhatják. A teljesítmény kényszert tehát csak úgy lehet elérni, ha nem a versenytárs legyőzését tűzik ki célul, hanem keresik az együttműködés, a kooperáció új tereit, amivel az erőforrások körét bővíthetik, s ezzel a megújítás formáit is szélesíthetik. A hierarchikus rendszerek - legyenek azok termelési, elosztási, vagy éppen települési kapcsolatok - nem elég rugalmasak, nem tudnak kellően reagálni a gyors változásokra, lassú a megújítási képességük, ezekben visszafogott és merev az információfeldolgozás és áramlás, s ennek következtében reakcióképességük is gyengül. A piacok nemzetközivé válásával az együttműködés területi akadályai lényegében megszűntek. Ennek következtében az egymástól egyre távolabb lévő telephelyek autonómiáját és érdekelttségét növelni kell, hogy minél jobban ki tudják használni erőforrásaikat, egyben a lehetséges piaci kihívásoknak megfeleljenek.

Ez a felfogás szükségessé teszi az egyre „laposabb” vállalati irányítást, a profitcentrumok kialakítását, a helyi-térségi együttműködések serkentő vállalati rendszerek terjedését. S végezetül éppen a posztmodern piacgazdaságokban erősödik meg a helyi-területi szint szerepe, azok nagyobb önállóságot, mozgásteret kapnak. Az egységes szabályozás a rendszer minden elemére azonos elvek szerint vonatkozik, ami a kapcsolati rendszerekben, összeköttetésekben nem a hierarchikus viszonyokat, hanem a hálózati jelleget erősíti. A gazdaságban szerveződő új termelési együttműködések területileg is elhatárolhatók (fejlődési övezetek, zónák, folyosók, banánok, csillagok), amiket aztán erősíthetnek a helyi-területi egységek szélesedő autonómiája, vagy éppen autonómia törekvései (Padánia, Katalónia, Skócia, Wales).

A hálózatok gazdasági formációi a területrendszerben, a később tárgyalásra kerülő klaszterek, míg a területrendszerben maguk a régiók lehetnek. **A régió hagyományos típusai:** a földrajzi vagy természeti, a politikai vagy közigazgatási, a homogén (valamilyen közös vizsgálati szempontból egynemű területi egység), a funkcionális (hasonló feladatot, tevékenységet ellátó terület, ahol az alkotó elemek - belső egységek - funkcionális kapcsolatban állnak egymással),

s végül a program vagy tervezési régió (meghatározott fejlesztési célterület). Nos, e felosztást, egyben a régió meghatározásokat célszerű lesz a jövőben hálózatok alapján is értelmezni. **A régiókat úgy felfogni,** mint egy sajátos, egyediséget mutató együttműködések egy körülhatárolt földrajzi térben, ami az ott található különféle rendszerek egymásra épülése és kapcsolata alapján szerveződik. Ugyanakkor ebben a nem hierarchikus viszonyok által szervezett, sok szinten (termelési tényezők, valamint települési, társadalmi, környezeti faktorok alapján is) egybefonódó térben, éppen a különféle funkciók egymásra hatásának következtében (s talán itt haladhatja meg a hálózati felfogás, a funkcionális régió meghatározást) új és új együttműködések szerveződnek.

Mindezek következtében részben megváltozhatnak (kiterjedhetnek, vagy éppen szűkülhetnek) a hálózatok által formált régió földrajzi határai, részben - és a fejlesztés szempontjából a döntő ez lehet - a belső szerkezetük is átrendeződik, s egyben a megújítás - valamilyen - hordozóiként jelennek meg a térben. **A hálózati szemléletre épülő regionális fejlesztési stratégia tehát azt szorgalmazhatja, hogy:**

1. a területi egységben - vagy az ahhoz kapcsolódó további egységekben - a belső, újszerű kapcsolatok (nem a hierarchiára, az együttműködésre épülő kapcsolatok) minél több szinten jöjjenek létre, s ezzel a regionális jelleg szélesedjen (hálózat építés),
2. a térségben meglévő hálózatok erősödjenek, új mozgástereket nyerjenek, vagy éppen megújuljanak (hálózat fejlesztés),
3. történjen meg a területi egység rákapcsolása egy, vagy több, éppen a hálózati elven működő, vagy azt tükröző régióra, hasznosítva és egyben szélesítve azok hálózati rendszereit (hálózatok összekapcsolása).

Az innovációs milió

A keresletorientált regionális stratégiában a hálózati jelleg szükségszerűen együtt jár az innovációs milió kialakulásával. Az **innovációs milió** alatt egyik oldalról azoknak - az adott földrajzi területen felismerhető - gazdasági, termelési kapcsolatoknak a csoportját lehet tekinteni, amelyek egységességet alakítanak ki a termelési rendszerben a gazdasági szereplők között és termelési kultúrában. A kollektív tanulással - helyileg meghatározott formában - hozzájárulnak az innovációs folyamatok terjesztéséhez, s egyben csökkentik a piaci kapcsolatok bizonytalanságait, növelik a termelő egységek és a területi gazdaság versenyképességét. Az innovációs miliót másik oldalról azok a helyi kultúrában, társadalmi kapcsolatokban és az intézményrendszerben meglévő sajátosságok is képviselik, amelyek mind a gazdaságon keresztül, mind a helyi-területi szereplőkön át, folyamatosan hozzájárulnak az újdonságok kialakításához, azok meglepedéséhez és részben terjesztéséhez.

Az innovációs milióban az adott földrajzi helynek a szerepe meghatározó. Hiszen egy adott helyhez kapcsolódó humán tőke az egyik hordozója a megújításnak, a kollektív tanulás és ismeretátadás rendszereinek, amik aztán hozzájárulnak a gazdasági egységek termelési potenciáljának erősítéséhez, azok újszerű kapcsolatainak kialakításához. Másrészt a területi koncentráció lehetőséget nyújt az információk cseréjéhez, az ismeretek és kapcsolatok átadásához, azok elsajátításához. S végezetül részben az együttműködések új terei, részben a korábbi hagyományok, a kultúrában meglévő értékek, egy más, nyitottabb társadalmi, politikai, közösségi háttérrel is teremtene, amik aztán ismét visszahatnak az újdonságok fogadására.

Az innovációs milió kialakulhat más és más jellegű területi szerkezetekben. Az alábbi típusoknál hozott hazai példák ugyan még karakteresen nem formálódtak ki, de az innovációs milió egy vagy néhány eleme már felbukkant, ami jelzi a kedvező elmozdulást egy új, előremutató, s egyben egyedi területi fejlődési pályák irányait.

Metropoliszok területére, általában a legfejlettebb termelési és szolgáltatási rendszerekre specializálódva.

Hazánkban Budapesten, illetve a határozottan formálódó nyugati gazdasági és települési agglomerációban figyelhetjük meg az innovációs milió kialakulásának tendenciáját. A főváros új koncentrációs folyamat színtere, hiszen az országos - sőt egyre több esetben, kelet-közép európai - piaccal rendelkező nagyvállalatok irányító, szervező központja itt található, amik aztán serkentik az amúgy is jelentősen tömörült gazdasági és üzleti szolgáltatások, majd a kutatásfejlesztés további koncentrációját, egyben e tevékenységi rendszerek újabb egymásra hatását más, eddig eltérő kapcsolati rendszereik kialakulását.

A nagyvárosokban, a hagyományos szektorokra specializálódva.

Hazai példaként említhető Győr, ahol a gépipar bázisán megtörtént a gazdasági megújítás. Fokozatosan kiépülnek ehhez a szektorhoz kapcsolódó különféle szolgáltatások (felsőoktatás, pénzügyi és a különféle üzleti szolgáltatások), illetve más ágazatok erőteljes specializációja indult meg. Ezek részben új kapcsolatokat teremtettek a hagyományos szektorral (pl. tulajdonosi, termelési együttműködés, speciális szolgáltatások iránti kereslet bővítése), részben pedig szélesítették a kis- és középvállalkozói kört, ösztönözve azok megtelepedését, bedolgozói és szállítói rendszerek fokozatos kialakulását.

Korábbi ipari térségek és centrumok, ahol lehetőség kínálkozott új termelési rendszerek befogadására, valamint a lépiült szektorok) bázisán a területi gazdaság megújítása.

Hazai példaként a korábban említett Székesfehérvár és annak a fejlesztési stratégiáját alkalmazó Tatabánya mellett, új tanulságokkal szolgálhat Gödöllő, Veszprém, vagy éppen Kecskemét, Szeged térségében felismerhető területi gazdaság átalakulása. Nem ipari, hanem kimondottan szolgáltatói térségnek tekintendő a Balaton, amely a turisztikai „iparának” megújításával lehet képes és alkalmas egy új innovációs térség és egyben környezet kialakítására. Lényegében már számos eleme felismerhető az együttélés és egymásra ható szolgáltatások megjelenésének, ami részben a térség egyes részének megújítását is eredményezi, másrészt pedig egy sajátos gazdasági karakter formálásához is elevezethet. Ennek a területrendszernek a legnagyobb gondja, éppen a környezeti feltételek kedvezőtlen volta, annak nem stabil jellege. Így a további, már az egymásra ható tényezőkre épülő turisztikai innovációs miliót a fenti korlátok akadályozhatják.

Fejlődési pólusokban, ahol a kutatásfejlesztésre épülve jönnek létre új vállalkozások és azok együttése, valamilyen új egyediséget mutatva.

Országunkból sajnos ez idáig minősíthető példákat erre a típusra felhozni nem tudunk, de kezdeményezésekkel találkozunk (pl. Budapesti Műszaki Egyetem mellett

létesítendő informatikai-elektronikai innovációs park), vagy léteznek egyetemi centrumok, ahol kimondottan lehetőségek vannak, tudás alapú innovációs fejlődési pólusok kiformalódására (pl. Szegeden a biológiai kutatásokra építve, vagy Veszprémben a kémiai és környezettudomány bázisán, vagy Gödöllőn a Környezetipari kutatások bázisán).

Határ menti térségek, ahol az együttműködések új formái jelennek meg, az érintkező térségek komparatív előnyeinek kölcsönös kihasználására.

Az osztrák-magyar határ menti térségben regisztrálható, hogy a határok megnyitása után a térségek együttes - mindkét oldali - megújítása látványosan megkezdődött. A kölcsönösen előnyt nyújtó kapcsolatokra épülve az érintkező területi egységek gyorsabb felzárkózása megindult. A centrumok gazdasága megélnékült, ami gazdagodott a szolgáltatások speciális köreinek megtelepedésével, de a nagyobb kereslet is szélesítette a lokális-regionális piacot, egyben növelte annak teljesítményét, miközben számos új tevékenység és szereplő is megjelent, s mindennek a hatására a határ menti kapcsolatok is kétirányúvá váltak. Az EU integrációnkat követően számos keleti határmentén is megindultak a hasonló együttműködések (INTERREG).

Elmaradott térségek, ahol a belső adottságokat valamilyen külső hatással élénkítve megújítási folyamatok indulnak meg, ugyanakkor létrejön a szereplők más, újszerű együttműködése.

Hazai példák felsorolásától eltekintünk, hiszen számtalan újszerű kezdeményezésről lehet számot adni, azonban ismereteink szerint ezek kimondottan pontszerűek, nem fejtenek ki még látványos területi (regionális) hatást, csak egy-egy, vagy néhány funkcióra összpontosulnak. A szervezeti rendszereik gyengék, esetlegesek, a helyi hálózatok lassan formálódnak, viszont már csírájában hordozzák egy új, egyben más, területi szintű - kimondottan alulról érkező - fejlesztés és működés irányát.

Az innovációs milió a regionális stratégiák kidolgozásánál felveti azt a kérdést, hogy a számos egyediséget miként lehet valamilyen fejlesztési modellbe foglalni, milyen lépéseket lehet és kell tenni a milió megteremtése érdekében?

Nos, erre a kérdésre csak úgy tudunk válaszolni, ha összekapcsoljuk az innovációs milió jellemzőit. A különféle megvalósítási szinteket: gazdasági egység (mikro szféra), területi-ágazati specializáció (mezo szféra), nemzeti gazdaságpolitika (makro szféra), politikai-társadalmi- kulturális környezet, területi politika, másrészt a gazdasági, szervezeti és környezeti (gazdaságon kívüli tényezők) feltételeket és endogén szinergiákat (a tényezők egymásra hatása következtében előállt megújítást ösztönző körülmények), valamint a külső kapcsolatokat.

Az agglomerációs hatások

Az innovációs milió tényezőit vizsgáljuk tovább éppen a mikro gazdaság dimenziójában, hiszen ezen egységek adott területre történő koncentrációja, újszerű termelési tényező kombinációkat eredményezhet, amely a regionális stratégiaépítést a gazdasági aktorok oldaláról segítheti.

ALFRED MARSHALL angol közgazdász felismerte, hogy **egy adott földrajzi térben történő nagyszámú, egyazon ágazathoz tartozó termelők koncentrációja pozitív externáliákat eredményezhet**. Ezek olyan külső, termelésen kívüli megtakarítások, amelyek következnek a széles körű munkamegosztásra épülő, egymást kiegészítő tevékenységekkel és folyamatokkal kapcsolódó vállalkozások egymás mellettségéből, továbbá az információs és kommunikációs költségek csökkentését eredményező, nem szabvány termékek közös előállításából. Marshall vizsgálatait a korabeli brit példákra építette, így a lancashire-i pamut, a sheffieldi evőeszköz és a dél-walesi bádogyártásra, s ezek alapján dolgozta ki az ipari körzetek fogalmát.

A gazdasági egységek területi koncentrációját az externáliák új megvilágításba helyezik. Az **externáliák** azok a külső gazdasági hatások, amelyek a tényleges termelési költségek között nem számolhatók el, ezek közvetlenül nem hatnak a gazdasági egység termelékenységére. Viszont közvetetten, éppen a földrajzi elhelyezkedés miatt (termelő egységek és/vagy a piac közelsége, annak megfelelő tömege), a lehetséges termelési és szolgáltatási kapcsolatok igénybevétele folytán, vagy éppen a lokális-regionális piac erőssége miatt, gazdasági előnyöket teremtenek, növelik az egység versenyképességét.

Az externáliák közül a regionális gazdaságtan és egyben a regionális stratégiák számára izgalmas tényező csoportot az **agglomerációs gazdasági előnyök** nyújtanak. Ennek két típusát különböztethetjük meg. Az egyik az **urbanizációs előnyként** ismert, amikor is a gazdasági egység telephelyét jelentő város méretéből fakadnak sajátos gazdasági előnyök, amelyeket a következők jeleníthetnek meg:

1. a kedvező infrastruktúrállátottság (pl. kikötők, repülőterek, logisztikai központok közelsége)
2. a korszerű kommunikációs infrastruktúra megléte (pl. számítógépes hálózatok és szolgáltatások, Internet kapcsolat)
3. a széleskörű üzleti és piaci szolgáltatások (pl. pénzügyi szolgáltatások bőséges kínálata, technológia és kutatás-fejlesztési tanácsadás, médiák, reklám és marketing szolgáltatások)
4. a kulturális szolgáltatások, illetve jelentős lokális piac, ami folyamatos keresletet jelent a termékek iránt, egyben azok megújítását is szorgalmazza, illetve új piacokat nyit meg.

Az **urbanizációs hátrányok** is fellépnek, hiszen

1. a nagyvárosi környezetben jelentős a zsúfoltság (pl. a szállítási idő növekszik, ez veszélyeztetheti a helyi-területi kooperációkat)
2. a bűnözés számottevő (pl. a biztonsági és őrzési ráfordítások emelkednek)
3. a környezeti szennyezés magas (pl. a tiszta környezetet igénylő technológiák védelmi ráfordításai növekszenek)
4. magasabbak a megélhetési költségek (pl. munkabérekben megjelenik)
5. a telekárak emelkednek (pl. a fejlesztés, a telephelybővítés költségesebb)
6. a bérköltségek magasabbak, illetve szervezettek a munkavállalók (pl. szakszervezetek aktívak, erőteljesen kívánják a jogokat érvényesíteni).

Az urbanizációs gazdasági előnyök az esetek többségében meghaladják a hátrányokat, hiszen azok egy részét át lehet hárítani. Például dolgozók viselik a magasabb megélhetési költségeket, támogatások nyerhetők a környezetvédelmi ráfordítások kompenzálására, a helyi kormányzatok segítségével számos településkörnyezeti negatív hatás költségvonzata mérsékelhető. A nagyvárosi térség nyújtotta agglomerációs előnyök, meghaladják a

hátrányokat, ami aztán a gazdasági egységek versenyképességét növeli, egyben az adott térséghez való tartós kötődését is garantálják.

Az agglomerációs előnyök másik csoportját **lokalizációs előnynek** nevezzük. Ebben az esetben nem a település mérete a meghatározó, hanem egyrészt azon ipari és gazdasági egységeknek a földrajzi koncentrációja, amellyel a gazdasági egység szállítási és termelési kapcsolatot létesíthet, másrészt azon szolgáltatások, amik hozzájárulnak a kibocsátás növekedéséhez (akár mennyiségi, akár minőségi szempontból). Az első esetben az ipari vagy termelés/tevékenység specifikus együttműködésekről, kölcsönös szállítási, értékesítési kapcsolatokról következő előnyökről beszélhetünk. Míg a második esetben a termelést/tevékenységet segítő szolgáltatásokról, így például a munkaerő-specifikus képzési intézményekről, az adott tevékenységhez kapcsolódó szolgáltatásokról, tanácsadásról, fejlesztésről, vagy éppen technológiai infrastruktúráról.

4.3. A klaszterizáció és a klaszterek

Mi nevezünk klaszternek: A lokalizált gazdasági előnyök hozzák létre a termelési/tevékenységi klasztereket, amiket „egymástól szervezetenként független (versengő vagy kiegészítő) olyan vállalatok, intézmények alkotják, amelyek egymással sajátos vásárlói, beszállítói, kutatás-fejlesztési stb. kapcsolatban vannak, szimbiózist alkotnak” (FARAGÓ, 1994).

A földrajzi térben koncentrált termelési/tevékenységi klasztereket a nemzetközi tapasztalatok alapján három nagyobb csoportba sorolhatjuk:

1. Az **első** alapvetően a kézművességre épül, a kis és középvárosokban lévő **tradicionális kézműiparok továbbélését, azok megújítását** képviselik. Erre jó példa a textil- és ruházati iparban, cipő- és bőriparban, fafeldolgozó és bútorigarban, speciális élelmiszerek gyártásában, vagy éppen a kerámiaiparban kialakult, földrajzilag is körülhatárolható, döntően az élők munkára alapuló, magas minőségű termékeket előállító térségek. Tipikus területi koncentrációival találkozhatunk a Harmadik Itáliában, de azon kívül egyre több európai országban, sőt az Egyesült Államokban és Japánban is.
2. A **második** csoportba sorolhatók azok a **termelés/tevékenység koncentrációk**, amik magas szaktudásra és technológiai ismeretekre (high tech) épülnek, így az elektronikára, az űrtechnológiára (Los Angeles), a biotechnológiára (San Francisco), a műszergyártásra (Cambridge), a számítógépgyártásra (Boston mellett 128-as út környéke), a repülőgépiparra, az ipari automatizálásra.
3. A **harmadik** csoportot a **szolgáltató szektorra épülő tevékenység koncentrációk** képviselik, melyek az előzőkkel ellentétben nem a nagyvárosokon kívül, hanem éppen jellegük következtében a nagyvárosokban összpontosulnak. Ezek döntően egy-egy világvároshoz kötődnek, például a pénzvilág központja New York, London és Frankfurt, vagy a reklámpar újdonosságai Londonból és New Yorkból származnak, a divatvilág meghatározó egységei Párizsban és Milánóban található, illetve a képzőművészeti és régiségpiacot a londoni árverések határozzák meg. A szolgáltatások köre természetesen egyre szélesebb, s ezek között kell megemlíteni a turizmust, mint klaszter képző és szervező tevékenységi rendszert. Napjainkban ennek a tevékenységrendszernek egyre jelentősebb hatása van, s a regionális gazdaság alakításánál a befolyásával, egyben terjedésével határozottan számolni kell. A szakirodalomban ipari klaszterek névvel illetik

ezeket a tömörüléseket. Számunkra sokkal szimpatikusabb a termelési/tevékenységi vagy gazdaság jelző használata, hiszen ezek napjainkban már nem csak az ipar területén jönnek létre, hanem például az idegenforgalomban is, vagy éppen egy-egy mezőgazdasági termék körül is szerveződnek. (Pl. gondoljunk az olasz, vagy francia bortermelésre, az egyes borvidékeken kialakult termelési, értékesítési és a borkultúrát közvetítő rendszerekre. Ígéretes jelek mutatkoznak arra, hogy éppen a bor klaszter kialakulására hazánkban is találhatunk elismerésre méltó kezdeményezéseket, például a Villány-Siklós vagy a Tokaj-hegyalja borvidéken.)

Az **agglomerációs hatásoknál** - mint a verseny és egyben kooperáció alakításának meghatározó tényezőjénél - nem feledkezhetünk meg éppen a klaszter jelenségből is következő **területi szinergiákról** sem. **A szinergiahatás** egy területrendszerben a termelési/tevékenységi koncentráció következtében lép fel, azaz éppen a kialakult klaszterek váltanak ki újabb és újabb tevékenység megtelepedést, egyben a területi munkamegosztás további kiszélesítését. A **szinergiai effektus** azt jelenti a regionális stratégiában, hogy minél szélesebb körben biztosítani szükséges a meglévő klaszterek működésének kiszélesítését, amit a gazdasági, de települési, térségi környezet, befogadó közegek formálásával is segíthetünk.

Korábban elköteleztük magunkat a keresletorientált regionális stratégiák, mint a területi fejlesztés legkedvezőbb megoldásai mellett, viszont éppen a szinergia hatások élénkítésénél nem feledkezhetünk meg a kínálatorientált fejlesztési technikák alkalmazásáról. Azaz éppen a klaszterek működési tereinek szélesítésénél növelni lehet a települések vonzását, serkenteni a gazdasági környezetet, nagyobb kedvezményeket nyújtani a klaszterekhez kapcsolódó új szervezeteknek, egységeknek. Jelzi ez az összefüggés is, hogy a regionális stratégiák nem lehetnek tartósan egyirányúak, azokban folyamatos váltásra, megújításra, a technikák és az irányok ötvözésére van szükség.

A versenyképesség szempontjából meghatározó a munkaerő képzettsége. A termelési/tevékenységi ismeretekkel rendelkező munkaerő jelenléte, döntő inputja a klaszterek kialakulásának és működésének. A termelési/tevékenységi koncentrációk járulnak hozzá a speciálisan képzett munkaerő megteremtéséhez, hiszen a munkavégzés során gyarapodnak az ismeretek, bővül a munkakultúra, szélesedik a technológiai tudás, s mindez lehetőséget teremt a termék és a termelési folyamat permanens megújítására.

A munkaerőnél tehát a klaszterek egyben új outputokat alakíthatnak ki, amik aztán visszahatnak a képzési rendszerek fejlesztésére. A képzett munkaerő iránti kereslet növekszik a klasztereken belül, így a gazdasági agglomerációkból a migráció már kisebb mértékű lehet. Megteremtődik a munkaerő piacon a kapcsolatok sűrű hálózata (ennek fontos hordozója a teljes vertikumot magában foglaló képzési rendszerek jelenléte), ami hozzájárul az agglomerációs hatások növeléséhez, ezáltal is új megoldásokat nyújtva a további helyi befektetéseknek, egyben az adott területi egységhez kötve az ipart, vagy a különféle szolgáltatásokat. A munkaerő képzettsége tehát lényeges versenytényező, mely domináns eleme a regionális stratégiának, hiszen ezen keresztül lehet valójában a gazdasági egységeket megtelepíteni, megkötni és tartósan stabilizálni. Az **agglomerációs előnyökre épülő klaszterek** mellett a regionális gazdasági növekedést jól szolgálja a gazdasági egységek között kibontakozó, s egyre szélesebb keretek között mozgó munkamegosztás. A specializációra épülő gazdaság együtt jár a dezintegráció megjelenésével, vagyis a gazdasági egységek növelni kívánják külső gazdasági előnyeiket, s mindezt a termelési/tevékenységi rendszerek egyre szélesebb és sokoldalúbb megosztásával érik el, s ezzel is fokozzák versenyképességüket.

Vertikális dezintegrációról akkor beszélünk, amikor a gazdasági egységek a termelési folyamatba nagyobb mértékben vonnak be beszállítókat, azaz a termelési rendszereket megosztják újabb és újabb külső kapcsolatokkal. Az alvállalkozók egyre nagyobb köre lép be a termelésbe, egyre több műveletnek a leadása történik meg, így jelentősen megnő az előre- és hátramutató kapcsolatok száma. A kapcsolatépítés költségei természetesen távolság függőek, így az adott térségben, vagy településben lévő egységek kerülnek előtérbe, ami térségi csoportosulást, területi koncentrációt eredményez, kihat a klaszter képződésre, egyben az innovációs milió alakítására.

A **horizontális dezintegráció** azt jelenti, hogy egy adott területi egységben, éppen a tevékenységek magas koncentrációja következtében is, a különböző típusú termelők száma növekszik. Új cégek alakulnak, s ezek „spin off” hatás révén jönnek létre, azaz nagyobb gazdasági egységek kulcsfontosságú menedzserei, vagy tervezői új vállalkozást alapítanak. Ezekben a kis- és középvállalkozásokban nincsenek merev függőségi viszonyok, a fejlesztések nagyobb szabadsága érvényesül, ugyanakkor hozzájárulnak a korábbi kapcsolataikat, a szállítókat, a vevőket, de a szolgáltató egységeket is (bankok, könyvelés, biztosítás). A horizontális dezintegráció is területi koncentrációt eredményezhet, s egyben megindíthatja a szinergiahatásokat, azaz új tevékenységeket alakíthat ki, kapcsolódva első fázisban a korábbi anyauzemhez (vertikális dezintegráció), de hozzájárulhat a klaszterek képződéséhez. A területi szinten jelentkező klaszterek a gazdasági szervezetek nemzetközi versenyképességét is fokozhatják. Az innováció, a termékek és tevékenységek megújítása a gazdasági verseny alapelve, így azok az egységek képesek tartósan a piacon maradni, akik növelni tudják megújításaikat, sőt azt különféle eszközökkel segíteni is.

Nos, a lokális szinteken megindult újszerű együttműködések jelentősen hozzájárulhatnak ennek a nemzetközi, vagy pontosabban **globalizációs kihívásnak**. Egyrészt a helyi hálózatok, együttműködések, a termelési rendszerek megosztása, kihelyezése jelentősen csökkentheti a költségeket, ugyanakkor növelheti az innovációs hatásokat is, hiszen éppen a rugalmasságukkal, a szemtől-szembe kapcsolatokkal új megoldásokat eredményezhetnek. Másrészt éppen azok a lokális hálózatok, amelyek kimondottan területi specializációra épülnek nem, vagy nagyon nehezen képesek bekapcsolódni a nemzetközi gazdasági folyamatokba, így aztán tartós piaci kereslet hiányában nem tudják egyenesen növelni termelésüket, tevékenységüket. A regionális stratégiák feladata éppen az, hogy segítse a lokális gazdaság ráfűződését a nemzetközi gazdasági rendszerekre, másrészt pedig a visszacsatolással, olyan megoldásokat - intézmények, szervezetek - alkalmazzon, amik viszont éppen a helyi adottságok nemzetközi piacokra való bevezetéséhez járulhat hozzá.

Ki kell térni e szemléletmódnál a **külföldi befektetések** szerepére a regionális fejlesztésekben. Egyértelművé vált, hogy a külföldi befektetések a területi gazdasági fejlődésre kedvező hatást gyakorolnak, hiszen csökkentik a munkanélküliséget, új technológiákat honosítanak meg, aktivizálják a termelési erőforrásokat, a helyi és a nemzetgazdaság számára is jövedelmet termelnek. A külföldi tőkeáramlás globális rendszereiben napjainkra nem a rövid távú előnyök, kedvezmények a mértékadóak, hiszen azok a világ majd minden részén biztosítottak, s azt a tőke szinte korlátlan mozgása következtében bárhol igénybe lehet venni. A különbség a helyi adottságokban van, a területi egységek által kínált egyediségekben, így az innovációs milióban, munkaerő képzettségében, a termelési együttműködésekben, a jelenlegi, vagy éppen jövőbeli hálózatok alakításában, a megfelelő elérhetőségben, illetve a különféle szolgáltatások meglétében.

A regionális stratégiákban a hangsúlyt tehát éppen arra, kell helyezni, hogy a meglévő adottságokat miként lehet kapcsolni a külföldi befektetésekhez. Nem vezet tartósan kedvező megoldásra, ha a helyi-területi gazdaság és a külföldi vállalkozások között nem alakulnak ki kapcsolatok, nem kezdődik meg az együttműködés szervezése, azok fokozatos integrálása a régióba. A regionális stratégia alapvető célja nem lehet, hogy csak a külföldi tőke letelepedését szorgalmazza, egyedül azt ösztönözze, annak működési feltételeit biztosítsa csupán a képzésben, az infrastruktúrában, a különféle települési rendszerek alakításával.

4.4. A régiók típusai, formái

Az előzőekben vizsgált gazdasági, társadalmi, földrajzi indokok által létrejött vállalkozási övezetek jelentősen befolyásolják az adott területi egységek potenciális lehetőségeit. Ennek megfelelően számos kategóriát különböztethetünk meg a régiók között, így a regionális politika legfontosabbnak gondolt témakörei vizsgálata előtt fontosnak tartjuk a régiók meghatározó formáinak ismertetését.

Gazdasági régiók

Gazdasági tartalmú (típusú) régió (a továbbiakban gazdasági régió) - logikai közelítésben és a gyakorlat által is igazoltan - az olyan, általában összefüggő régió nevezhető, amely valamely gazdasági jelenségsoport vagy kapcsolatrendszer szempontjából egységként viselkedik. Tágabb értelmezés szerint tehát a különböző államok vagy azok csoportosulásai (pl. az Európai Unió) is felfoghatók gazdasági körzetként, régióként. Gyakorlatilag azonban a fogalmat elsősorban országokon belüli régiókra értelmezik.

A funkcionális gazdasági régiók

A gazdasági tartalmú régiók legjellemzőbb csoportját azok jelentik, amelyeket kisebb-nagyobb területekre lokalizálódó, funkcionális kapcsolatok határolnak le. Legfejlettebb fokozatuknak az ún. **komplex gazdasági régiót** tartották, ennek tulajdonítva a legnagyobb kiterjedést és a leggazdagabb tartalmat. Elméleti feltevés szerint a **komplex gazdasági régió jellemző vonása** és megkülönböztető ismérve az, hogy a gazdaság egészének, minden jelentős elemének térbeli integrációját magába foglalja.

A gazdasági régiók heterogén szerkezeti elemekből és szervezeti egységekből (termelő szervezetek, nagyvállalatok, ágazatok) **állnak**, amelyek egymással funkcionális kapcsolatban vannak. A **gazdasági kapcsolatok funkcionális jellege** részben az áruk, a szolgáltatások, az információk, a termelési tényezők (munkaerő, tőke) belső áramlásában nyilvánul meg. Ami nem zárja ki a jelzett tényezők külső, gazdasági régiók közötti cseréjét, mint funkcionális megnyilvánulást, hiszen ez utóbbi révén illeszkedik a területi egység a földrajzi munkamegosztásba, határozódik meg szerepe a nemzetgazdaság egészében.

A komplex gazdasági régió elméleti ismérvei közül elsőként a **termelési specializáció** említhető. Az ország területén elhelyezkedő régiók természeti, gazdasági, társadalmi adottságai különböznek, az erőforrások mennyisége, választéka és egymáshoz való viszonya a különböző régiókban eltérő. Más és más komparatív előnyök (illetve hátrányok) szerint fejlődnek, így kialakul azok sajátos termelési profilja, amelynek alapján illeszkednek az országos és a területi munkamegosztásba. A specializációt képviselő ágazatok, gyártási ágak adják a körzet ipari és mezőgazdasági termelésének nagyobb részét, és képezik a gazdaság struktúrájának vázát, ami döntően befolyásolja a többi ágazat fejlődését, a régió külső

kapcsolatainak jövőbeni alakulását. **A specializációt azon gyártási ágak határozzák meg, amelyek az országos átlagot jelentősen meghaladó arányt képviselnek a régió termelésében és külső áruforgalmában.** A régió gazdasági struktúrájának vázát képező ágazatok és azok működésének háttérét jelentő tevékenységek együttesen hozzák létre a területi termelési komplexumot, amely a régió távlati fejlődésének meghatározó tényezője.

Az előző fogalom átvezet a szóban forgó gazdasági régió másik alapvető ismérvéhez, nevezetesen a **komplexitáshoz**. A specializációt képviselő gyártási ágak mellett fontos szerep jut az azokat kiegészítő, működésüket lehetővé tevő tevékenységeknek (ipari háttér, egyéb háttérágazatok, infrastruktúra), valamint - a régiók lakosságának ellátását célzó - termelésnek, szolgáltatásnak. A specializáció és a komplexitás ismérve nem mond ellent egymásnak, mivel az előbbi főként a gazdasági régiók külső kapcsolataira, illetve az azokat hordozó gazdasági tevékenységekre értelmezendő. Az utóbbi pedig a területi egység belső viszonyaiban megnyilvánuló kiegyensúlyozottságot jelenti. A komplexitás elve ezen túl magában foglalja **az erőforrások optimális kombinálását és hatékony felhasználását is.**

Az elméleti felfogásból kiindulva a komplex gazdasági régióhoz képest a gazdaság alacsonyabb szintű térségi integrációja áll a funkcionális régiók másik típusa, a **vonzáskörzet** mögött. Tartalmát kevesebb gazdasági tényező sajátos kapcsolata határozza meg, ez befolyásolja a csoporthoz (kategóriához) tartozását, kiterjedését, lehatárolásának módját is. **A vonzáskörzet, - formáját tekintve - olyan képződmény, amely részben egy (kivételes esetben több) központi településsel (centrummal) rendelkezik, részben a körülötte elhelyezkedő, vonzott településekből (periféria) áll.** A funkcionális vonzáskörzetek között is vannak nagyságrendi (hierarchikus) fokozatok (hasonlóan a komplex gazdasági régiók belső tagolódásához).

A **vonzáskörzetek konkrét meghatározása** elméletileg sokkal egyszerűbb, jóllehet a gyakorlatban ehhez is fűződik nehézségek. Ama vonzáskörzetek esetében, amelyeket a magasabb fokú szolgáltatások hoznak létre, „csak” **azt kell megállapítani, hogy az adott szolgáltatást nyújtó intézmények tevékenysége mely településekre terjed ki.** A lehatárolás problémája részint abban jelentkezik, hogy a különböző szolgáltatásokat nyújtó intézmények kisebb-nagyobb mértékben eltérő településkörre terjeszthetik ki tevékenységüket, így „interpoláció” útján jelölhető ki az együttes, közelítő határ. Más oldalról, a vonzásközponttól távolodva annak vonzó hatása gyengül, így a periféria széle felé haladva növekedhet azon lakosok aránya, akik az adott szolgáltatást valamely szomszédos centrumban veszik igénybe. Így tehát a **vonzáskörzetek érintkezése sem vonalas, inkább sávós formát ölt, és a szomszédos egységek kisebb-nagyobb mélységben áthatnak egymásba.**

Gazdasági tartalommal rendelkező további régiók

Ezeket a funkcionális régióktól (amelyek a gazdasági tevékenységek egymást folytató és kiegészítő jellege alapján regionális integrációkként jelennek meg) az különbözteti meg, **hogy tartalmukat a gazdaság egyes tipikus jelenségei** (amelyek a konkrét vizsgálat szempontjai szerint változhatnak), **illetve az irányítás sajátos szempontjai határozzák meg.** Az előbbiből adódó különbség továbbá, **hogy a funkcionális régiók objektív jellegűek** - szemben a többi gazdasági tartalommal rendelkező régióval - amelyek a felhasználás, - jelen közelítésben - az irányítás szempontjaira érzékenyek. **A gazdasági tartalommal rendelkező régiókon belül két csoportot különböztetünk meg:**

1. hasonló vagy azonos (homogén) régiókat
2. elsődlegesen irányítást szolgáló területi egységeket.

(1) A **homogén régiók** elhatárolásának értelmét gazdaságpolitikai szempontból az adja, hogy a **gazdaságirányítás más és más eszközöket alkalmazhat eltérő szerkezetű, fejlettségű stb. régiók befolyásolására**. Más oldalról az említett szempontokból **homogén régiók azonos módon reagálnak a gazdaságpolitikai beavatkozásra**. Sajátos ismérvek alkalmazására kerül sor akkor, amikor azt vizsgálják, hogy az **egyed gazdasági ágaknak vagy a gazdaság egészének a fejlettsége** területileg hogyan különbözik.

Így megkülönböztethetők:

1. gazdaságilag fejlett
2. közepesen fejlett és elmaradott
3. vagy iparilag erősen, közepesen, gyengén fejlett stb. térségek.

Az ilyen elhatárolási feladat viszonylag egyszerű, mivel egyetlen egyszerű vagy összetett ismérv alapján lehet azt megoldani. Gyakran azonban a homogén csoportokba tartozást több ismérv egyidejű fennállása mellett és figyelembevételével kell megállapítani.

(2) Az **elsődleges irányítást szolgáló területi egységek** tárgyalásakor két esetet (típust) kell megkülönböztetnünk. **Először** is utalni kell arra, hogy az említett célra felhasználhatják a már tárgyalt funkcionális vagy homogén régiókat, **másodszor** az ágazati irányítás számára minden objektív kritériumtól független egységei régiók határolhatók le, kizárólag az egyedi irányítási feladat sajátosságait és racionalitási követelményeit figyelembe véve.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK

1. Fogalmazza meg a kínálatorientált regionális stratégia lényegét!2. Fogalmazza meg a keresletorientált regionális stratégia lényegét!3. Soroljon fel példákat az innovációs milió kialakulására!4. Sorolja fel az agglomerációs gazdasági hatások típusait!5. Fogalmazza meg a klaszter definícióját!6. Fogalmazza meg a klaszter típusait!7. Fogalmazza meg a gazdasági régió definícióját!

5. REGIONÁLIS POLITIKA A GAZDASÁG RENDSZERÉBEN

Az ember, társadalmi lényvé válásának kezdeteitől megszervezi földrajzi környezetének használatát és működtetését. A céltudatos emberi tevékenység a tér különböző elemeinek, szintjeinek (a természeti környezet, a gazdaság és a kulturális-szellemi szféra) használatára, ellenőrzésére és értékelésére, a különálló térbeli szervezetek kapcsolatainak a megszervezésére irányul a társadalmi szükségletek kielégítésének céljából (DUNFORD, 1988, ENYEDI, 1987, GORE, 1984).

5.1. A regionális politika cél- és eszközzrendszere

A **regionális fejlesztés feladata** a területi adottságok, lehetőségek és a térelemek közti kölcsönkapcsolatok törvényszerűségeinek feltárása és hasznosítása révén a társadalmi alapfunkciók gyakorlásához szükséges kedvező feltételek megteremtése (más szóval a lakossági életkörülmények javítása) a társadalmi méltányosság és igazságosság elve (vagyis az életkörülményekben megmutatkozó objektív különbségek mérséklési szándéka) érvényesítésével. Modern piaci viszonyok között a **regionális fejlesztés hosszú távú céljai** a következők (FARAGÓ, 1987):

1. Munkaalkalmak teremtése, a munkanélküliségi ráták mérséklése
2. A túlnépesedett városközpontokra nehezedő demográfiai nyomás csökkentése
3. A nemzeti erőforrások hatékony hasznosítása
4. A régiók közti indokolatlan fejlettségi különbségek mérséklése
5. A regionális kultúrák és identitás megőrzése, különös tekintettel a nemzeti kisebbségek lakta területekre
6. A népesség és a környezet egyensúlyának a megőrzése, illetve helyreállítása.

E célrendszer természetesen térben és időben eltérően érvényesül, a különböző tértípusok fejlesztésében az egyes elemek más-más kombinációja képzelhető el. A fejlesztési célok megvalósításához eszközökre van szükség. A területfejlesztés eszköztára sokfajta elemet tartalmaz, alkalmazásuk a gazdaságpolitikai irányzatoknak megfelelően országonként és a területi fejlődési problémák milyensége szerint régióként változatos lehet. **A regionális fejlesztési célok megvalósítása általában az alábbi eszközökkel történhet:**

- 1) **Pénzügyi ösztönzők** (tőkejuttatások, költségvetési támogatás, kedvezményes hitelkonstrukciók, kamatkedvezmények, adókedvezmények, gyorsított értékcsökkenési leírás, munkaerő-mobilitási és -átképzési támogatások)
- 2) **Központi szabályozás** (területileg körülhatárolt fejlesztési korlátozás, tevékenységek visszafejlesztése, áttelepítése, területi tervezés és programozás, állami tulajdonú vállalatok alapítása, állami megrendelések preferálása, az állami intézményrendszer decentralizálása, növekedési pólusok, fejlesztési területek kijelölése)
- 3) **Infrastrukturális beruházások** (a gazdaságfejlesztés kedvező környezetének komplex alakítása: energetikai rendszer, vízellátás, közlekedési hálózat, ipari parkok, kutatási-fejlesztési kapacitás, szakemberképzés, pénzügyi-gazdasági-piaci szolgáltatások fejlesztése).

A területfejlesztési feladatok végrehajtását, az általános célkitűzések regionális adottságoknak megfelelő részletes kifejtését, a fejlesztési eszközök kiválasztását és alkalmazását vertikálisan és horizontálisan tagolt intézményrendszer végzi. Az állami szerepvállalás fokozódásával, a

területfejlesztési feladatok számának gyarapodásával, a fejlesztésbe bevont térségek méretének és körének változásával és az eszközök választékának bővülésével párhuzamosan differenciálódott a területfejlesztés szervezeti rendszere. Kezdetben a néhány kisebb térségre kiterjedő feladatokat valamely központi szervezet kiegészítő tevékenységként képes volt megszervezni.

Az 50-es évtizedtől azonban már központi kormányzati szervek alapfeladatul kaptak regionális fejlesztési funkciókat, kiépültek a központi hatóságok dekoncentrált területi intézményei, egyre több feladatot vállaltak magukra a regionális és a helyi önkormányzatok, és pozíciókhoz jutottak a döntés-előkészítésben a területfejlesztés más szereplői (érdekképviseltek, társadalmi mozgalmak, nemzetközi szervezetek) is. A regionális fejlesztés tehát e században fontos sokszereplős tevékenységgé fejlődött. Ma már valamennyi fejlett országban a térelemek és a területi struktúrák fejlesztésének céljait, az ezek megvalósításához szükséges eszközök és intézmények összességét felölelő, önálló regionális politikáról beszélhetünk.

5.2. A regionális politikát befolyásoló tényezők Európában

Az Európai Unió az egységes belső piac létrehozásával sajátos, korábban nem tapasztalt helyzetet teremtett az európai kontinens nyugati felén. A nagyszámú közös politika, ideértve a gazdasági és monetáris uniót is, olyan mértékű belső kohéziót jelent, hogy indokoltá vált az Európai Uniónak mint gazdasági térségnek az egységes régióként való vizsgálata is.

Simon Kuznets amerikai közgazdász szerint az egyes országok a modern korban olyan mértékű és léptékű gazdaság- és társadalompolitikát - adózás, jóléti rendszerek, infrastruktúra-fejlesztés - folytatnak, továbbá azok olyan mértékben befolyásolják a térbeli folyamatokat, hogy minden természeti tényezőtől függetlenül indokolt az államokat különálló régiókként kezelni. Ha viszont a kiterjedt állami szabályozás és gazdasági szerepvállalás régióképző tényező, akkor ez igaz az Európai Unióra is. Az Európai Unió mint komoly gazdasági kohézióval rendelkező nagyrégió, földrajzi méretei miatt is a területi folyamatok elemzésének másfajta megközelítését igényli, mint ahogy az a tagállamok esetében indokolt. Ezen új megközelítésű elemzéseket foglalja magában a területi folyamatokat és perspektívákat európai dimenzióban tárgyaló Európai Területfejlesztési Perspektíva (ESDP, European Spatial Development Perspective).

A természeti tényezők

Az Európai Unió földrajzi értelemben az eurázsiai kontinens „rendkívül tagolt nyugati félszigetén” vagy peremén fekszik. Ezt a tagoltságot a különböző természetes választóvonalak - Alpok, Pireneusok, La Manche csatorna, Öresund - csak tovább növelik. A természetes választóvonalak leküzdése ma már nem lehetetlen, csak éppen rendkívül költséges beruházásokat igényel. Az egységes belső piac kiépítése, a személyek és az áruk szabad mozgását korlátozó akadályok elhárítása viszont meg is követeli, hogy ezeket leküzdjék.

A természetföldrajzi viszonyokra jellemző, hogy az Európai Unión belül a népesség kétharmada kedvező természeti adottságú - éghajlat, csapadék, termőföld, domborzat - területeken, egyharmada viszont rendkívül kedvezőtlen természeti körülmények között él. A zord éghajlati viszonyok, a mezőgazdasági termékek piacán meglévő túlkínálat és a korlátozott szubvenció miatt a hagyományosan mezőgazdaságból élők eredeti foglalkozásaik feladására és elvándorlásra kényszerülnek. Emiatt ezeket a területeket a teljes elnéptelenedés

veszélye fenyegeti. A mediterrán térségekben, az Ibériai- és az Appennini-félszigeteken, valamint Görögországban egyre nagyobb az elsivatagosodás és a jövőbeli abszolút vízhiány veszélye. A folyamatot ráadásul két tényező is erősíti. Egyrészt a Földközi-tenger partvidéke első számú európai turisztikai célpont és növekvő népszerűségű lakóhely a Közösségen belül. A növekvő népesség pedig a vízbázis fokozott terhelését okozza, ráadásul a globális felmelegedés várható hatásaként a felszíni vízutánpótlás is csökkenhet. A jövőben így ebben a térségben a biztonságos vízellátás lesz a regionális fejlesztési programok egyik kulcspontja.

A termőföldek minősége ugyan nagy eltéréseket mutat, a terméshozamok szempontjából azonban a legfontosabb differenciáló tényezők a csapadék mennyisége, a közös agrárpolitika bevezetésekor meglévő átlagos birtokméret, a termelési technológia és a tőkeellátottság.

A 15 legnagyobb folyó völgyében él az Unió népességének több mint a fele. Ezeken a helyeken rendkívül nagy a lakónépesség, a gazdasági tevékenységek és a közlekedési hálózatok sűrűsége. Az eddig kedvezőnek tartott települési helyek, amelyek mögött a folyók szabályozásának több évszázados küzdelme áll, máról holnapra kedvezőtlenekké válhatnak a globális felmelegedés következtében. A nagy folyók mostani vízgazdálkodásának megnöttek a kockázatai, mert az árvizek nagyobbá és gyakoribbá váltak, illetve válhatnak. Ez az élet- és a vagonbiztonság megőrzése érdekében a kockázatok minimalizálását teszi szükségessé.

Tekintettel arra, hogy a folyók árterületeit és gátjaikat a városi szakaszokon nem lehet növelni, a folyók új szabályozását, a földhasználatot és a vízgazdálkodást integrált módon kell kezelni. Az integrált megközelítés célja a mezőgazdasági művelés alatt álló területeknek és az erdők vízmegtartó képességének - a föld- és erdőművelés fenntartásával - a növelése oly módon, hogy így megakadályozzák a jelenleginél nagyobb árhullámok, illetve más időszakokban a vízhiány kialakulásának lehetőségét. Ásványi nyersanyagokból és fosszilis energiahordozókból a Közösség tagállamai behozatalra szorulnak, melynek oka részben a készletek elégtelen nagysága, részben a kitermelés magas költségei. Ezzel egy időben viszont a tagállamok számos ásványi nyersanyag-, energiahordozó-lelőhelyüket kimerítik, válságba sodorva az ezekre telepített nehézipari központokat.

Összességében elmondható, hogy bár a természeti tényezők szerepe átmenetileg halványult a területi folyamatok alakításában, a globális környezeti változások miatt szerepük ismét nő. A kedvezőtlen természeti adottságok ugyan megnövelik a termelést, a szállítás költségeit és esetlegesen nehezítik az ott élők életkörülményeit, de egyelőre nem teszik lehetetlenné azokat.

A társadalmi tényezők

Az európai térség tagoltsága, sokszínűsége nemcsak a természeti feltételekből fakad, hanem a nemzetek, etnikumok, nyelvek, kultúrák sokszínűségéből is. Az Európai Unió 27 tagállamában 23 hivatalos nyelvet beszélnek, amelyek 4 nagy nyelvcsaládhoz tartoznak. Ezeken kívül még számos kisebb elterjedtségű regionális nyelvet - baszk, skót, walesi, kelta, lapp - és nyelvjárást beszélnek. Ezt a sokszínűséget tovább tagolják a különböző tájak eltérő szokásai, hagyományai és vallásai. A nyelvi korlátok miatt az országok közötti migráció alacsony, míg a régiók között viszonylag magas.

Az Európai Unió népesedési trendjeit az alacsony, 0,1%-os természetes szaporodás, a viszonylag jelentős, 0,2%-os bevándorlás és az öregedő népesség jellemzi. Ha nem lenne bevándorlás, akkor Európa egészének népessége 2020-tól csökkenni kezdene. Növekszik a bevándorlók száma, a születendő gyerekek egyre nagyobb arányban ilyen családban

születnek. A vándorlási folyamatok iránya a magas népsűrűségű és alacsony munkanélküliségű régiók irányába tart, ami Északnyugat-Európát hozza kedvező helyzetbe. A másik végletet az Ibériai-félsziget és Franciaország, valamint a sarkvidéki területek alkotják, amelyek népessége tovább csökken.

A **munkaerő rugalmassága** az európai integráción belül kimondottan alacsony, annak túlszabályozottsága és a verseny korlátozása miatt. A Közösség munkaerőpiacán a bérek rugalmatlansága alapvető fontosságú tényező, amit a határozatlan idejű munkaszerződések, a viszonylag magas végkielégítési kötelezettségek, a kollektív bérmegállapodások csak fokoznak. A munkaerőpiac rugalmasságát az olyan tényezők növelnék, mint a részmunkaidős, a határozott idejű és a szerződéses foglalkoztatottság, valamint a kis- és középvállalkozások nagy száma.

A munkaerő-piaci rugalmasság fontos tényezője a **munkaerőköltségek szórása** a régiók közötti összehasonlításban. A legalacsonyabb és a legmagasabb órabérek közötti különbség az Unió egészét tekintve több mint ötszörös: a legalacsonyabb órabér 5 euró, míg a legmagasabb 25 euró. A bérkülönbségek az Európai Unió országai és régiói között is nagyobbak annál, mint amit a munka termelékenysége vagy az egységnyi idő alatt előállított hozzáadott érték indokolna. Az órabérek közötti különbséget a vállalatok részéről részben magyarázzák a termelékenységben meglévő differenciák. Az egy főre jutó GDP regionális különbségei is a termelékenységbeli különbségekből származnak, aminek oka az, hogy a magas foglalkoztatási ráta és a magas jövedelemszint hatásai nemcsak a nemzetközi verseny piacnak kitett szektorokban jelentkeznek, hanem az egyes régiók valamennyi szektorában.

A hasonló méretű Egyesült Államok régiói között az órabérekben meglévő különbség mindössze 20-30%, ami az összehasonlításban azt jelenti, hogy az Európai Unió munkaerőpiacán sokkal erőteljesebben hatnak a munkaerőpiac hatékonyságát csökkentő tényezők. Ekkora bérkülönbségek és a munkaerő szabad áramlása mellett az Egyesült Államok migrációs mutatóinál kisebbek a Közösségen belüli migráció arányai. Ezek közé az okok közé tartozik az Unión belüli nyelvi sokszínűség, ami gátolja a nemzetközi migrációt, és az elmaradott régiókban a helyi munkaerő képzettségének alacsony szintje. A mérsékelt migráció és a munkabérek a munkaerőpiac rugalmatlanságával párosulva kiegyensúlyozatlan gazdasági fejlődést és alacsony foglalkoztatási szintet eredményeznek. Sajátos következménye viszont ennek a munkaerő-piaci helyzetnek, hogy az Európai Unióban a regionális különbségek a munkaerő alacsony mobilitása miatt az erőteljes gazdasági fellendülés idején csökkennek, amikor a gazdasági növekedés megteremti az elmaradott régiókba történő munkahelyteremtő beruházások forrásait. Ezzel szemben az Egyesült Államokban a regionális különbségek a gazdasági visszaesés idején is csökkenhetnek, mert a munkaerő a prosperáló államokba vándorol a válságba jutott térségekből. A munkaerő elvándorlása csökkenti a válságrégiókban a munkaerő-kínálatot, vagyis a munkanélküliséget. Az egy főre jutó GDP-nél pedig gazdasági visszaesés idején a népesség elvándorlása mellett a népességfogyás mérsékli a GDP csökkenés mértékét.

Itt jelenik meg az európai terület- és vidékfejlesztési politika sajátossága, miszerint a Közösség a népesség helyben tartása, de legalábbis a mobilitás egy bizonyos fenntartható szintje mellett kívánja valamennyi polgárának a méltányos életszínvonalat biztosítani. Az Európai Monetáris Unióban viszont komoly hátrányokat okozhat, ha a munkaerő alacsony interregionális migrációja nem segíti az aszimmetrikus országspecifikus sokkok kedvezőtlen hatásait levezetni, ezáltal a válságba került régióból a népesség elvándorol. Ekkor ugyanis a válságkezelésnek abban nincsen választási lehetősége, hogy mely régiókban, és hogyan kell

beavatkozni. A válságkezelésnek mindenképpen arra kell irányulnia, hogy a válságba jutott régióban a foglalkoztatás megfelelően magas szintjét fenntartsa, illetve elérje a munkahelyteremtő és azt elősegítő beruházásokkal, még akkor is, ha a tőkének más régiókban kedvezőbb befektetési lehetőségei volnának.

A gazdasági tényezők

Az Unión belüli fejlődési centrumnak a Kék banán-övezet számít, ami Észak-Olaszországtól Dél-Németországon és a Benelux államokon át Londonig, illetve Párizsig tartó agglomerációs övezet. Itt a Közösség területének 20%-án él a népesség 40%-a, és itt állítják elő az Unió GDP-jének több mint 50%-át.

Ezzel együtt azonban új jelenség, hogy a szegényebb tagállamok központi régiói - Dublin, Lisszabon, Barcelona, Athén, Pozsony, Prága, Budapest - a gazdasági növekedés ütemében, de már olykor az egy főre jutó GDP-t tekintve is lehaladják a gazdag országok szegényebb, elmaradott vagy éppen válságban lévő régióit. A regionális különbségek másik két fontos faktora a magas munkanélküliségi ráta és a közlekedési infrastruktúrával való ellátottság.

Az Európai Unió népességének egyharmada él nagyvárosi agglomerációkban, másik egyharmada az agglomerációkon kívül lévő kis és közepes méretű városokban lakik. A jelenleg még a népesség egyharmadának lakóhelyéül szolgáló rurális térségek népessége viszont csökken. A városhálózat veszélyeit az egymástól független kis országok elaprózott városhálózata okozza, mert például Bécs a megfelelő nagyságú háttérország hiányában sohasem lesz képes valódi - legalább 5-6 millió fős népességű világvárossá válni. Az Unió területén mindössze két globális szerepkört is betölteni képes metropolis van: London és Párizs. A sorrendben utána következő városok közül egyik sem képes akkorára növekedni, hogy globális szerepkör betöltésére alkalmas legyen. Egyedül a Ruhr-vidék és Randstad agglomerációinak van még erre esélyük.

A valódi világvárosi funkciók betöltésére alkalmas városok megléte létkérdéssé vált, mert, ezektől függ a termelési folyamatok, a tőkebefektetések térbeli irányítása, hiszen végső soron az itt meghozott döntések határoznak esetleg valamely kisebb ország vagy régió egészét alapvetően befolyásoló tőkebefektetésekről vagy éppen kivonásról. A gazdasági döntések belátható időhorizontja lerövidült, míg a térbeli horizont kibővült a telekommunikációs ipar és a légi közlekedés fejlődése miatt.

Az új ipari rendszerekben az **információkhoz való hozzáféréstől**, az információáramlások feletti ellenőrzéstől függ a termelési folyamatok irányításának képessége és sikere. A pénzügyi bizonytalansági tényezők sebezhetővé tették a vállalati integrált globális erőforrás stratégiákat, amelyek az értékesítésen, a globális földrajzi munkamegosztáson, a gyorsabb munkán alapulnak, mert felszámolták a közép távú stratégiák tervezésének időhorizontját.

A hosszú távú tőkelekötéssel járó nagyberuházások költségeinek minimalizálása miatt helyet adtak a térbeli és a szervezeti rugalmasság megvalósításának, ahol a telephelyek és hálózatuk megválasztása az egyik legfontosabb versenyképességi tényezővé válik. A holisztikus vállalat intenzívvé teszi a tudományos és technológiai ismeretek, valamint a piaci információk kontrollját, amiket a földrajzi térben, a vállalati központokban is összpontosítanak, a termelési folyamatokat viszont szétterítik. A folyamatok végső eredménye a lokális és globális kapcsolatok újjászervezése. A rugalmasságra épülő szervezeti struktúra eredményezi a telephelyválasztás révén a különböző földrajzi terek feletti irányító pozíciót, amelyben a

transznacionális vállalatok döntéseitől függ egyes területek felemelkedése vagy hanyatlása. Nemcsak a vállalatok versengenek a minél nagyobb piaci részesedésért és profitért, hanem a különböző régiók kényszerülnek versenyre a magas szintű foglalkoztatás esélyét biztosító új befektetésekért.

Komoly változások következtek be a városok gazdasági bázisában és lehetőségeiben is. A korábban nehézipari jellegű városok, a szénbányászat, a kohászat leépülése miatt most rákényszerülnek a gazdasági szerkezetváltásra, a szolgáltató szektor fejlesztésére. A külföldi működőtőke-beruházások volumene 1995-ben meghaladta a 350 milliárd (ecu) euro-t. Magyarországra is 2005. év végéig mintegy 30 milliárd euro külföldi működő tőke érkezett. A működőtőke-beruházások átalakítják a térbeli munkamegosztást, sok esetben részlegesen pótolják a munkaerő hiányzó mobilitását, és arra kényszerítik a helyi és regionális önkormányzatokat, hogy vonzóvá tegyék régiójukat, településüket a külföldi beruházók előtt. A monetáris unió még inkább ki fogja élezni a versenyt a piac minden területén.

Az új információs technológiák megjelenése fokozhatja a gazdasági és társadalmi koncentrálódást a városi térségekben, miközben megteremtheti a vidéki térségek fejlődésének és fejlesztésének alapjait, de a regionális politikának tudatosan növelnie kell az új technológiák iránti befogadóképességet.

Tovább növekednek a nagyvárosi régiók, miközben a mezőgazdasági vidékek folyamatosan teret vesztenek a gazdasági életben. A korlátozott mértékű mobilitás mellett ez csak a munkahelyeket teremtő regionális politikával egyenlíthető ki. A nagyvárosi agglomerációk közelében lévő sűrűn lakott vidéki térségek fejlődési pályája eltérő a ritkán lakott területekétől. Az alacsony népsűrűségű területeken a kismértékű és lassú fejlődés a jellemző. Az infrastrukturális fejlesztések a magas fajlagos költségek miatt elkerülik ezeket a térségeket. A népesség helyben tartása és a természeti, kulturális örökség megőrzése miatt beavatkozásokra van szükség.

A nagyvárosok közelében lévő sűrűn lakott vidéki térségek viszont nagyon intenzív munkamegosztást alakítanak ki a nagyvárosokkal. Itt a legintenzívebb a mezőgazdaság, és itt a legnagyobb a veszélye a természeti erőforrások, a termőföld degradációjának. A mezőgazdasági termelés intenzívebbé tétele azt eredményezte, hogy csökkentek a munkaalkalmak a mezőgazdaságban, csökkent a biodiverzitás és a táj változatossága, nőtt viszont a környezet szennyezése. Ennek következményeként megváltozott a termelők és fogyasztók hozzáállása a biotermeléshez, nőtt az organikus gazdálkodást folytató gazdaságok száma.

5.3. A regionális politika kialakulása

A társadalmi alapfunkciókat (lakás, munkavégzés, elosztás-ellátás, képzés-kultúra, regenerálódás, kommunikáció, közösségi élet) hordozó térelemek és a társadalmi szükségletek összehangolása a történelmi fejlődés során különböző formákat öltött. A társadalom által használt térben szervezett és spontán folyamatok zajlanak. A tudatos térszervezés különböző szinten lévő társadalmi szerveződések (népcsoport, település, régió, állam, nemzetközi közösség) tevékenységének az eredménye.

A szabályozottságot - egyre táguló földrajzi környezetben - kezdetben a társadalom kisebb csoportjai alakították ki (például az égetéses vándorművelést Afrikában az egyes törzsek szabályozták, a szigorú térszervezésen nyugvó Nílus-völgyi öntözéses gazdálkodás már több

település együttműködését igényelte, a Római Birodalom kontinentális úthálózatának kiépítése központi és regionális erőfeszítéseket követelt). Az állam szerepe a nemzetgazdaságok, a tőkés nemzeti piacok létrejöttének idején, a XIX. században erősödött meg. Az állam aktív beavatkozása a térszervezésbe a városépítés szabályozásával, az állam és az állampolgár viszonyát területileg is egységesen irányító modern közigazgatási szervezetek létrehozásával kezdődött.

Az ipari kapitalizmus jelentősen átrendezte Európa valamennyi országának gazdasági erőterképét. A nyersanyagigényes ágazatok rohamos fejlődése a korábbi növekedési központoktól (Antwerpen, Velence, Firenze, Amszterdam, Bordeaux) távoli területeken indult meg, e térségek (Észak- és Kelet-Anglia, Lotharingia, Ruhr-vidék, Észak-Olaszország) településeinek a népességszám megsokszorozódott. Más országok részben a nagy vándorlások következtében elnéptelenedtek. A XIX-XX. század fordulóján jöttek létre a nagyvárosi ipari agglomerációk, ekkor alapozódott meg jó néhány ország monocentrikus térstruktúrája. 1880-1936. között például a párizsi régió népességszáma 3,3 millióval nőtt, megháromszorozódott, Franciaország népességéből való részesedése 5%-ról 19%-ra nőtt.

Az új ipari központokban uralkodó kaotikus állapotok késztették az állami szerveket különböző fejlesztési rendszabályok bevezetésére. A legátfogóbb törvényi szabályozásra 1909-ben Nagy-Britanniában került sor. A Lakás- és Várostervezési Törvény alapján a helyi önkormányzatok - megfelelő állami pénzügyi támogatás mellett - fejlesztési terveket készítettek és ezekben egységes normákat érvényesítettek.

A két világháború között a térbeli fejlődés részleges szabályozását egyre több ország kormánya iktatta programjába. Az I. világháború utáni új kelet-közép-európai nemzetállamok a korábban eltérő érdekkörökhöz tartozó területeik kohéziójának erősítésére dolgoztak ki koncepciókat, majd a 30-as évek elejének gazdasági depressziója váltott ki állami beavatkozást és fejlesztést Nyugat-Európa és az Egyesült Államok válság sújtotta térségeiben. Komplex regionális fejlesztésről azonban ekkor még csak Nagy-Britanniában beszélhetünk. Az 1928-ban megalakult az **Ipari Áttelepítési Tanács**, majd az 1934-ben elfogadott **Speciális Térségek Törvénye** négy nagy nehézipari körzet (Dél-Wales, Északkelet-, Északnyugat-Anglia és Kelet-Skócia) fejlesztésére különleges pénzügyi alapokat és önálló szervezetet (a **Speciális Térségek Rekonstrukciós Társaságát**) hozott létre. Átfogó vizsgálatok indultak az ipar és a népesség területi átrendezésének szervezésére.

A II. világháború utáni újjáépítés eufóriája átmenetileg feleltette a kirívó regionális egyenlőtlenségeket, a 40-es évek végén azonban a piacgazdaságokban átfogó regionális fejlesztési programok készültek. Jelentős fáziskéséssel a kelet-európai szocialista országok is kidolgozták területfejlesztési elképzeléseiket (a termelőerők területi elhelyezésének addig már sokfajta tervezetét előállító Szovjetunió után az első területfejlesztési dokumentum Magyarországon készült 1959-ben az ipartelepítés állami feladatai címmel).

A piacgazdaságok paradigmaváltása a 70-es években felülvizsgálatra készítette a korábbi regionális fejlesztési filozófiákat. E fejlődési periódus elméleti és gyakorlati tapasztalatainak átfogó értékelése nyomán tisztázódtak az ipari és a posztindusztriális társadalmak területfejlesztési feladatai és céljai, a regionális politika a társadalom- és gazdaságpolitika szerves részévé vált.

Az állami regionális politika megjelenése

A II. világháború utáni rekonstrukciókat követő nagy gazdasági fellendülés Európa különböző fejlettségű és adottságú térségeiben eltérő típusú folyamatokat indított el, a hagyományos ipari központok és régiók modernizálódtak, a perifériák elmaradottsága tovább fokozódott, az ezekről eláramló népesség a nagyvárosi agglomerációkban telepedett le, tovább növelte a konurbációs gyűrűk szociális problémáit.

Felgyorsult az agrárnépesség csökkenése, az akkori hat közös piaci országban az ágazat 1950. és 1970. között 12,5 millió főt (56,5%) veszített, valamennyi országban jelentősen mérséklődött a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya: Nyugat-Európában 20-25%-ról 6-8%-ra, Dél-Európában 45%-ról 18%-ra. Olaszország déli régióiból 1950. és 1976. között 4,5 millió ember telepedett át zömmel Észak-Olaszország iparvidékeire, tovább duzzadt a párizsi régió, Kelet-Anglia, Észak-Rajna-Vesztfália népessége.

Ezekre a fejlett területekre összpontosult a gyorsan fejlődő szolgáltató szektor jelentős része. A mezőgazdasági foglalkoztatottak számának csökkenése Spanyolországban, Portugáliában és Írországban is a rurális térségek válságához vezetett. Ezekben az országokban jelent meg először a nagytömegű falusi munkanélküliség, amelyet sem az ipar, sem pedig a fejletlen szolgáltató szektor nem volt képes felszívni. A nyugat-európai 1%-os munkanélküliségi rátákkal szemben a dél-európai agrártérségekben 10-12%-os munkanélküliségi mutatók jelentkeztek.

Az 50-60-as évek töretlen gazdasági fejlődése, a korszak uralkodó politikai áramlata és közgazdasági gondolkodása, a jóléti állam gazdaságpolitikája a regionális politikában is új korszakot nyitott. Az addigi rejtett, „szunnyadó” területfejlesztést aktív állami intervenciók politikája váltotta fel. Nyugat-Európa országaiban kiterjedt regionális fejlesztési programok fogalmazódtak meg. A központosított jövedelmek egyre növekvő hányadát fordították az országok térszerkezetének átalakítására, a területi egyenlőtlenségek mérséklésére.

Az első grandiózus regionális fejlesztési program a duális területi struktúrájú **Olaszországban** indult 1950-ben az ország lakosságának 35%-át kitevő déli régiókban. A **Mezzogiorno** Nyugat-Európa legfejletlenebb térsége volt, az egy főre jutó GDP az észak-olasz átlag harmadát-felét tette ki, a foglalkoztatottak 56%-a a mezőgazdaságban - döntően hatalmas latifundiumokon - dolgozott. Az infrastrukturális mutatók is messze elmaradtak az északi régióktól. A program - amelynek irányítását külön minisztérium végezte, finanszírozására pedig önálló pénzügyintézetet, Cassa per il Mezzogiorno, szerveztek - első fázisában, a földreformmal párhuzamosan, átfogó infrastruktúra-fejlesztésre került sor. Tíz esztendő alatt ezer milliárd lírát fordítottak a térség fejlesztésére, negyed részét út-, vízhálózat, energetikai rendszerek kiépítésére. A 60-as évtizedben 1.280 milliárd lírát fordítottak beruházásra, immár 30%-át az infrastruktúra fejlesztésére. A ráfordítások nagyobb hányada az iparfejlesztésre jutott, ekkor kezdtek kiépülni Dél-Olaszország nagyipari központjai, jórészt északi nagyvállalatok részlegeiből és állami tulajdonú vállalataiból.

Franciaországnak egy más típusú fejlődési problémával kellett megküzdenie. Párizs - ahogy már utaltunk rá - „felfalta a vidéket”. A főváros nemcsak népességsűrűségével emelkedett ki az országból, hanem azáltal is, hogy a modern iparágak és szolgáltatási-, irányítási funkciók is ide összpontosultak. A francia személygépkocsi ipar 60%-a, a precíziós gépgyártás, a gyógyszeripar 65%-a, a bankok és pénzügyintézetek 50%-a, a kutató-fejlesztő helyek 75%-a volt a fővárosban. A francia regionális politika első nagy akciója a **Területfejlesztési Bizottság**

(DATAR) állami decentralizációs programjának a kidolgozása volt. 1955-1971. között háromezer párizsi vállalatot telepítettek ki, több mint félmillió ipari munkahely létesült az ország nyugati régióiban. A Loire-vidéken, Alsó-Normandiában az ipari foglalkoztatottak száma megduplázódott, más elmaradott régiókban is 30-70%-kal emelkedett. (A személygépkocsigyártás fejlesztését is vidéken támogatták, 150 ezer új munkahely létesült és 1970-ben már Párizson kívül állították elő a gépkocsik 60%-át.) A kitelepített munkahelyek 45%-a 50 ezer fő feletti, 35%-a 5 és 50 ezer lakos közötti településekre került a központilag szerkezetátalakításra kijelölt kritikus övezetekben. A gazdaságpolitika parancsnoki posztjai - ez nem csupán francia sajátosság - azonban továbbra is a fővárosban maradtak, 1972-ben ötszáz vezető francia nagyvállalat közül 382-nek még mindig Párizsban volt a központja. A pénzügyi ösztönzőkkel és állami szabályozással (ezek legfontosabbika a párizsi ipartelepek bővítési tilalma volt) irányított decentralizációs program másik jelentős teljesítménye a nagy regionális központok, Párizs ellenpontjainak (Bordeaux, Lille, Lyon, Marseilles, Nancy-Metz, Nantes, Strasbourg, Toulouse) fejlesztése volt. A nagyvárosok infrastrukturális rekonstrukciója, csúcstechnológiai, tudományos-oktatási központokká alakítása azt eredményezte, hogy a nagy regionális centrumok versenyképesé váltak a nemzetközi munkamegosztásban és multiplikátor hatással voltak régiójuk gazdasági fejlődésére is. A Párizsra nehezedő demográfiai nyomás mérséklését szolgálta a főváros környéki új városok megalapítása.

Míg az előbbi két országban a regionális egyenlőtlenségek kialakulásában alapvetően belső, nemzeti tényezők játszottak szerepet, addig a regionális politika szülőhazájában, az **Egyesült Királyságban** külső hatások - a Brit Birodalom felbomlása - idéztek elő újabb regionális feszültségeket. A tengerentúli kereskedelem visszaesése és a kontinentális kapcsolatok megélénkülése a délkelet- és közép-angliai régiók gyors növekedését eredményezte. A gazdasági fejlődés új motorja, a szolgáltató szektor is elsősorban az ország legfontosabb üzleti-adminisztratív központjának, Londonnak a környékét preferálta. Az északi nagy kikötővárosok és nagyipari központok hanyatlásnak indultak. A támogatást igénylő térségek köre tehát lényegesen kibővült, az 1945. és az 1960. évi iparfejlesztési, valamint az 1947. évi regionális fejlesztési törvények új fejlesztési övezeteket jelöltek ki (a munkanélküliségi ráta és a gazdaság szerkezeti mutatók alapján), az új állami beruházások zöme ezeken a területeken valósult meg. A magánbefektetéseket pénzügyi támogatásokkal ösztönözték. A tekintélyes költségvetési eszközöket felemésztő regionális politika eredményességének megítélése a politikai viták állandó napirendi pontja volt, ami érthető is, hisz a kétségtelen eredmények ellenére az északi területekről a népesség vándorlása nem állt meg, 1961. és 1966. között - amikor a regionális támogatások a legmagasabbak voltak - kétmillió fővel gyarapodott a déli régiók lakossága.

A nemzetközi politikai változások nyomán új regionális problémákkal szembekerült **Német Szövetségi Köztársaság** az európai tendenciákkal egybeeső, de mégis sajátos regionális politikát alakított ki. Az 1949-ben megalakult Nyugat-Németország településszerkezetében, belső regionális kapcsolataiban, struktúráiban gyors változások játszódtak le. Megindult az 1950-ben még a foglalkoztatottak 23%-át adó mezőgazdaság átalakulása, a rurális Bajorország a modern ipari fejlődés útjára lépett. Részben politikai okok miatt is új funkcionális központok szerveződtek (Frankfurt lett a pénzügyi, Düsseldorf a biztosítótársaságok, München a multinacionális nagyvállalatok központja). Az észak-rajna-vesztfáliai régió ipari dominanciája csökkenni kezdett, a déli és a középső régiókban az ipari foglalkoztatottak száma dinamikusabban nőtt. A nagyvárosok újjáépítésével népességkoncentrációs folyamat vette kezdetét, a 70-es évek elején 24 nagyvárosi agglomerációban élt az ország lakosságának fele. Az ország keleti határ menti zónái és azok

nagyvárosai (Hamburg, Lübeck, Kassel) viszont elveszítették korábbi vonzáskörzeteiket és stratégiai okok miatt is háttérbe szorultak. A szociális piacgazdaság politikai irányvonalához szervesen kapcsolódó német regionális politika az 1951. évi **Regionális Fejlesztési Program**, majd az 1965. évi törvény négy problematikus tértípust jelölt ki: a városi agglomerációkat, a falusias térségeket, a keleti határ menti övezeteket és Nyugat-Berlint. Bár a német regionális politika eszköztárszerének elemei a többi piacgazdaságéihoz hasonlóak voltak, az ezt működtető intézményrendszer azonban - az ország föderatív berendezkedése miatt - decentralizált volt. A szövetségi kormány a regionális politika általános céljait fogalmazta meg, a végrehajtás szervezése és finanszírozása azonban a Landok és a települési közösségek feladata volt.

A regionális fejlesztési teendőket vázoló előbbi példáinkkal - és a többi nyugat-európai kis ország tapasztalatai is hasonlóak képet mutatnak - azt kívántuk érzékeltetni, hogy noha az egyes országok térstruktúráinak egyenletlenségei - a történelmi fejlődés sajátosságai miatt - eltérő mértékűek voltak, az ipari társadalom modernizációs stratégiái ezért sajátos nemzeti regionális politikai célokat fogalmaztak meg, az eszközök alkalmazásában azonban számtalan hasonlóság mutatható ki. E közös vonások a korszak uralkodó társadalmi-gazdasági paradigmájában gyökereznek, a keresletösztönző, a nagy szervezetek méretgazdaságosságát preferáló, a jövedelmeket centralizáló és újraelosztó keynesiánus gazdaságpolitika **regionális részpolitikáját** a következők jellemezték:

- 1) A regionális politika célkitűzései uniformizált mennyiségi növekedési orientációt mutattak, a fejlesztési stratégiák kvantitatív szempontok alapján értékelt „mintákat” igyekeztek átültetni a problematikus térségekbe, ehhez jelentős külső erőforrásokat használtak fel, a politika sikerét kizárólag mennyiségi változók segítségével értékelték.
- 2) A politika eszköztárszerében a termelési tényezők mobilitását ösztönző tőkejuttatások domináltak, a munkaerő minőségi és strukturális jellemzői figyelmen kívül maradtak.
- 3) A központilag irányított állami intervenciós politika a fejlesztendő területek belső erőforrásai iránt érzéketlen maradt, mindenekelőtt a számára kedvező erőforrások (nyersanyagok, természeti kincsek, szakképzetlen munkaerő) egyoldalú hasznosítására törekedett.
- 4) A területi munkamegosztás egyoldalúan, a centrumtérségek előnyére fejlődött, a problematikus régiók fejlesztése nem szolgálta a belső területi kohézió erősítését és a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódást, a gazdasági tevékenységek szűk specializációja válságérzékeny struktúrát eredményezett.
- 5) A külső erőforrásokra építő regionális politika a vállalati funkciók térbeli elkülönülésével járt együtt, a telepítéseket végrehajtó vállalatok a rutin jellegű, alacsonyabb technikai színvonalú, környezetszennyező termelési folyamataikat helyezték el a fejlesztendő térségekben, a döntéshozó funkciók, a fejlesztés-kutatás, a marketing-értékesítés, a külkereskedelem irányítása a centrumokban maradt. Ez azonban sok esetben nem a fejlett térségek terciarizálódását szolgálta, hanem elodázta a szerkezetátalakítást.

- 6) A regionális politika végrehajtására az állam dekoncentrált intézményrendszert (tervezési régiókat, hivatalokat) épített ki, az ágazati fejlesztési programokat ezek a hivatalok csak technikai értelemben hangolták össze, a regionális közösségek szükségleteire rugalmatlanok voltak.

Az 1970-es évek elején zajló világgazdasági korszakváltás a tradicionális regionális politikára is hatással volt, egy új típusú fejlesztési irányzat vette kezdetét Európa piacgazdasági országaiban. **Kelet-Közép-Európa** tervgazdálkodást folytató államaiban iránymódosulás nem következett be, a hagyományos területfejlesztési felfogás volt a meghatározó. Mindössze a magyar és a lengyel reformok keretei között fogalmazódtak meg elképzelések a regionális politika modern eszköz- és intézményrendszerének a kialakítására, ezek a kísérletek azonban - rendszeridegen jellegük miatt - többségükben sikertelenek voltak. Bár a szocialista területfejlesztés a két országban céljait igyekezett mindig az európai normák szellemében megfogalmazni, megvalósításukat azonban az egyközpontú tervgazdaság politikai követelményeinek rendelték alá: az ágazati (elsődlegesen ipari) tervek regionális koordinálását központi, bürokratikus erőforrás-elosztás helyettesítette. A kelet-közép-európai területfejlesztési politikák, a hatalmi stabilitás szempontjai és az infrastruktúra szerepének ideológiai lekicsinylése miatt egyértelműen városspártiak és faluellenesek voltak, deklarációi ellenére a településhálózat erőteljes koncentrációját támogatták. Nem kétséges, hogy ennek eredményeként egy formájában korszerű városhálózat alakult ki a korábban rurális Kelet-Közép-Európában. A klasszikus városfunkciók azonban rosszul működtek, a termelés infrastrukturális rendszerei ugyan megszerveződtek, a településközi kapcsolatok hálózatai azonban nem épültek ki, mint ahogy az életkörülmények kiegyenlítése helyett a települési díszfunkciók következtében újfajta társadalmi egyenlőtlenségek keletkeztek.

A regionális politika térnyerése Európában

A Nyugat-Európa legfejlettebb államaiból alakult Európai Közösségben - a határok bővülésével, a tagországok számának gyarapodásával - a regionális különbségek integrációt befolyásoló szerepe fokozatosan erősödött. Míg korábban viszonylag homogén és földrajzilag nem túl távoli gazdasági terek egybeszervezése jelentette a területfejlesztési feladatot (az olasz Mezzogiorno, néhány francia és nyugatnémet rurális térség volt a regionális politika akcióterülete), a „Kilencek”, majd a „Tizenketek” a regionális különbségek olyan méreteit produkálták, hogy a 70-es évek közepétől új regionális politikát és intézményrendszert kellett kidolgozni. A regionális politika a Közösség fontos feladatává vált, s ez tükröződik az alapokmányban is.

Az 1957. évi Római Szerződések preambuluma (Európai Gazdasági Közösség, továbbiakban EGK) még csak általában tesz arról említést, hogy a tagállamok gazdasági egységének megteremtését és a harmonikus fejlesztést az egyes régiók közti különbségek mérséklésével, az elmaradott területek felzárkóztatásával kell összekapcsolni.

Az 1987. évi Egységes Európai Okmány 130. cikkelye már részletesen kifejti a regionális politika főbb elveit és eszközeit:

- § az egyes régiók közti eltérések, a megkésett fejlődésből fakadó esélykülönbségek mérséklése
- § ennek érdekében összehangolt nemzeti, közösségi gazdaságpolitika és strukturális eszközök kialakítása

- § a Regionális Fejlesztési Alap (a közösség 1975-ben létrehozott területfejlesztési intézménye) feladata, hogy megszüntesse a kirívó regionális aránytalanságokat, s elősegítse a fejlődésben elmaradt régiók felzárkóztatását, valamint a depressziós ipari körzetek újraélesztését
- § a Közösség különböző pénzügyi forrásainak koordinálása a hatékony regionális politika érdekében.

Görögország (1981), Spanyolország és Portugália (1986) felvételével, az EGK-ban a foglalkoztatottak száma és a hazai össztermék 13%-kal, a népességszám 18%-kal, a munkanélküliek száma 30%-kal, a Közösség területe és agrárnépessége 36%-kal növekedett. A fejlődésben visszamaradt térségekben élő népesség aránya megkétszereződött, a „Tizenkettek” lakosságának az egyötöde olyan körzetben élt, ahol az egy főre jutó GDP a közösségi átlag 75%-a alatt maradt, egy újabb harmada pedig nem érte el az átlagot. A tagállamokon belüli nagy területi különbségeket jelezte, hogy ebben az időben Dánia kivételével minden országban volt átlag alatti jövedelmű körzet, Spanyolország, Portugália, Görögország és Írország valamennyi területi egysége ebbe a kategóriába tartozott.

Tekintélyes aránytalanságok jellemezték a régiók foglalkoztatási viszonyait is. Az EGK ekkori 24 régiójában - ezekben élt az össznépeség 15,9%-a - a munkanélküliség az átlagot (1986-ban 10,8%) 50%-kal meghaladta. **Magas - közösségi átlag feletti - munkanélküliséget mutató régiókban az EGK népességének 40,1%-a élt.**

A jövedelmi viszonyokhoz hasonlóan a legkedvezőtlenebb pozícióban a Közösség mediterrán szárnya volt. **Spanyolország** helyzete többszörösen is súlyos volt, mivel nem volt olyan tartomány, amely átlag alatti munkanélküliséget mutatott volna. Itt volt található az EGK legmagasabb munkanélküliségi rátájú régiója (Andalúziában közel 1 millió ember keresett munkát), s különösen magas volt a fiatal korosztály munkanélküliségi mutatója (Spanyolországban minden második, Dél-Olaszországban minden harmadik 18-25 év közti fiatal munkanélküli volt). **Görögország** helyzete azért volt sajátos (tartományaiban a munkanélküliség nem érte el a közösségi átlagot), mert ebben az országban ekkor még nem indultak el jelentős szerkezetátalakítási programok, a mezőgazdasági túlfoglalkoztatottság miatt kaptak „kedvező” értékeket.

Mindezekből jól látható, hogy a gazdasági teljesítőképességét és a foglalkoztatottság alakulását elsősorban a térségek gazdasági struktúrája határozza meg, a régiók belső szerkezeti adottságai lényeges eltéréseket mutatnak. A fejlett iparú tagországokban a posztindusztriális társadalom gazdasági szerkezete jellemzi a térségeket (a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya 4-8% között mozog, s 60% körüli vagy afölötti a terciér ágazatokban dolgozók aránya), a dél-európai, illetve a 2004. és 2007. évi bővítéssel felvett kelet-közép európai országokban az agrárágazatoknak még mindig meghatározó súlya van. Spanyolország 17 tartománya közül 12-ben a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya 20% fölött van (Galiciában 46,2, Extremadurában 34,9%), Görögországban pedig három körzetben meghaladja az 50%-ot. A dél-olasz régiókban is 20% feletti értékeket találunk, nem is beszélve a lengyel, román és bolgár régiók agrár-foglalkoztatottsági mutatóiról, ahol nem ritka a 40%-os érték.

Visszatérve az EGK 1970-es, 80-as éveire megfogalmazható, hogy a már említett regionális politikai célok megvalósítását külön források allokációját tette szükségessé. Az Európai Gazdasági Közösség erre külön pénzügyi alapokat hoztak létre. A viszonylagos belső

kiegyenlítetttség miatt kezdetben a Közösségnek nem voltak elkülönített pénzügyi eszközei regionális politikai célokra, így a területi feszültségek mérséklésére a **Strukturális Alapok** valamelyike, illetve az **Európai Fejlesztési Bank** vagy az **Európai Szén- és Acélközösség nyújtott pénzügyi támogatást.**

A regionális politikában bekövetkezett fordulat szervezeti következménye volt az **Európai Regionális Fejlesztési Alap létrehozása 1975-ben.** Az alapból kiosztott források által finanszírozott fejlesztések 80%-a infrastrukturális beruházás volt. Az alapból a legnagyobb összegeket Olaszország és Nagy-Britannia használta fel ebben az időszakban, bár 1988-ban már Spanyolország volt a második legjobban támogatott ország. A Közösség legfejlettebb régióit leszámítva 1975-1988. között valamennyi részesült támogatásban. Az Egységes Európai Okmányban rögzített regionális politikai célok, valamint a fejlesztési alapok hasznosításának tapasztalatai alapján - figyelembe véve az 1993-tól érvényes egységes piac követelményeit is - az Európai Közösség Tanácsa 1988. évi határozatában módosította a Strukturális Alapok, köztük az Európai Regionális Fejlesztési Alap működésének alapelveit.

A tagállamok között megmutatkozó jelentős különbségekkel párhuzamosan lényeges eltérések figyelhetők meg a Közösség centrum- és periférikus régiói között is. A Földközi-tenger és az Atlanti-óceán menti régiók, a keletnémet, az észak- és kelet-finnországi területek gazdasági teljesítőképessége a közösségi átlagok alatt marad. A legfejlettebb és a legfejletlenebb régiók közti jövedelmi különbségek a 80-as évtizedben csak csekély mértékben mérséklődtek.

A legfejlettebb és a legfejletlenebb 25-25 régió jövedelmi differenciái egy évtized alatt nem csökkentek, és a két csoportot alkotó régiók sem változtak. **Egy új kohéziós politika szükségességét indokolta,** hogy az Európai Gazdasági Közösségben tapasztalható regionális különbségek átlagai eddigre már kétszer magasabbak voltak, mint az Egyesült Államokban és a kelet-európai bővülés ezeket a differenciákat később csak tovább mélyítette. A régiók teljesítőképességének alakulását ekkor elsősorban az ágazati szerkezet befolyásolta. **Főleg a négy kohéziós országban** (Írország, Portugália, Spanyolország, Görögország) majd később Finnországban (1995) található **agrárregiók** GDP-mutatói jelentősen az EU átlag alatt voltak, így a jövedelmek növekedési üteme is alacsonyabb volt. Az ipari régiók - Németországban, Észak-Spanyolországban, Észak-Franciaországban, Észak-Olaszországban, Közép-Angliában és Ausztriában - teljesítőképessége már ekkor is meghaladta az AGK, majd később az Unió átlagait, növekedési ráták azonban csak mérsékelt előnyt jeleztek.

Az erős terciér gazdasággal rendelkező térségek - Lisszabon kivételével valamennyi fővárosi régió, észak-német, holland és belga területek - GDP-mutatói voltak a legmagasabbak. Megfogalmazható, hogy a gazdasági tevékenység túlzott mértékben koncentráldott a magasan urbanizálódott térségekbe, melyekről az előző fejezetekben már szóltunk. Az 1990-es évek elejére az 500 fő/km² feletti népsűrűségű régiók az EU összterületének csupán 4%-át, az össznépségségnek viszont 50%-át adták. E területek fajlagos GDP-je a közösségi átlagot 14%-kal haladta meg. Ez a folyamat (a nagyvárosok dinamikus növekedése) a kohéziós országok többségében tovább mélyítette a területi jövedelmi különbségeket.

A regionális egyenlőtlenségek másik megnyilvánulási formájában, a **munkanélküliségi rátában** mind a tagállamok, mind pedig a régiók között markáns különbségek voltak kimutathatók. Az 1983-1995. közötti időszakban az EGK-ban a munkanélküliségi ráta 8,7%-ról 10,7%-ra emelkedett. **A területi egyenlőtlenségek alakulásában**

- gazdaság szerkezeti okokon kívül - **termelékenységi és foglalkoztatási tényezők is szerepet játszottak.** Minél magasabb egy régió termelékenységi színvonala (az egy foglalkoztatottra jutó GDP) és foglalkoztatottsági rátája, annál kedvezőbb az egy lakosra jutó GDP értéke. A két tényező hatása azonban a tagállamokban eltérő módon érvényesül. A duális gazdaságú Németországban és Olaszországban a két komponens és azok kombinációja regionálisan nagy szélsőségeket mutatott. Spanyolországban és Írországban a termelékenység az EU átlaghoz közelített, a foglalkoztatotti ráta azonban alacsonyabb volt, Görögországban és Portugáliában az alacsony munkanélküliségi mutatók gyenge termelékenységgel párosultak.

A regionális politika reformja (1987-1999)

Az EGK regionális politikája, a bővítések által kumulálódott területi különbségek miatt jelentős reformra szorult. A legfontosabb regionális politikai eszközre, a strukturális alapok reformjára két szakaszban, 1989-ben és 1993-ban került sor. Az 1988. évi reform előnyeit az előző két év fejleményeire vezethetjük vissza. Spanyolország és Portugália 1986. évi belépése az Európai Közösségbe kiélezte a közösségen belüli regionális különbségeket, az 1987. évi Egységes Európai Okmány pedig az 1992-ig kialakítandó belső piac létrehozásának közös feladatait fogalmazta meg. Az egységokmány a strukturális alapok jelentős átalakítását irányozta elő, kimondván, hogy a közösségen belüli gazdasági kohézió az egységes piac megteremtésének alapvető feltétele. Az okmány előírta a regionális politikai eszközök hatékonyabb összehangolását, ami az erőforrások legsúlyosabb szerkezeti problémákra való összpontosítását tette szükségessé. **Az 1988. évi reformnak három fontos célja volt, hogy**

- § a strukturális politikát tényleges gazdasági hatásokat kiváltó eszközökkel motiválják,
- § a tagállamok támogatását hosszabb távú programokhoz kapcsolják
- § a strukturális politika megvalósításában részt vevő szereplők partnerkapcsolatai kiépüljenek, különös tekintettel a regionális hatóságokra.

A reform során az alábbi szervezési elveket érvényesítették:

- **Szubszidiaritás és decentralizáció** (önálló mozgástér, döntési kompetencia és finanszírozási erőforrások a különböző méretű és jogállású területi közösségeknek belső erőforrásaik és a nemzeti stratégia összehangolásában)
- **Partnerség** (a különböző ágazati, tulajdonosi és eltérő tevékenységű szervezetek és intézmények területi fejlődésre hatást gyakorló döntéseinek intézményes koordinálása)
- **Programozás** (alulról építkező stratégiai és operatív tervezés, a legitimált stratégiákkal konform fejlesztési prioritások, programok és támogatások)
- **Koncentráció és adicionalitás** (jól elhatárolható területi fejlesztési típusok, kombinált költségvetési és off budget erőforrás-hasznosítás a gazdasági növekedést szolgáló ágazati prioritásokhoz rendelve).

A Strukturális Alapok 1988. évi reformja egyben az egyedi projektekről a programfinanszírozásra való áttérést is jelentette. A három strukturális alap közötti koordináció erősödött, növekedett a támogatási összeg, amely az EGK legkedvezőtlenebb régióira összpontosult.

A Strukturális Alapok **második reformját** az Európai Bizottság 1991. decemberi maastrichti ülése indította el. A tagállamoknak az a felismerése, hogy a Közösségnek a szorosabb gazdasági és politikai egység irányába kell fejlődnie, azzal a megállapítással párosult, hogy a gazdasági konvergencia veszélybe kerülhet a gazdasági és társadalmi kohézió erősítése nélkül. Ezen összefüggések indíttatásában **Maastrichti Szerződéssel létrejött az Európai Unió (EU), amely új korszakot indított el a regionális politika történetében.** A szerződés aláhúzta a regionális politika jelentőségét, a gazdasági és társadalmi kohéziót a közösségi fejlesztések kulcselemeivé nyilvánította, és a szegényebb tagállamok számára egy új alap a **Kohéziós Alap** létrehozását írta elő. **Az alap célja, hogy négy tagállamban, Görögországban, Portugáliában, Írországban és Spanyolországban** - ahol az egy főre jutó GNP a közösségi átlag 90%-a alatt van - közlekedés és környezetfejlesztési programokat támogasson. A Strukturális Alapok és a Kohéziós Alap együttesen a négy országnak az 1992-1999. közötti időszakra juttatandó támogatások megkészszerzését jelentette. **A regionális politikához kapcsolódó alapvető szabályok nem változtak:**

- § a tagállamok elkészítik terveiket a kedvezményezett célcsoportokra,
- § az elképzeléseiket egyeztetik az országos, a regionális és a helyi hatóságokkal,
- § meghatározzák a Közösségtől igénylendő kiegészítő eszközöket,
- § összehangolják programjaikat a Közösség egyéb politikai követelményeivel (pl. a versenypolitikával és a környezetvédelemmel),
- § erőforrásaikat a kevésbé fejlett térségekre összpontosítják,
- § az EU különböző eszközeit összehangolják és egyesítik.

Az 1988. évi reform után a Strukturális Alapokból támogatható célcsoportba tartozó régiók kedvezményezettségét sajátos kritériumok segítségével állapították meg. Ezek a következők:

- 1. Célkitűzés:** Elmaradott régiók fejlődésének és szerkezeti alkalmazásának elősegítése. A regionális szinten (NUTS II) értelmezendő célkitűzés azokat a régiókat érinti, ahol az egy főre jutó GDP - három év adatai alapján - nem éri el közösségi átlag 75%-át.
- 2. Célkitűzés:** Az ipari hanyatlás által súlyosan érintett régiók helyzetének javítása. A célkitűzés azokra a hanyatló ipari területekre, régiókra, határvidékekre vagy kistérségekre vonatkozik (NUTS III), ahol a munkanélküliség és az ipari foglalkoztatottság aránya magasabb a közösségi átlagnál. Az ipari munkahelyek strukturális leépülése tapasztalható, s ezzel párhuzamosan jelentősen csökken az iparban foglalkoztatottak száma.
- 3. Célkitűzés:** Küzdelem a tartós munkanélküliség ellen, a fiatalok és a munkaerőpiacról kiszoruló személyek társadalmi beilleszkedése. A közösség egészére vonatkozó célkitűzés azon régiókra vonatkozik, ahol a 25 évesnél idősebb aktív népességben belül a 12 hónapon túli munkanélküliek aránya az Európai Unió átlaga felet van.
- 4. Célkitűzés:** A munkavállalók alkalmazkodása az iparban és a termelési rendszerekben végbemenő változásokhoz a munkanélküliség megelőzését célzó intézkedések segítségével. A közösség egészére vonatkozó célkitűzésnek az a feltétele, hogy a tartós munkanélküliek között az EU átlagnál magasabb legyen a 25 évesnél fiatalabbak aránya.

5.a) Célkitűzés: A mezőgazdasági területek fejlődésének segítése a mezőgazdasági szerkezet átalakításának felgyorsításával. A közösség egészére (NUTS II, NUTS III) vonatkozó célkitűzés.

5.b) Célkitűzés: a mezőgazdasági területek fejlődésének és szerkezeti átalakulásának elősegítése a kedvezőtlen adottságú vidéki térségben. A regionális célkitűzés a NUTS III régiókra irányul.

6. Célkitűzés: az északi országok rendkívül alacsony népsűrűségű területeinek támogatása. A regionális léptékű célkitűzés (NUTS II) a 8 fő/km²-nél alacsonyabb népsűrűséggel rendelkező területekre vonatkozik.

A bevezetett módosítások megnövelték a tagállamok szerepét, lehetővé tették kezdeményező szerepüket a támogatási területek meghatározásában. A 2. és az 5b. célcsoportba tartozó térségek jegyzékét a tagállamok javaslatai alapján 1994. elején hagyták jóvá. Írországon, Görögországon és Portugálián kívül (amelyek teljes területükkel az 1. célcsoportba tartoztak) valamennyi országban található volt 2. és 5b. célcsoportba tartozó térség. A tagállamok javaslatai azonban csak hozzávetőlegesen estek egybe a Bizottság előzetes elképzeléseivel, ezért bizonyos módosításokra volt szükség. **Az északi országok csatlakozását követően a kedvezményezett térségek a ritka benépesültségű területek kategóriájával bővültek. A 6. célcsoportba azok a NUTS II régiók tartoztak, ahol a népsűrűség 8 fő/km² alatt volt.**

A végeredmény az lett, hogy a Közösség népességének 16,4%-a került a 2. célcsoportba, 8,8%-a pedig az 5b. célcsoportba. Az 1., a 2., az 5b. és a 6. célcsoportokba sorolt népesség teljes létszáma a Közösség összlakosságának 50,6%-át teszi ki a korábbi 43,4%-kal szemben. Ezzel a programozási reformfolyamattal, a programozási időszak 7 éves (1993-1999) időtartamra bővült.

A regionális politika programjainak támogatásait a **Strukturális Alapok** juttatják el a kedvezményezettekhez. A támogatások felhasználási módja vissza nem térítendő támogatások, amelyek különféle programokra, azok elképzeléseinek részfinanszírozására épülnek. A területi különbségek mértékéből fakadóan a Strukturális Alapokból származó támogatások több mint kétharmadát az 1. Célkitűzés szolgálatába állították. Az 1993. évi reform kibővítette a Strukturális Alapok felhasználásának hatókörét, minden alap esetében tágította a hozzájutás feltételeinek körét. Az 1. célcsoportban az oktatási és az egészségügyi beruházások, valamint a transzeurópai hálózatokhoz való kapcsolódás, a kutatás-fejlesztés és a technológiai fejlesztés is bekerült a támogatási körbe, továbbá lehetőség nyílt helyi termelésfejlesztés, természeti katasztrófák elleni védekezés, falufelújítás, a falusi örökségek védelmének támogatására is. Az újonnan létrehozott Halászati Orientációs Pénzügyi Eszköz (HOPE) pedig a halászat és a vízi kultúrák strukturális átalakítását segíti. Összességében megfogalmazható, hogy a támogatások egyaránt szolgálnak infrastruktúra-, humánerőforrás- és termelésfejlesztést.

A regionális politika újabb reformja, AGENDA 2000 (2000-2006)

Az Agenda 2000 programban az Unió Bizottsága olyan javaslatot tett, ami az akkori tagországok számára is elfogadható volt, de nem okozott finanszírozási problémákat. Az Unió 2000-2006 között összesen 2.600 milliárd eurót fordított strukturális feladatok megoldására, amelyből a tagok 195 milliárd eurót kapnak a struktúra politikára és 18 milliárdot kohéziós célokra. A leendő tagállamok regionális támogatására (2004. évi és összesen 47 milliárd eurót

fordítottak. A Bizottság javaslata alapján a korábbi célkitűzéseket összevonva 3 célkitűzést határoztak meg. Ezek:

- 1. célkitűzés:** A fejlődésben elmaradott régiók strukturális átalakítása. Ez megfelelt a korábbi 1., 6. és részben az 5. célkitűzéseknek. Erre fordították a források kb. 70%-át. Azon a régiók folyamodhattak ehhez a forráshoz, ahol az egy főre eső GDP kisebb mint a Közösség átlagának 75%-a, a fejlettségi szakadék csökkentése érdekében. Ez megfelelt az előző időszak hasonló célkitűzésének.

- 2. célkitűzés:** A szerkezetváltási nehézségekkel küszködő területek társadalmi-gazdasági átalakulásának támogatása. Ez egyesítette teljes egészében a korábbi 2. és részben az 5. célkitűzést. Az Unióban sokféle területen van szükség átstrukturálódásra, mivel azok gazdasági alapja nem megfelelően diverzifikált. Ez érinti az ipari, a rurális, a városi és a halászat-függő területeket, amelyek szocio-gazdasági átstrukturálódási problémákkal, köztük szolgáltatási átstrukturálódással néztek szembe. Ennél különösen fontos volt a munkanélküliség kezelése. Erre a célkitűzésre fordították a költségvetés 11-12%-át.

- 3. célkitűzés:** Az oktatás, a képzés, a szellemi tőkék gyarapításának támogatása, illetve a foglalkoztatási rendszerek és a politikák adaptálásának modernizálásának finanszírozása. Ez a célcsoport a 3. és 4. célkitűzést egyesítette. A programmal megcélzott lakosság számától függően minden tagország kapott egy bizonyos forrásrészt ebből a forrásból. Az új 3. célkitűzés az alapok 12-13%-át fordították.

Az Agenda 2000 rendelkezett a **társfinanszírozásról** is. 2000-től a strukturális alapoknál a közösségi támogatás aránya egy projektnél az 1. célkitűzés tartozó témák esetében az összes költség maximum 75%-a lehetett, a Kohéziós Alapnál 80-85%. A 2. és 3. célcsoportnál a közösségi forrás plafonértéke 50% volt. Korlátozták az egy tagállamra eső támogatás mértékét is. **Előírták, hogy a strukturális és kohéziós alapokból a tagállami részesedés együttesen nem haladhatja meg az adott ország GDP-jének 4%-át.**

A strukturális politika stratégiai jelentőségét mutatja, hogy az e célra fordított közösségi kiadások 1975-ben a költségvetés 4,8%-át, 1988-ban 8,1%-át tették ki. A 2006. év végén már egyharmados arányt is meghaladta a költségvetésből (36%). Az agrártámogatások és a regionális politikai források közti különbség harminc esztendő alatt 10,1-ről 1,3-re csökkent.

A regionális politika napjainkban (2007-2013)

Az elmúlt évek bővítése (2004, 2007) miatt a regionális politika átalakítása, a támogatási irányok módosulása várható volt. Ezen irányok átstrukturálódása, a támogatott területek lehatárolásának definiálása következtében számos módosulás indult el. Az alapok módosulásával a következő fejezetben foglalkozunk, itt most a célok struktúrájának változásait mutatjuk be. Az előző fejezetekben látható volt, hogy az új tervezési ciklusok minden alkalommal új támogatási célterületeket is jelentettek. Nincs ez másként napjainkban sem. A regionális politika támogatási rendszerét a 2007-2013 időszakban 3 célkitűzés szerint

allokálták. A célkitűzés kifejezés félreérthető lehet: habár általában földrajzi területre vonatkozik, emellett témára is vonatkozhat.

Célkitűzés	Jogosult területek	Célkitűzés
1.	Olyan NUTS II. régiók, ahol a GDP kisebb, mint az EU átlag 75%-a.	Konvergencia
2.	Az EU fennmaradó területe.	Versenyképesség
3.	Határokon átnyúló együttműködés.	Együttműködés

A pénzügyi segítségnyújtás szintje sokféle lehet: 75%-ot elérheti az 1. vagy „konvergencia” célkitűzésben, míg 50%-ig mehet a többiben. A Bizottság erőforrásait a vizsgált időszakban elsősorban az 1. (vagy „konvergencia”) célkitűzésre fókuszálja, ahogyan azt a táblázat is mutatja.

Célkitűzés	2000-2006	2007-2013	Célkitűzés
1.	69,7%	78%	Konvergencia
2.	11,5%	18%	Versenyképesség
3.	12,3%	4%	Együttműködés
Tartalék	4%	3%	Tartalék
Technikai segítségnyújtás (EU szinten)	0,25%	0,3%	Technikai segítségnyújtás (EU szinten)

Konvergencia (1) célkitűzés:

A „konvergencia” (1.) célkitűzést egyszerű jellemezni. Az 1. célkitűzés területei mindig is az EU legszegényebb területei vagy a lemaradó területek voltak. Az új „konvergencia területek” közé tartozik az új tagállamok legnagyobb része, illetve a régi 1. célkitűzésből néhány terület.

1. célkitűzés területei (2000-2006)	„Konvergencia területek” (2007-2013)
Görögország	Görögország legnagyobb része
Portugália, kivéve Lisszabon	Portugália, kivéve Lisszabon és Algarve
Írország (Border, Midland, Western Ireland)	Szlovénia
Spanyolország, kivéve ÉK	D-Spanyolország
K-Németország	K-Németország legnagyobb része
D-Olaszország, kivéve Molise	D-Olaszország, kivéve Molise
Franciaország (tengerentúli területek)	Franciaország: tengerentúli területek
Nagy-Britannia (D-Yorkshire, Ny-Wales, Cornwall and Scilly, Merseyside)	Nagy-Britannia: Dél- és Nyugat-Wales
Ausztria (Burgenland)	Szlovákia
Svédország, Finnország: alig lakott területek	Csehország, kivéve Prága
2004. májusától az új tagállamok teljes területe	Magyarország
	Lettország
	Litvánia
	Észtország
	Lengyelország
	Málta
	Bulgária
	Románia

Versenyképesség (2) célkitűzés:

2007-2013 közötti időszakra a 2. célkitűzés területeit „versenyképesség területei” nevet kapta. Ez a célkitűzés nem konkrétan kijelölt területekre vonatkozik. A

„versenyképesség területei” alatt az Unió többi - a „konvergencia” célkitűzés alá nem tartozó - területeit értjük.

Együttműködés (3) célkitűzés:

A 3. célkitűzés nem földrajzi kategória, de a téma szerint ide tartozó területek sem az 1., sem a 2. célkitűzés alá nem tartoztak. Ebbe a célkitűzésbe a határmenti, periférikus területek támogatása tartozik.

Az előzőekben részletesen kifejtett regionális politikai irányzatok és tendenciák megvalósulását az Európai Unióban az úgynevezett Strukturális Alapok és a hozzájuk tartozó egyéb források biztosítják. Az alábbiakban ezek működési és támogatási rendszerét elemezzük.

5.4. Az EU támogatáspolitikájának forrásai

Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA - 1975)

Az ERFA 1975-ben kezdte meg működését. A közös költségvetésen belül az alap elkülönített, több évre meghatározott forrásokkal rendelkezik, hogy a rendelkezésre álló eszközeit csak a tervezett célokra és programokra költse el. **Feladata a gazdasági és társadalmi kohézió támogatása, a közösségen belül a regionális egyenlőtlenségek korrigálása.** Az ERFA támogatást nyújt a termelő beruházásokhoz, az érintett régiók fejlődését, átalakítását elősegítő infrastruktúra megteremtéséhez vagy korszerűsítéséhez. A támogatott tevékenységek:

§ Termelő beruházások az iparban és a szolgáltatásokban.

§ Az infrastruktúra fejlesztésére szolgáló támogatások a közlekedés, az energetika, a telekommunikáció, az oktatás, a turisztika stb. és szakmai képzési központok területén az 1. Célkitűzésbe (most a konvergencia) tartozó régiókban.

§ A kis- és középvállalkozásokat támogatja az alábbi tevékenységek kialakításában:

- a vállalatok szélesebb körében felhasználható vezetési, tanácsadói és piackutatási szolgáltatások nyújtása;
- a technológiaátadás finanszírozása, információgyűjtés és -terjesztés, innováció bevezetésének finanszírozása;
- a vállalatok tőkepiachoz történő hozzáféréseinek elősegítése megfelelő pénzügyi eszközök kialakításával;
- közvetlen beruházási segélyek nyújtása;
- kisebb nagyságrendű infrastrukturális fejlesztések támogatása.

§ Támogat továbbá beruházásokat az egészségügyben, az oktatásban, ha az adott régió az 1. Célkitűzésbe (most a konvergencia) tartozik.

Európai Szociális Alap (ESZA - 1961)

Az alap létrehozását már 1957-ben belefoglalták a Római Szerződések 123. Cikkelyébe, végül 1960-ban állították föl. Elsőrendű feladata, hogy az EU egész területén támogassa a foglalkoztatás fenntartását elősegítő képzési programokat. Fő célja a tartós munkanélküliség leküzdése, a fiatalok munkába állásának elősegítése és a férfiak és nők munkaerő-piaci esélyegyenlőségének javítása.

Az Európai Szociális Alap tevékenységét jelenleg az amszterdami szerződés, a Strukturális Alapok általános szabályairól szóló EK tanácsi rendelet és az alapra konkrétan vonatkozó EK tanácsi rendelet szabályozza. Az alap beavatkozási hatókörébe tartozik:

- § a tartós munkanélküliséggel küzdők szakmai integrációjának elősegítése;
- § szakmai képzési tevékenység, előképzés és alapképzés, amelyek a folyamatos tanulással lehetővé teszik a mobilitás fenntartását, a foglalkoztatást;
- § a munkaerőpiacra visszatérők számára szaktanácsadás nyújtása;
- § a kutatás-fejlesztésben humánerőforrások növelése;
- § a képzési, foglalkoztatási szerkezet javítása, annak érdekében, hogy növeljék a munkaerőnek és a vállalkozásoknak az innovációkat befogadó képességét;
- § egyenlő esélyek biztosítása a munkaerőpiacra való belépéshez;
- § a nők részvételének javítása a munkaerőpiacon.

Személyeket támogat különféle képzési programokban való részvételben, foglalkoztatási segínyt nyújt (beleértve az önfoglalkoztatás támogatását is). Ezen kívül támogatja még a kutatás és tudományos fejlesztés területén folytatott posztgraduális tanulmányokat, vezetők technikai alkalmazottak képzését, az oktatási struktúrák és rendszerek minőségi és tartalmi fejlesztését, a tanárok képzését és a munkavállalók képzésében való részvételének javítását. Az alap hozzájárul a helyi fejlesztésekhez:

- § **fejlesztés és minőség javítása az oktatási, a szakképzési és a minősítő rendszerekben,**
- § munkaügyi szolgáltatások hatékonyságának javítása és modernizációja,
- § az oktatási, a szakképzési és a kutatási rendszerek és a munkaerőpiac közötti kapcsolatok erősítése,
- § a munkaerő-piaci trendek és a szakképzettségi követelmények előrejelzése, különösen az új munkaszervezeti formáknak megfelelően.

Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap (EMOGA, 1962-2006)

Az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapot 1962-ben hozták létre a mezőgazdaság termelékenységének, az ott dolgozók bevételeinek növelésére és a mezőgazdasági termékek piacának stabilitása érdekében. A Római Szerződések 39. Cikkében megfogalmazott prioritásokkal összhangban mindenek előtt a mezőgazdasági struktúrák átszervezését és hatékonyabbá tételét kellett támogatnia, figyelembe véve a közös agrárpolitika reformját is. Ösztönöznie kellett a mezőgazdaságban dolgozók kiegészítő tevékenységeinek kialakítását, valamint gondoskodnia kellett megfelelő életszínvonal eléréséről. Cél volt a környezet megóvásának támogatása is. A főbb támogatási irányok az alábbiak voltak:

- § a mezőgazdasági termelés diverzifikálása, átalakítása és a minőség javítása, beleértve ezen ágazat termékeit forgalmazó és feldolgozó ágazatokat is;
- § erdőgazdasági szerkezet megerősítése, erdőterületek fejlesztése;
- § a mezőgazdasági termelésre hátrányos természeti adottságok kedvezőtlen hatásának ellensúlyozása, a szükséges szerkezetváltás elősegítése;
- § mezőgazdasági és erdészeti tanácsadó szolgálat;
- § a tulajdonszerkezet hatékonyságjavító átalakítása a területek újraparcellázása révén, és társulások létrehozása;
- § nyugdíjba menetel ösztönzése a mezőgazdaság szerkezetváltásának elősegítése érdekében;
- § fiatal gazdálkodók munkába állásának előmozdítása.

- § a vidéki infrastruktúra fejlesztése és javítása,
- § a diverzifikáció elérését szolgáló intézkedések, amelyek alternatív jövedelmet biztosítanak a mezőgazdaságban dolgozók részére,
- § a vidéki társadalmi szerkezet fejlesztése, falumegújítás és a vidék kulturális és tárgyi örökségének védelme,
- § környezet-, természet-, és tájvédelem, a természeti örökség megőrzése, az erőterületek fejlesztése,
- § öntözés, öntözési hálózatok, kisvíztározók és vízelvezető rendszerek helyreállítása és javítása,
- § a falusi turizmus fejlesztése, a turizmus és a kézműipari beruházások ösztönzése.

Az alap orientációs része az EMOGA költségvetésének 15%-a. Az alap **orientációs része**, ami a mezőgazdaság szerkezetének átalakítását igyekezett támogatni, társ és utófinanszírozás révén, míg a **garancia rész** juttatta el a garantált támogatásokat a mezőgazdasági termelők felé (területalapú támogatások). Ezt az alapot váltotta fel 2007-ben az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap (EMVA), melyről a későbbiekben szólunk.

Halászlati Orientációs Pénzügyi Eszközök (HOPE, 1993-2006)

A halászlatban érdekelt térségek szerkezetváltását támogató pénzügyi eszközök összefoglaló neve a Halászlati Orientációs Pénzügyi Eszközök volt. A kiinduló helyzet és probléma a közösség parti vizeinek nagymértékű túlhalászlása volt. A helyzetet bonyolította, hogy a Római Szerződés a közösség tagállamainak parti vizeit közös vizeknek nyilvánította. A nyolcvanas évek elejére a közösségi halászlat szembe találta magát azzal a tragédiával, hogy számos halfajtát a kipusztulás veszélye fenyegetett, mert nem volt érvényben olyan szabályozás, amely korlátozta volna a halászlatot, így a halászlati kvóták megállapításának joga a közösségé lett. A HOPE feladata volt a csökkenő halászlati tevékenység miatti csökkenő bevételekhez jutó térségek, települések gazdaságának szerkezetátalakítása és diverzifikálása. Célja volt a közös halászlati politika megvalósítása a halállományok újratelepítése, vegyes vállalatok vagy ideiglenes vegyes vállalatok alapítása és a kapacitások kiigazítása révén. A célok megvalósításához összefogta az EU valamennyi pénzügyi forrását a halászlat területén. Az alábbi beruházásokat finanszírozta:

- § halászlflották átszervezése, modernizálása,
- § halászlatból származó termékek feldolgozási és forgalmazási feltételeinek javítása,
- § tengeri halászlati területek védelme,
- § halászlati farmok fejlesztése,
- § halászl kikötők létesítményei,
- § új piacok feltárása.

A 2007-2013 közötti időszakban az alap tevékenysége beolvadt az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap (EMVA) támogatható céljai közé.

Kohéziós Alap (KA - 1993)

A Kohéziós Alapot 1993-ban hozták létre annak érdekében, hogy támogassák a kevésbé fejlett országok felzárkózását, a gazdasági és monetáris unióhoz való közeledését. A Kohéziós Alap alapvető fontosságú projekteket finanszíroz a környezetvédelem és a közlekedési infrastruktúra területén. A kohéziós országok közé azok az országok kerültek, ahol az egy főre jutó GNP nem éri el az EU-átlag 90%-át. Napjainkra ez Görögország, Spanyolország, Portugália, és Írország mellett magába foglalja a 2004 és 2007-ben csatlakozott országokat is.

A Kohéziós Alap forrásainak országok közötti allokálását a népesség száma, az egy főre jutó GNP nagysága, a szárazföldi terület nagysága és egyéb gazdasági és társadalmi jellemzők alapján döntenek el. Általában a kiadások 45%-át a környezetvédelem, 55%-át a közlekedési projektek finanszírozására fordítják. A támogatott projekteknek elég nagyoknak kell lenniük ahhoz, hogy a támogatott területen mérhető, szignifikáns javulást eredményezzenek. Ezért a támogatott projektek költségvetésének alsó határa 10 millió euró. A 2007-2013 közötti időszak átalakításának következtében mára már a Kohéziós Alap is strukturális alapnak számít.

Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap (EMVA – 2007)

Az alapot az új tervezési (2007-2013) ciklus hozta életre. Jól látható, hogy napjainkra a mezőgazdaság legfontosabb céljai közé emelkedett a vidéki foglalkoztatás biztosítása mellett a környezet fokozott védelme is. Ennek megfelelően az EMVA feladatai között jelentős hangsúlyt kap a vidéki élet minőségének javítása. Az alap létrehozásával az EMOGA, a HOPE és számos Községi Kezdeményezés célja került összevonásra, így a mezőgazdaság és a vidéki területek fejlesztése szoros szimbiózisa alakult ki az EU-n belül.

Az Európai Tanács 1698/2005/EK az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) finanszírozott támogatásokról szóló rendelet alapján, a 2007-2013 évekre vonatkozóan (figyelembe véve a lisszaboni célkitűzéseket és a Göteborgban megfogalmazott elveket) az alábbi célokat jelölték meg:

- § a mezőgazdaság fejlesztése,
- § a vidék környezeti értékeinek megőrzése,
- § a vidéki térségek gazdaságának megerősödése,
- § a vidéki társadalom kohéziójához szükséges fejlesztési keretek megteremtése.

Ezen alapelveket figyelembe véve Magyarországon öt **prioritást** kíván megcélolni az EMVA:

- I. A mezőgazdaság, az élelmiszer-feldolgozás és erdészeti szektor versenyképességének javítása, a strukturális feszültségek enyhítése, a termelési szerkezetváltás elősegítése.
- II. A versenyképes agrárgazdaság humán feltételeinek megteremtése, különös tekintettel az innovációs készség, a piacorientált szemlélet elterjedésére.
- III. A fenntartható termelés és földhasználat garanciáinak erősítése.
- IV. A vidéki foglalkoztatási feszültségek csökkentése, a vidéki jövedelemszerzési lehetőségek bővítése, illetve a vidéki életminőség javítása, a szolgáltatásokhoz való hozzáférés javítása.
- V. Helyi közösségek fejlesztése (LEADER).

Európai Beruházási Bank (EBB)

A Strukturális Alapok mellett az EU regionális politikáját szolgálja az Európai Beruházási Bank. Az EBB nyereségszerzési cél nélkül kölcsönök nyújtásával és kezességvállalással könnyíti meg azt, hogy minden gazdasági ágban finanszírozni lehessen az alábbi programokat:

- § a kevésbé fejlett területek felzárkózásának terveit,
- § a vállaltok modernizálásának terveit, a közös piac fokozatos kiépítése által megkívánt új tevékenységek kialakítását célzó új programokat, amelyek méretük

ill. természetüknél fogva az egyes tagállamokban rendelkezésre álló eszközökkel nem teljes mértékben finanszírozhatóak,

§ a több tagállam közös érdekkörébe tartozó terveket, amelyek méretük és természetüknél fogva az egyes tagállamokban rendelkezésre álló eszközökkel nem teljes mértékben finanszírozhatóak.

Az EBB által finanszírozott projekteket három alapelv szerint választják ki. Az **első alapelv** szerint azokra a projektekre kell koncentrálni, amelyek egy régió fejlődésének előre haladását támogatják. A **második alapelv** a projektek minimális nagyságának meghatározása, amely általában előnytelenül érinti a kis- és középvállalkozásokat. A **harmadik alapelv** szerint a projekteknél közvetlenül meg kell térülniük, nem lehet externális hatásokat figyelembe venni megtérülésükkor.

Tevékenysége különösen 1973-at követően élénkült meg, amikor Nagy-Britannia néhány év alatt az EBB forrásainak nagyon jelentős hányadát szerezte meg. A több tagállamot érintő közösségi programok arányaiban legnagyobb kedvezményezettjei Franciaország és Németország voltak, miközben a periférikus helyzetű Írország ezekből kimaradt. A 80-as években merült fel annak kérdése, hogy a periférikus elhelyezkedésű régiók is támogatásban részesüljenek.

Az Európai Beruházási Bank által kihelyezett kedvezményes kamatozású vagy egyéb kedvezményes hitelek (kamatmentes) nagysága évről évre nő, ez a tevékenységi körének folyamatos bővülését jelenti.

5.5. Európai jelentőségű területfejlesztési kérdések főbb irányai

Az európai városhálózat változása irányába mutató trendek

Az EU-t magas fokú urbanizáció és erős régiók jellemzik. Mindazonáltal a lakosságnak csupán mintegy egyharmada él nagy metropoliszokban. Más kontinensekkel ellentétben az EU területi településszerkezeteire viszonylag sűrűn lakott vidéki területek jellemzők. A népesség körülbelül egyharmada él az agglomerációkon kívül kis- és közepméretű városokban. Európa decentralizált történelme, amelyre független nemzetállamok voltak jellemzőek, melyek nagy része viszonylag későn kisebb regionális államokból jött létre, egy erős policentrikus városhálózat kialakulásának kedvezett. Egy olyan komplett hálózat létesült, amely nagy-, közép- és kisméretű városokból áll, és amely Európa túlnyomó részén, még a mezőgazdasági területeken is, az urbanizált térszerkezet alapját képezi. A technológiai, politikai és gazdasági változások is kihatnak a városhálózatra, annak funkcióira és a területi összefüggésekre.

A városhálózatok kialakulása

Ezen változások nagy kihívást jelentenek a város- és területfejlesztésre nézve. Nem valószínű, hogy középtávon alapvető változás következne be az EU városhálózatában és településszerkezetében. Az olyan világvárosok, mint London és Párizs és az olyan világvárosi régiók, mint a Ruhr és Randstad vidék a jövőben is megtartják kiemelkedő szerepüket. Az új funkciók és hálózatok azonban az elkövetkezőekben nagy hatással lehetnek az egyes városok és régiók fejlődésére. A nagyvárosok egyre nagyobb mértékben létesítenek együttműködést egymással, és adják össze erőforrásaikat, például oly módon, hogy kiegészítő funkciókat hoznak létre, vagy közösen használnak létesítményeket és szolgáltatásokat. Az ilyen jellegű

együttműködés hasznos lehet a területfejlesztés számára, mert javítja a szolgáltatások kínálatát, a régió gazdasági feltételeit, és ez növeli a versenyképességét is. Egyre nagyobb számban fordul elő városok és régiók közötti határmenti együttműködés. Az együttműködés feltétele azonban az, hogy a partnerek egyenlő jogokkal és hasonló hatáskörökkel rendelkezzenek. Ennélfogva az eltérő politikai és közigazgatási rendszer a határmenti együttműködés akadálya lehet. Az olyan kezdeményezések, mint amelyeket a Saar-Lor-Lux (Saarbrücken, Metz, Luxemburg) és finn-svéd határon a Tornio-Haparanda példáz, azonban azt jelzik, hogy a határmenti együttműködés lehetséges, és sikerrel járhat. **Ennek megfelelően került kialakításra a 2007-2013 között időszakra az EU Együttműködés (3) célkitűzése.**

Létezik még egy tényező - amely a városok közötti együttműködést és a szinergikus hatások kialakítását szükségessé teszi, de egyben nehezíti is – ez pedig a nagy távolság a ritkán lakott területeken. Svédország például pozitív tapasztalatokat szerzett, amikor a közepméretű városokat nagysebességű vasutakkal kötötte össze, hogy gazdasági potenciáljukat és kapacitásukat koncentrálni lehessen ezen a területen is.

A városi gazdasági lehetőségek megváltozása

A városok és a régiók között a beruházásokért folyó verseny növekszik, és sokuk számára a versenyképesség fenntartása vagy megújítása fontos és kiemelkedő feladatot jelent. Sok városnak új gazdasági potenciált kell majd kifejlesztenie. A régi iparosodott városoknak és régióknak folytatniuk kell a gazdasági modernizáció folyamatát. Azok a városok és régiók, amelyek jelentős mértékben függenek egyetlen és kizárólagos gazdasági szektortól, mint például közigazgatás, turizmus, kikötői funkciók, gazdasági bázisukat ki kell hogy szélesítsék. A vidéki vagy periférikus régiókban elhelyezkedő városok közül soknak nehéz lesz biztosítani és fejleszteni a gazdasági bázisukat. De még a periférikus régiókban is bizonyára vannak olyan városok, amelyek elegendő gazdasági erővel és vonzerővel rendelkeznek ahhoz, hogy beruházásokat szerezzenek a maguk és a környező területek számára. Azok a városok, amelyek különleges „kapu” funkciót képesek betölteni, igen pozitív módon tudták hasznosítani periférikus helyzetüket.

Azok a városok és régiók, amelyek tudatában vannak annak, hogyan aknázzák ki saját gazdasági lehetőségeiket és potenciáljukat, ezt nem mások kárára teszik, hanem éppen ellenkezőleg, hozzájárulhatnak ahhoz, hogy megerősítsék az EU világméretű versenyhelyzetét. Ilyen értelemben ez a verseny rendkívül pozitív; fontos ugyanis, hogy a városok, régiók és a tagállamok közötti verseny az EU teljes társadalmát érinti, és környezeti szempontból felelősségteljes. **A feltétel nélküli verseny „amely minden rendelkezésére álló eszközt felhasznál”, középtávon károkat okozhat a városoknak és a régióknak, és nem járul hozzá Európa fenntartható fejlődéséhez.**

Folytatódó városi terjeszkedés

A háztartások növekvő száma és az egy főre eső átlag lakóterület méretnövekedése miatt folyamatosan növekszik a kereslet a városi ingatlanok és a beépíthető telkek iránt. Számos nagyvárosban új lakások épülnek részben a már meglévő városi területeken és részben új helyszíneken is. Számos esetben ez tervezett és rendezett módon zajlott le, néhány esetben azonban meglehetősen rendezetlen módon. Ez utóbbi, rendezetlen növekedés általában az egyéni közlekedés szintjének növekedésével jár, növeli az energiafogyasztást, megdrágítja az infrastruktúrát és a szolgáltatásokat, és negatív hatást gyakorol a vidék és a környezet minőségére. Sok területen a jólét növekedése fokozta a második otthon iránti keresletet, ez

pedig azt eredményezte, hogy számos települést ma „hétvégi városnak” nevezünk. Az EU számos városi területén a városokat körülvevő területekre nehezedő nyomás súlyos problémákat eredményezett. Szükség van tehát arra, hogy együttes munkával keressünk fenntartható megoldásokat a városi növekedés tervezésére és kezelésére. Az Unió sok országában, különösen ott, ahol a rendelkezésre álló területek csak korlátozottak, már innovatív lépések történtek a várostervezés területén. Ilyen a holland gyakorlatban megvalósult „kompakt város” vagy a brit és német „terület-újrahasznosítás”, hasonlóan innovatív az úgynevezett „célcsoportos megközelítés”, amely meghatározott társadalmi csoportok lakásigényét elégíti ki.

A társadalmi elkülönülés növekedése a nagyvárosokban

A növekvő jövedelmi és életstílusbeli különbségek a lakás és lakóhely iránti eltérő igényekben tükröződnek, és a különböző lehetőségekben, amelyekkel az előbbi igények kielégíthetők. A nagyvárosi életfeltételeket például gyakran alkalmatlannak tartják a gyerekek szükségleteinek kielégítésére. A gyermekes családok számára a városközpontoknál jobb életminőséget kínálnak az elővárosok, és a nagy árkülönbség miatt gyakran csak ott tudják megvalósítani az álmukat, hogy „saját otthonuk” legyen. Ezért számos középes és nagy jövedelemmel rendelkező család kiköltözik a városból. A szegény családok és a bevándorlók a belvárosban és nagy állami lakótelepeken laknak. Vannak olyan belvárosi lakónegyedek, amelyek a fiatalokat és a diákokat vonzzák, másik negyedek pedig a magas jövedelműek és a két keresetből élők számára vonzóak.

Önmagában nem jelent problémát a társadalmi széttöredeződés és elkülönülés. Ahol azonban a hátrányos gazdasági helyzet, a munkanélküliség és a társadalmi megbélyegzettség olyan területeken jelentkezik együtt, amelyeket gyakran még a kulturális és etnikai különbségek is jellemeznek, amelyek lakóiktól rendkívül nagyfokú integrációs erőfeszítéseket kívánnak, fokozottan fennáll a társadalmi kirekesztés veszélye. Nemcsak azért szükséges ezekkel a problémákkal foglalkozni, mert egész Európában elterjedtek, hanem azért is, mert rávilágítanak a szociális dimenzió fontosságára az európai városi területek fenntartható fejlesztésében. Ahhoz, hogy sikeres megoldást lehessen találni a szegénység, a társadalmi kirekesztés és a „gettósodás” problémájára, elsődleges fontosságú a **hosszú távú munkanélküliség visszaszorítása**. Néhány tagállam sikerrel próbálta meg ezeket a problémákat megoldani oly módon, hogy integrált és több ágazatra kiterjedő programokat indított el a hátrányos helyzetű városi területek gazdasági újjáélesztésére és fejlesztésére.

A városi környezet minőségének javítása

A legtöbb város mára már intézkedéseket hozott az olyan környezeti problémák leküzdésére, mint a zaj-, lég- és vízszennyeződés, közlekedési torlódások, hulladékkeletkezés és túlzott vízfogyasztás. Ennek ellenére nagyon sok városi területen a környezet minősége további javító intézkedéseket igényel. Ráadásul a városfejlesztési intézkedések sok városban csökkentették a város hagyományos történelmi összetartó erejét, és eloptatták a városi identitást. Ennek nemcsak hogy negatív hatása van a városlakók élet- és egészségminőségére, hanem gazdasági kihatása is van, mert ezzel gyengül a város vonzereje, csökken a beruházás, a munkaalkalmak és a város pénzügyi bevételei. Nyilvánvaló, hogy a gazdaság globalizálódása, a szolgáltatási ágazat piachoz történő telepedése következtében továbbra is a városok növekedésével, a lakosság ilyen irányú vándorlási trendjeivel kell számolni. Ennek megfelelően hangsúlyos probléma a városi környezet élhetőbbé tételének megvalósítása.

A vidéki területek változó szerepe és funkciója

Számos vidéki terület jövője egyre inkább összefügg a vidéki területeken elhelyezkedő városi települések fejlődésével. A vidéki régiók városai szerves részét alkotják a vidékfejlesztésnek. Fontos tehát biztosítani, hogy a város és a vidék partnerségen alapuló együttműködéssel alakítsa ki, és sikeresen hajtsa végre a regionális fejlesztési koncepciókat. A sűrűn lakott régiókban ez a vidék-város partnerség különbözik a ritkán lakott régiókéétól. **A sűrűn lakott régiókban a vidéki tulajdonságokkal rendelkező területek jelentős urbanizációs nyomásnak vannak kitéve** annak minden mellékhatásaival együtt, beleértve természetesen a negatívakat is. Ez utóbbiak között megtaláljuk a talaj- és vízszennyeződést, a zöldterületek felszabdalását és a vidékies jelleg eltűnedezését. Néhány hagyományosan vidéki funkció, mint például a külterjes mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, természetvédelem és fejlesztés jelentős mértékben függnek attól, hogy rendelkezésre áll-e kiterjedt és folyamatosan összefüggő vidéki szabadterület. **A területfejlesztésnek tehát kulcsfeladata, hogy egyensúlyt hozzon létre egyrészt a városfejlesztés, másrészt a vidéki szabadterület védelme között.** A városi és vidéki területek sok szállal kapcsolódnak szorosan össze, különösen a sűrűn lakott régiókban. A vidéki területek számára is kedvező előnyöket nyújtanak a városok kulturális tevékenységei, ezzel párhuzamosan a városok kihasználhatják a vidéki területek adta szabadidős és üdülési értékeit. A város és a vidék tehát ilyen értelemben partner, nem pedig versenytárs.

A kevésbé sűrűn lakott vidéki területeknek különösen ha távol esnek világvárosi területektől, jobb esélyük van arra, hogy megtartsák vidéki jellegüket. Számos régióban azonban azok a kisléptékű fejlesztési intézkedések, amelyek azt célozták, hogy javítsák az agrárstruktúrát és a településszerkezetet, negatív hatást gyakoroltak a környezetre, azon belül is különösen a táj minőségére. Az EU periférikus régióinak számos vidéki területén az elvándorlás mind a köz-, mind a magánszolgáltatások létét fenyegeti. Ezeknek a veszélyeztetett vidéki területeknek a természeti és kulturális öröksége olyan kulcsfontosságú értékek, amelyek alapjául szolgálhatnak a gazdasági és társadalmi megújítási kezdeményezéseknek, amelyek egyebek között a fenntartható turizmus és üdülés területeire épülhetnek.

A vidéki területek fejlődésének különböző útjai

A vidéki területek jelentősen hozzájárulnak az EU kulturális, természeti és domborzati sokszínűségéhez. Funkciójuk nem merül ki abban, hogy a nagyvárosok számára elővárosi kereskedelmi felvevőpiacként működjenek, vagy hogy kizárólag a mezőgazdaságtól vagy a turizmustól függjenek. Funkciójuk nemcsak az, hogy biztosítsák az élelmiszertermelést és élelmiszerforrások megőrzését. Éppen ellenkezőleg, Európában a vidékfejlesztés a területi trendek és modellek széles változatát képviseli, és számos befolyásoló tényezővel bír. Sok vidéki terület sikeresen túljutott a szerkezetváltás folyamatán, és a független fejlődés útjára lépett. Az európai területfejlesztési célok megvalósítása során nemcsak a nagy városokra és a városi régiókra esik a hangsúly, hanem a vidéki területek is nagyon fontosak. Egy decentralizált és policentrikus településszerkezet megvalósításában sokat segíthet, ha a vidéki területek társadalmi-gazdasági funkcióját sikerül stabilizálni, hosszú távra biztosítani vagy létrehozni. Az infrastruktúrához és a tudáshoz való hozzájutás lehetősége az egyik kulcstényező. Kedvező infrastrukturális létesítmények birtokában az információhoz való hozzáférés esélyével együtt a vidéki területek is rendelkeznek a gazdasági vonzerő és diverzifikáció potenciáljával. A vidéki területek különleges fontossággal bírnak a természeti és kulturális örökség fejlesztése területén.

A vidékfejlesztés azonban azt is jelenti, hogy sok régió változatlanul jelentős szerkezeti gyengeséggel kell, hogy szembenézzon. Ezeket a szerkezeti gyengeségeket tovább súlyosbíthatják az olyan természeti tényezők, mint a periférikus elhelyezkedés, a nehéz elérhetőség (szigetek, hegyvidéki területek, stb.) vagy a kedvezőtlen klíma (a Földközi-tenger övezetei, a rendkívül ritkán lakott Észak-Skandináv területek, stb.). Ezeken a területeken még mindig a mezőgazdaság a megélhetés legfontosabb forrása, ugyanakkor ennek a mezőgazdaságnak viszonylag gyenge a versenypozíciója. Az olyan célokat - mint a diverzifikáció, a tevékenységek bővítése vagy az alternatív jövedelemforrások megteremtése - nehéz megvalósítani támogatás és tapasztalatcsere nélkül. Csak a jövő tudja majd bebizonyítani, hogy az új információs és kommunikációs technológiák mennyiben képesek elősegíteni a vidéki területek decentralizált fejlődését, de vannak ígéretes próbálkozások, mint például a skót Felföldön, ahol a kis- és középvállalkozások ma már hozzájutnak az információs és kommunikációs technológiákhoz a kormány segítségével, és így hozzáférnek a világpiachoz. **Jelentős vidékfejlesztési irányzatot adhat a jövőben a megújítható energiaforrásokhoz kapcsolódó gazdasági ágak terjedése is, mivel ezek biomassza termelési része számos munkahelyet teremthet a vidéki területeken.**

Változások a mezőgazdaságban és az erdőgazdálkodásban

Az európai mezőgazdaság fokozatos reformja változatlanul folytatódik, a liberalizáció, a közkiadások csökkentése és a környezeti megfontolások közepette. Becslések szerint a mezőgazdasági terület 30-80%-át lehetne kivonni a mezőgazdasági termelésből. Bizonyos számú régióban azonban fennmarad a mezőgazdaság vezető pozíciója, és továbbra is alapjául szolgál a regionális fejlődésnek, a gazdaságnak és a foglalkoztatottságnak. Néhány régió megőrizheti versenyképességét a mezőgazdaság intenzív jellegének növelésével. Ezt olyan termelési módszerekkel támasztják alá, amelyek szélsőséges esetben egy olyan típusú mezőgazdaságot eredményezhetnek, amely immáron a logisztikára és a technológia alkalmazására, nem pedig a terület természetes kapacitásának belátására alapul. Igaz, hogy ez a politika termelékenység-növekedést eredményez (legalábbis rövid távon), és az EU mezőgazdasági iparának versenyképességét is növeli, ugyanakkor negatív hatásai is vannak: a munkalehetőségek csökkennek, nő a szennyeződés, szűkül a biológiai sokféleség, és a táj egyre inkább elvesztheti sokszínűségét.

Vannak olyan régiók, amelyek gazdasági bázisuk diverzifikációjához olyan alternatív tevékenységeket fejlesztenek, mint az erdőgazdálkodás és a falusi turizmus. A diverzifikáció tehát általában akkor lehet sikeres a vidéki területeken, ha rendelkezik a megfelelő környezeti feltételekkel, vonzó tájjal, és elhelyezkedése is kedvező a lakossági központok viszonylatában, mint ahogy erre példát találunk Dél-Németországban, Franciaország középső területein és Dél- és Kelet-Európa számos területén is. A vidéki diverzifikáció egyik régóta fennálló sikeres példája, amely ráadásul távol esik a lakossági központoktól a skót szigeteken és a Felföldön található kiskertek. Ebben az összefüggésben a részidős gazdálkodás növekvő fontossággal bír.

A mezőgazdaságban végbemenő változásokra a vidéki területek egy másik, harmadik módon is válaszolhatnak: ez az extenzív termelés kiterjesztése (extenzifikáció). Ez magában foglalhatja a mezőgazdasági-környezeti intézkedések széles körét, mint például a bio-gazdálkodást. A bio-gazdaságok területe növekedést mutat Németországban, Svédországban, Finnországban és Hollandiában is. Magyarország EU integrációját követően kialakított Nemzeti Agrár Környezetgazdálkodási Program (NAKP) jelenleg az egyik legközkedveltebb fejlesztési irányok közé tartozik.

A mezőgazdasági termelés súlyának a csökkenése (marginalizáció) akkor következik be, amikor immáron gazdaságilag nem kifizetődő. A marginalizáció a földhasználat új formáit teszi lehetővé, mint például az erdőgazdálkodás, és ez pozitív hatást gyakorolhat a környezetre és a tájra. Ugyanakkor negatív hatások is felléphetnek, beleértve a mezőgazdasági szektorból történő tömeges elvándorlás lehetőségét, a talajerózió és az erdőtüz fokozott kockázatát és a táj minőségének romlását. A marginalizáció tehát alááshatja a regionális gazdaságok bázisát.

A mezőgazdaságban bekövetkező változások kiemelik a vidéki fejlődési eredmények sokféleségét, amely eredmények inkább lehetőségeket, mintsem veszélyeket hordoznak magukban az EU régióiban. Az intenzív gazdálkodás növekedése új beruházási lehetőségeket kínál, és más tevékenységeknek is teret enged. A diverzifikáció olyan jövedelemforrásokat eredményez, amelyek kevésbé függenek a támogatásoktól, új lehetőségeket tárnak a természetvédelem és tájvédelem elé, és alternatív jövedelemforrásokat tesznek lehetővé. Bizonyos területeken a marginalizáció és a gazdálkodás extenzívvé tétele növeli a természetvédelem és az erdőtelepítés esélyeit.

Közlekedés és hálózatépítés

Az európai közlekedési és kommunikációs infrastruktúra döntően országos keretek között alakult ki. Az EU számos részén még ma is szembejövő ez az örökség. A jövő közlekedési és infrastrukturális politikájának jobban figyelembe kell vennie az Európai Közösség célkitűzéseit és politikáit, valamint a tagállamok közötti együttműködést. Ezek között fontos szempontoknak számít: a liberalizáció, a fokozott hatékonyság, környezetbarát megközelítés és az alhálózatok integrálása.

A hálózatok integrációs problémái

Bár az Egységes Piac és a Közösség közlekedési politikája csökkentette azt a hatást, amelyet az országhatárok az infrastrukturális hálózatra gyakoroltak, ezen határok megléte azonban még mindig erősen érezhető az elégtelen, elmaradott, sőt hiányzó összeköttetések és szolgáltatások tekintetében. Továbbra is éreztetik hatásukat az olyan fizikai jellegzetességek okozta nehézségek, mint például a hegyvonulatok. A vasúti szolgáltatások esetében megmaradnak a vasúti hálózatok közötti műszaki különbségek, például a jelzőrendszerekkel, a biztonsággal és az energiaforrásokkal kapcsolatosan. A szervezési problémák és a vasutak nemzeti védelme is akadályozzák az óhajtott integrációt. Folytatódik a további dereguláció, a rendszerek műszaki szabványosítása és a versenyképes árképzés, mivel ezek előfeltételei az összefüggő és hatékony transznacionális vasúti hálózat kialakulásának. A belföldi víziutak esetében is vannak határmenti szűk keresztmetszetek. Jelentős beruházásra van szükség ahhoz, hogy javítani lehessen ezeknek a víziutaknak a multimodális közlekedési rendszerbe való integrálását. Más szóval, számottevő műszaki, pénzügyi és politikai-szervezési feladatokat kell még megoldani ahhoz, hogy az EU egy integrált infrastrukturális hálózattal rendelkezzen. Ezen különbségeket csak tovább nehezítette a 2004 és a 2007 évi bővítés.

Növekvő forgalomáramlás és torlódás

Az európai közlekedéspolitikának egyik fő kérdése a teher- és személyforgalom folytatódó növekedése. 1992-ben az EU akkori 12 tagállama közötti kereskedelem összességében 10 milliárd tonna mennyiségű árut tett ki. Az Unió 2004-es kibővülését követően elindult a Gazdasági és Monetáris Unió terjedése, megnyílt Közép- és Kelet-Európa, ez a szám ma már

jelentősen magasabb. Bár a forgalom volumene az egyes országokon belül még mindig magasabb, mint az egyes országok között, a nemzetközi szállítás aránya gyorsabban nő. Tekintettel arra, hogy a szállítások nagy része ma még kis távolságokra történik, a közúti szállítás messze a legfontosabb szállítási mód. Minél távolabbra történik a szállítás, annál versenyképesebb alternatívát nyújt a többi szállítási mód.

A forgalomáramlás növekedése az EU azon területein jelentkezett leghatározottabban, amelyek már eddig is a legnagyobb torlódást mutatták. A közlekedési hálózatban ennek következtében számos újabb szűk keresztmetszet alakult ki, különös tekintettel a városi régiókra és a sűrűn lakott területekre, további akadályokat okozva ezzel mind a személy-, mind pedig a teherszállításban rövid és hosszú távolságokon egyaránt. A torlódások jelentős idő- és pénzvesztéseket eredményeznek, rontják az élet minőségét és a környezeti feltételeket. A torlódás mindennapi jelenség még az olyan fő közlekedési folyosókon is, mint a Rajna és Rhone közlekedési folyosók vagy Lengyelország felé.

Jelenleg a kombinált teherszállítás fejlesztési lehetőségei korlátozottak, a jelenlegi piaci körülmények között nem képes versenyezni a közúti szállítással, kivéve néhány természeti akadály leküzdésekor, mint például olyan tengeri átkelőhelyeken, mint az Ír-, Jón- vagy Balti-tenger, illetve az Alpok. A rövid távú tengeri szállítás is jelentősen elmarad a fejlődésben.

A személyszállítás területén mind a feltételek, mind a jelenlegi tendenciák kedvezőek, különösen vonatkozik ez a kombinált légi utazásra és a nagysebességű vonatokra. Viszonylag magas a rövid távolságú légi utazások aránya az EU-ban, ez azonban az egy utaskilométerre jutó energiafelhasználásban aránytalanul magas. A nagysebességű vonatok már ma is számos rövid távú viszonylatban kiváltották a légi közlekedést Európában, ilyen a London-Párizs vagy London-Brüsszel járat. Ez a tendencia tovább fog folytatódni, amint további nagysebességű közlekedési kapcsolatok létesülnek. Nem mindig van szükség már új vasútvonalak létesítésére, mert a guruló országút (RO-RA) technológiája a meglévő vonalakon is lehetővé teszi a nagysebességű szállítást. Ha a jelenlegi vasúti sebességet 30%-kal emelni lehetne, és az utazók elfogadnák, hogy a vasúti utazási idő csak 50%-kal nagyobb, mint az azonos távolságra eső légi utazás (különösen ha beszámítjuk az időigényes utazást a repülőterre és vissza), akkor több, mint 50 európai város egymás közötti viszonylatában nagysebességű vonatok közlekedhetnének. Az ilyen kombinált stratégiák tehermentesítenék a repülőtereket is. A légi közlekedés nagysebességű vasúttal való kiváltásának azonban korlátai vannak: még akkor is, ha ezeket a vasutakat több mint 300 km/h-ra tervezik.

Elégtelen elérhetőség az EU-ban

Az EU-ban egy régió jó elérhetősége nemcsak annak versenyhelyzetét javítja, hanem Európa egészének versenyképességéhez is hozzájárul. Európa más részein, ahol a megközelíthetőség gyenge, a beruházások számára is kevésbé lesz vonzó a terület. A szigetek, a határmenti területek, a periférikus régiók általában kevésbé hozzáférhetőek, mint a központi régiók, következésképpen ezeknek specifikus megoldásokat kell keresniük. Svédország és Finnország például kifejlesztették a regionális repülőterek jól tervezett rendszerét, melyek jól kapcsolódnak Helsinkéhez és Stockholmhoz, innen pedig garantált az európai szintű elérhetőség. A 2004-es csatlakozás következtében megnyíltak Közép- és Kelet-Európa határai is, az EU jelenlegi keleti határaival szomszédos régiók is központi helyzetet kívánnak maguknak a Közösségen belül. A Németországban lezajló fejlesztések kivételével e területek infrastrukturális hálózata még mindig a régi politikai határokat tükrözi. Alapvető

fontosságú, hogy ezekben a hálózatokban pótoljuk a lemaradásokat, és a városok és régiók közötti kapcsolatokat újjáélesszük. Az európai szinten kevésbé elérhetőnek tekintett régiók között is jelentősen különbözik az elérhetőség relatív szintje. Azok a nagy városok, amelyek több mint egy nemzetközi hálózathoz kapcsolódnak – repülőtér, kikötő, nagysebességű vasúti kapcsolatok – előnyösebb helyzetben vannak, mint az azonos területeken elhelyezkedő kis- és közepméretű városok. A nagyobb és kisebb városok közötti kapcsolatok tehát rendkívül fontos szerepet játszanak abban, hogy az elérhetőségi különbségeket csökkentjük. Ugyanez vonatkozik a közép-európai régiókra is, melyeknek biztosítaniuk kell, hogy jó másodlagos hálózatokkal rendelkezzenek, amelyek az építés alatt álló transzeurópai hálózatokat egészítik ki.

Az elérhetőség javítása azonban önmagában nem feltétlenül garantálja a további gazdasági fejlődést ezeken a területeken, ennek támogatására ugyanis megfelelő fejlesztési stratégiákat is ki kell dolgozni. A jobb hozzáférhetőség viszont kiterjesztheti a gazdaságilag erős területek háttérterületeit. Az újonnan elérhető gazdaságoknak a gazdaságilag erősebb területeken működő nagy cégekkel és versenyképes szolgáltatásokkal kell megbirkózniuk. Ez a verseny lehet, hogy több hasznot hoz az erős régiók számára, mint az újonnan elérhető gyengébbeknek. Következésképpen **az elérhetőség javítását más ágazati politikákkal és integrált stratégiákkal együtt kell figyelembe venni.**

Koncentráció és fejlesztési folyosók

Az infrastrukturális hálózatok gyakran azzal a hatással járnak, hogy megerősítik a jelenlegi ipari központok funkcióit. A nagy hálózatok veszélye, hogy fokozzák a koncentrációt, mivel a befektetők nem szívesen telepednek le olyan területeken, amelyeknek gyenge az összeköttetése a nagy hálózatokkal. Ezért egyre több „fejlesztési folyosó” jön létre Európában. Ezek a folyosók, melyek főleg a viszonylag urbanizált területeken alakulnak ki, gyakran transznacionálisak és átszelik a határokat, ezért olyan integrált területtervezési politikát igényelnek, amely túllép a tisztán nemzeti politikákon. A koncentrációs tendencia nemcsak a közútra és a vasútra vonatkozik, hanem a légi szállítás esetében is nyilvánvaló. A más kontinensekkel való összeköttetések nagyrészt az EU központi területein koncentrálódnak. A liberálizáció is ahhoz vezet, hogy tovább nő a tervezett interkontinentális járatok koncentrációja az északnyugat-európai elosztó repülőtereken annak ellenére, hogy már jelenleg is igen nagy a légi folyosók zsúfoltsága.

Az Európai Bizottság egy nemrég megjelent kiadványa szerint az Unió a Közösségen kívüli területekkel folytatott kereskedelmének 90%-át tengeri szállítás útján bonyolítja le. Észak-Európában számos nagy tengeri kikötő helyezkedik el, és ezek szolgáltatják Európa nemzetközi tengeri összeköttetéseinek nagy részét. E kikötők funkcionális háttérkapcsolatai gyakorlatilag az európai terület egészét lefedik, és egymással átfedésben vannak. Ezek a kikötők élénk versenyt folytatnak egymással, és folyamatosan próbálják javítani saját pozíciójukat. Nagyobb fokú együttműködéssel azonban területi és környezeti előnyöket lehetne biztosítani. Számos atlanti-óceáni és földközi-tengeri kikötő nem rendelkezik olyan kedvező háttérkapcsolatokkal, mint az északi-tengeri kikötők, így csekély esélyük lehet arra, hogy interkontinentális közlekedési csomóponttá váljanak. Ezek a kikötők viszont regionális gazdaságaikban töltenek be fontos szerepet, és sokuk javíthatja potenciálját mint európai rövid távolságú tengerhajózási kikötő. Mind az atlanti-óceáni, mind a földközi-tengeri kikötők forgalma jelentős növekedést mutatott az elmúlt években. Észak-Afrika és Ázsia fejlődése tovább erősítheti azt a gazdasági funkciójukat, amelyet az EU felé mint „kapu” töltenek be, és ösztönözheti ezen kikötők háttérterületeinek fejlődését. Ez jelentős hatást gyakorolhat Európa

területi fejlődésére. A tengeri szállítás fokozottabb használata enyhítené a terhet, amely a szárazföldi közlekedésre nehezedik Európában. Ily módon jobban ki lehetne aknázni az „EU félsziget” jellegéből adódó geofizikai helyzetét.

Egyenlőtlenségek az innováció és tudás terjesztésében

A telematika potenciálisan óriási területi hatással rendelkező jelenség. Az új rádiós, televíziós, telekommunikációs technológiák és ezek kombinációja és a liberalizációs politika olyan új szolgáltatások lehetőségét kínálja, mint a távoktatás, távgyógyítás, távmunka és a távkonferencia. Ezek az „elektronikus piacok” elméletileg lehetővé teszik, hogy az emberek és a vállalkozások üzleti szokásaikban kevésbé legyenek helyhez kötöttek. Rendkívül jelentős lehetőségek rejlenek ebben a távolabb elhelyezkedő területek számára, feltéve hogy rendelkeznek olyan szakképzettséggel, amellyel ezeket a lehetőségeket ki tudják használni. Ha továbbfejlesztjük ezeket az „infostruktúrákat” és a távközlést, az számottevően erősítheti az EU városai és régiói közötti szorosabb integrációt, és elősegítheti nagyobb versenyképességüket. Azonban még nem lehet pontosan előre megjósolni, hogy az „infostruktúrák” milyen hatással lesznek a területfejlesztésre. Valószínű, hogy nem felváltják, hanem kiegészítik a hagyományos infrastruktúrákat, valamint támogatják, és erősítik egymást. Tehát előnyös helyzetben vannak azok a régiók, amelyek jól hozzáférnek az „infostruktúrákhoz” és a hagyományos infrastrukturális hálózatokhoz is.

A jelentős előrehaladás ellenére is lassabban fejlődik a telematika a kohéziós országokban mint az EU többi részén. A kohéziós országok minden régiójában jelentős beruházások történtek a távközlési rendszerek területén. A digitális kapcsolatok és a száloptikás összeköttetések csökkentik az ellátásban meglévő különbségeket. A tudás, az oktatás és a képzés a gazdasági részvétel és siker egyre fontosabb alappilléreivé válnak. Azok a régiók, amelyek korlátozott vagy elégtelen hozzáférést biztosítanak az információhoz és tudáshoz, a továbbtanulási intézmények, kutatási és képzési létesítmények hiányában elveszíthetik lakosságmege tartó erejüket, és nem képesek magas iskolázottságú, magas szakértelemmel rendelkező munkaerőt vonzani a régióba. Ez tovább erősítheti a már meglévő népességmozgást azon területek felé, amelyek gazdag infrastruktúrával rendelkeznek, továbbnöveli az ezekre a területekre nehezedő nyomást, és csökkenti a jobb életszínvonal lehetőségét a gazdaságilag gyengébb régiókban.

Természeti és kulturális örökség

Az EU-ban a természeti és kulturális örökség sokszínűségét és megőrzését veszélyek fenyegetik. Eme örökség növekvő fenyegetettségére láthatóan még azokat a sikereket is kétségbe vonja, amelyeket a természetvédelem és a műemlékvédelem területén az utóbbi években elértünk. Fontos annak felismerése, hogy Európa természeti és kulturális örökségének sokfélesége kockázatokat és lehetőségeket is rejt magában. A veszélyeztetett területek olyan főbb típusai, mint a tengerparti területek, hegyvonulatok, iszapos vidékek, víztározók, erdőségek és a kultúrtájuk egész Európában súlyos kockázatokkal néznek szembe.

A **tengerpartok**, ahol érzékeny élőhelyek sokfélesége található, az emberi élet alapvető területe, és kiemelt fontosságú a turizmus, a közlekedés, az ipar, az energiatermelés, illetve a mezőgazdaság és a halászat számára. Ezeket az élőhelyeket különösen a városi építkezések, a tömegturizmus, a műtrágyák túlzott használata és a környezetszennyezés fenyegetik. A hegyvidékek a vadon élő állatok és növények számára biztosítanak élőhelyeket. A tiszta forrásvizek is itt találhatóak. Ezek azonban nemcsak fontos természeti területek, hanem

gyakran jelentős gazdasági és lakóterületek is. Az EU-ban a hegyvidéki területeket számos esetben fenyegetik a növekvő tömegturizmus, völgyzáró gátak, új közlekedési utak, túlzott legeltetés, az erózió és a megművelés hiánya. Az iszapos vidékek, folyók és tavak életfontosságú ökológiai funkciókkal rendelkeznek, és ezek a területek a régészeti leletek gazdag tárházai. Az iszapos vidékek számát, méretét és területi integritását radikálisan csökkenti e területek lecsapolása, művelésbe vonása, a talajvíz szintjének lesüllyedése, a vízfolyások számának megcsappanása és új tranzitútvonalak építése. A folyószabályzások eredményeképpen a természetes áradások korlátok közé szorúlnak, és vízlépcsők épülnek. Az erdők mint Európa „zöld tüdeje” megőrzik a víz és föld erőforrásait és a táj szépségét. Az erdő az állat- és növényvilág fontos élőhelye, az ember számára pedig felüdülést és pihenést nyújt. Az erdők számára a legnagyobb veszélyt a levegőszennyeződés, a káros rovar- és gombafertőzések és erdőtüzek jelentik. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy gyakorlatilag minden veszélyeztetettnek tekintett terület városok, lakóhelyek, infrastruktúra közelében helyezkedik el, ahol emberek élnek és dolgoznak.

A **talaj** az élet alapja, életteret biztosít emberek, állatok, növények számára, a természeti egyensúly alapvető fontosságú eleme. Európa különböző talajtípusainak gazdagságát egyrészt a természeti tényezők sokszínűsége indokolja, másrészt e gazdagság jól mutatja Európa természeti és kultúrtörténetében mutatkozó jelentős különbségeket is. A talaj lebontó és semlegesítő közeg a természetes anyagok életciklusa számára, és gyakorlatilag a föld termékenységétől függ minden táplálék ember, állat és növény számára egyaránt. A talajtípusok sokféleségét, illetve azok természeti funkcióit azonban sok területen az emberi tevékenység súlyosan veszélyezteti.

Az **éghajlat** nemcsak a környezet része, hanem természetes erőforrás is, melyet az emberi tevékenységek negatív hatásai ma jobban veszélyeztetnek, mint valaha. Az emberi tevékenység által keletkező gázkibocsátások, amelyek az üvegházhatásért felelősek, módosítják a hőmérsékletet és a csapadékeloszlást. Ez változásokat idéz elő a termőterületekben, veszélyezteti a növények növekedését, és növeli a kedvezőtlen időjárás intenzitását és időszakos előfordulását.

A biológiai sokféleség és a természeti területek szűkülése

Európát még ma is a természet, a vadon élő növények és állatok gazdagsága és változatossága jellemzi, a rá nehezedő nyomások ellenére. Az elmúlt évtizedekben a nemzetközi kezdeményezések és a társadalom egyre nagyobb tájékozottsága a természeti örökség értékéről sok országot arra készítettek, hogy politikákat dolgozzanak ki ezen örökség különböző módon történő védelmére, mint például:

- § jogi védelem nyújtása meghatározott területeknek,
- § az állami szektor és nem kormányzati szervezetek általi földvásárlás, például ritka élőhelyek kialakítása céljából,
- § magántulajdonosok támogatása, hogy környezetbarát földhasználatot vezessenek be.

A védelemben részesíthető területek közös kritériumai a sérülékenységi szintjük, egyediségük vagy ritkaságuk és az az érték, amelyet tudományos információ szempontjából képviselnek. Számos tagállamban ez kiterjedt természeti területek és vonzó tájjal rendelkező területek védelméhez vezetett. Európai szinten a madarakra és élőhelyeikre vonatkozó EU direktívák segítettek összeurópai jelentőségű területeket megőrizni és védeni.

Ezt az örökséget leginkább a védett területek területi szétesése fenyegeti. Számos védett területen a természetvédelem hatékonysága attól függ, hogy a környező területekkel megfelelően tudnak-e gazdálkodni. A különböző közigazgatási szinteket átfogó összehangolt területfejlesztési politika, amely számol a társadalom bevonásával is, sikeres védelmet nyújthat az élőhelyek és ökoszisztemek védelméhez, és ezzel megfordíthatja a biológiai sokféleség csökkenésének tendenciáját. Európai szinten ennek jó példája az a kezdeményezés, amely Natura 2000 néven egy európai hálózatot hozott létre. Ennek sikerességéhez azonban minden partner egyetértésére van szükség, hogy belássák, a fenntartható fejlődéshez védelemben kell részesíteni Európa természeti örökségét. Ebben az összefüggésben az Európai Bizottság a Tanácshoz és az Európai Parlamenthez intézett kommunikációjában kiemeli a területtervezés kulcsfontosságú szerepét a fajok sokféleségének megőrzésében és kifejti, milyen módon járulhat hozzá a területtervezés az ökoszisztemek megőrzéséhez és fenntartható kezeléséhez.

A vízkészleteket fenyegető kockázatok

A felszíni és talajvíz szennyeződése és mértéktelen felhasználása Európa-szerte olyan kérdés, amely túlnyúlik az egyes nemzeti határokon. Az intenzív gazdasági felhasználás részben a Közösség mezőgazdasági politikájának eredményeként továbbra is súlyos talajvíz problémákat okoz. Vannak olyan területek, ahol a szigorú vízkészlet-védelem sikeresen csökkentette az ipar és a háztartások okozta szennyeződést. Az elmúlt évek során például a Rajna vízminősége jelentősen javult. Még mindig vannak azonban olyan területek, ahol a felszíni és talajvíz szennyeződések következtében súlyosan károsodnak a minőségi célfelhasználású vizek, mint például az ivóvíz vagy az üdülési célú vizek.

A vízkészletek mennyisége az egész EU-ban egyenlőtlen. Minden tagállam azonban elegendő vízkészlettel rendelkezik ahhoz, hogy kielégítse saját igényeit. Földrajzi és szezonális eloszlási problémák is jelentkeznek. A déli tagállamokban a száraz szezonban legnagyobb a vízigeny. Itt - és néhány északi tagállamban is - a vízellátó rétegek és a talajvíz szintjében szezonális kapacitáshiányok mutatkoznak.

Az integrált területfejlesztési politika jelentősen hozzájárulhat mind az árvízvédelemhez, mind a vízhiány elleni küzdelemhez. Bár ez a két jelenség eltérő politikai és területi jelentőséggel bír, mégis fontosak a fenntartható területi gazdálkodás szempontjából. A vízhiány és az árvíz nem mindig véletlenszerű jelenség az EU-ban. Valójában mindkettő strukturális problémákat tükröz, melyek a területfejlesztés nem megfelelő alkalmazásából erednek. Az utóbbi években számos európai folyó - mint a Rajna, a Moselle, a Pó, a Duna vagy a Tisza - nagyobb gyakorisággal lép ki a medréből. Az árvizek jelentős károkat okoztak a tulajdonban és a gazdaságban is. Számos tényező közrejátszik a magas vízállásban, ezek legtöbbször nem természeti eredetű, hanem emberek okozta, mint például a folyók szabályozása, a természetes árterek feltöltődése és az olyan terület-felhasználás, amely megnöveli a belvízveszélyt a folyók vízgyűjtő területén. A legutóbbi árvíz-katasztrófák többek között a következőkre világítottak rá:

§ nem adnak teljes védelmet a gátak és egyéb árvízvédelmi intézkedések és

§ a feltöltés és más olyan használat, amely érzékeny az áradásra, növeli az árvízveszélynek kitett területeken a kár lehetőségét.

Még az EU azon szárazabb régióiban, ahol ritka, de erőteljes esőzések jellemzőek, is gyakoribbak voltak áradások az elmúlt években. Ez például jelentős károkat okozott Spanyolországban. Az integrált, fenntartható területgazdálkodás és vízgazdálkodás bevezetése

a folyók teljes vízgyűjtő területén fontos lépés ezen probléma megoldása felé. Az árvíznek sokféle típusa létezik. A legnagyobb vízgyűjtő területeken (pl. a Rajna-Meuse, a Duna és az Odera) az erőteljes és hosszantartó csapadék okozza az árvizeket. A gyors levonulású árvíz általában hatalmas helyi felhőszakadás váltja ki, mely azokra a gyors levonulású árvizekre is igaz (mint Franciaország néhány déli területén az elmúlt években), amelyeket elsősorban előre nem látható meteorológiai események idéznek elő. Ahhoz, hogy az ilyen események okozta károkat meg lehessen előzni, olyan területfejlesztési politikára van szükség, amelynek eredményeként egyrészt a földhasználat a teljes vízgyűjtő területen a belvizek csökkentését célozza, másrészt pedig a belvív- és árvízveszélyes területeken végrehajtja a felülvizsgálatot, és a szükséges változtatásokat. Ettől függetlenül is lényeges, hogy a vízgazdálkodási szervek technikai árvízvédelmi és katasztrófa-elhárítási intézkedéseket foganatosítsanak, hogy a kár mértéke minél kisebb legyen.

Az EU egyes részein eltérnek a vízhiánnyal összefüggő problémák. Vízmennyiségi probléma elsősorban a csapadék földrajzi és időbeli rendszertelensége miatt jelentkezik, és a vízmennyiség nem elegendő a vízigény csúcsidőszakaiban. Egy másik sajátos eset, amely például a Földközi-tenger térségére jellemző, hogy a vízigény a mezőgazdasági öntözés és üdülés miatt bizonyos helyeken koncentrálódik. A földközi-tengeri országokban a mezőgazdaság a legnagyobb vízfogyasztó, például az ilyen célú vízfogyasztás 63%-ot tesz ki Görögországban, 59%-ot Olaszországban, 62%-ot Spanyolországban és 48%-ot Portugáliában. A Földközi-tenger térsége a világ egyik legkedveltebb idegenforgalmi célállomása, és a turizmus - valamint a szolgáltató ágazat - további jelentős igényt támaszt a hidrológiai ciklussal szemben.

Az utóbbi évek tapasztalata azt mutatja, hogy nem lehetséges fenntartható és hatékony vízfelhasználás és árvízvédelem anélkül, hogy a vízgazdálkodási intézkedéseket integrálnánk a területgazdálkodás és a településfejlesztési gazdálkodás folyamatába. Csak akkor lehet a nagy európai folyók vízgyűjtő területein hatékonyra tenni az árvízvédelmet, ha világos feltételeket állítunk fel, és beavatkozunk a terület-felhasználásba. Hasonló megfontolások érvényesek a vízhiány csökkentésére is. A vízkészletekkel való fenntartható gazdálkodás azt jelenti, hogy tervezés és gazdasági eszközök segítségével hatékonyan kézben kell tartani a különböző vízfelhasználásokat. Ez különösen a mezőgazdasági öntözésre vonatkozik, az iparban, kereskedelemben és a háztartásokban pedig a nem pazarló vízfelhasználásra.

A kultúrtájakra nehezedő nyomás

Az a mód, ahogy a helyi és regionális közösségek századokon át foglalkoztak a környezettel, és megművelték a földet, a tájak és a terület-felhasználás páratlan sokféleségét eredményezte. Ezek a tájak segítenek a különböző régiók identitását kialakítani, és sokszínűségük az európai kulturális örökség fontos eleme. Nemcsak biológiai sokféleséget, történelmi és esztétikai értéket képviselnek, hanem gazdaságilag is fontosak. Egy határozott arculatú táj arra is felhasználható, hogy egy adott terület olyan minőségi tulajdonságait emelje ki, amelyek új iparágakat vonzanak, elősegítik az idegenforgalmat és a gazdasági befektetés egyéb típusait. Az EU-ban a kultúrtájakat fenyegető veszélyek szoros kapcsolatban állnak a mezőgazdasági termelés racionalizálásával és belterjessé válásával, egyes területeken pedig a mezőgazdasági termelés „kületerjessé tételének” célkitűzésével. Az EU más részein a marginalizálódás tendenciája jelenik meg. Ezenkívül a városok és az elszigetelt települések terjeszkedése, amelyek nagyrészt a második otthon megszerzésével függenek össze, fenyegetik a kultúrtájukat.

A tájak pusztulása nem mindig drámai gyorsaságú. Vannak területek, ahol ez fokozatosan és szinte észrevétlenül történik. Azért nehéz különleges védelmi politikát kidolgozni ezen tájak számára, mert a táj értékét nem feltétlenül egyes alkotóelemei, hanem a táj egésze képviseli. A táj elkerülhetetlenül kapcsolódik a terület-felhasználáshoz, a kettő egymástól nem választható el. A területfejlesztési stratégiák segítségével azonban el lehet kerülni azon felhasználási módszereket, amelyek kárt okoznak a kultúrtájban, és így meg lehet akadályozni, vagy meg lehet szüntetni a negatív hatásokat. Ezenkívül az egyértelmű stratégiák azt is jelentik, hogy a kultúrtáj területfejlesztése befolyásolható: a kívánatos terület-felhasználásokat lehet megállapítani, a nem kívánatosokat pedig kikerülni.

A kulturális örökségre nehezedő növekvő nyomás

Az EU kulturális öröksége fontos történelmi, esztétikai és gazdasági érték a helyi, regionális és nemzeti közösségek számára. Ez egyéni tárgyakra, úgymint műemlékek, épületek, régészeti lelőhelyek és történelmi város központokra és falvakra is egyaránt vonatkozhat. Ennek az örökségnek a minősége és sokszínűsége nagy jelentőséggel bír az EU számára, Európa számára és az egész világ számára. Ennek a kulturális örökségnek a gazdasági értéke nemcsak a turizmusban rejlik, hanem képes arra is, hogy beruházásokat vonzzon. Az európai turizmus megközelítőleg 30%-át a városi turizmus képviseli, és ez a szám várhatóan 5%-kal fog nőni az elkövetkezendő években. Ez lényegesen magasabb, mint a hagyományos tengerparti vagy hegyvidéki idegenforgalom növekedési aránya, amely becslések szerint csak 2, illetve 3%-kal fog emelkedni.

5.5.1. A Közösségi Stratégiai Irányelvek 2007-2013

Áttekintve az európai fejlesztési irányok legfontosabb vonulatát jól látható, hogy számos probléma megoldását elsősorban az életünk, életvitelünk változtatásával orvosolni lehetne. Természetesen a gazdasági növekedést is szem előtt tartva az EU a 2007-2013-as tervezési időszakra is megfogalmazta azon stratégiai fejlesztési irányokat, melyek fejlesztése jelentősen hozzájárulhat a területi kiegyenlítődés és a harmonikus gazdasági fejlődéshez. Ezek az alábbiak:

I. A beruházás és munka szempontjából vonzóbbá tenni Európát és az európai régiókat

1. A közlekedési infrastruktúra bővítése és javítása
2. A környezetvédelem és a növekedés közötti szinergia erősítése
3. Hagyományos energiaforrások intenzív használatának problematikájának megoldása Európában

II. A növekedés érdekében a tudás és innováció fejlesztése

1. Kutatási-, technológiai- és fejlesztési célú beruházás növelése
2. Az innováció előmozdítása és a vállalkozás elősegítése
3. Az információs társadalom népszerűsítése mindenki számára
4. A pénzügyi eszközökhöz való hozzáférés javítása

III. Több és jobb munkalehetőség

1. Egyre több ember vonzása a foglalkoztatásba és abban való tartása, szociális védelmi rendszerek modernizálása
2. A munkavállalók, vállalkozások alkalmazkodóképességének, és a munkaerőpiac rugalmasságának javítása

3. A humán tőkét célzó befektetések növelése jobb oktatáson és szakképzésen keresztül
4. Az adminisztratív kapacitás kiépítése
5. Hozzájárulás az egészséges munkaerő fenntartásához

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK

1. Sorolja fel a regionális politika hosszú távú céljait!2. Sorolja fel a regionális politika eszközeit!3. Sorolja fel az EGK (EU) bővítésének évszámait és a csatlakozó országokat!4. Sorolja fel a regionális politika szervezési elveit!5. Fogalmazza meg az 1. célkitűzés definícióját!6. Sorolja fel a Strukturális Alapok részeit!7. Fogalmazza meg a Kohéziós Alap definícióját!8. Fogalmazza meg a Közösségi Stratégiai Irányelvek (2007-2013) főbb irányait!

6. A REGIONÁLIS POLITIKA MAGYARORSZÁGON

Az Európai Unió, létrejötte után (1992) a belső határok megszűnése következtében francia kezdeményezésre (1995) egy új közigazgatási, statisztikai rendszert alkotott. Ez a rendszer a NUTS (Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques), amely átvétele és kialakítása minden tagországra kötelező érvényű. Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozásának előkészítése során létrehozta ezen hierarchikus terület-beosztási rendszert, amelynek hazai felépítése megfelel az Unió rendszerének, vagyis rendszer követelményeinek. Ez egy ötfokozatú hierarchikus, egymásra épülő rendszer, amelynek első három szintje a regionális, további két szintje a lokális fokozatokat jelenti. A rendszer magyarországi adaptációja során - egyes EU tagországokhoz hasonlóan - nem éltünk a nagyrégiók kialakításának lehetőségével, tehát az **első szintet** az ország egésze jelenti. Az uniós fejlesztési támogatások szempontjából kiemelkedő fontosságú a **második szint**, a tulajdonképpeni régió; ezt nálunk a 7 tervezési-statisztikai régió jelenti. A **harmadik szint** az ország 20 közigazgatási egysége (a főváros és a 19 megye). Rendszerünkben a **negyedik szint** a 150 területfejlesztési-statisztikai kistérség (ami 2007. évben 168 db.), az **ötödik szint** pedig a 3.145 települést jelenti.

Az Európai Unió a regionális beosztás (NUTS II.) tekintetében viszonylag szabad kezet ad az egyes államoknak, viszont javasolja, hogy ebbe a szintbe 800.000-3.000.000 fős népességű területi egységek kerüljenek, és megköveteli a rendszer hosszú távú stabilitását. A NUTS II. szintnek teljesítenie kell azt a követelményt, hogy a régió több megye (a főváros) területére kiterjedő, az érintett megyék közigazgatási határával határolt egybefüggő tervezési, illetve statisztikai területi egység legyen és mint ilyen, hosszabb távon stabil, változatlan területi egységként, a rá szervezett információrendszer zavartalan működését biztosítsa. Ezt a követelményt a **tervezési-statisztikai régió elégti ki**. Ez a területbeosztás építhető be a EUROSTAT regionális adatbázis-rendszerébe, erre szervezhetőek meg mindazok a reprezentatív adatfeltételek, amelyek esetében a megyei szintű információ a minta nagysága és költségigényessége miatt nem biztosítható, továbbá erre építhetőek fel a regionális idősorok.

A fejlesztési régió a törvény alapján: egy vagy több megyére (a fővárosra), vagy azok meghatározott területére kiterjedő, társadalmi, gazdasági, vagy környezeti szempontból együtt kezelendő területi egység, amely alulról induló kezdeményezés eredményeként meghatározott célra jön létre. Ebből következően lehet változékony, bármikor átalakulhat és nincs garancia arra, hogy az így létrehozott társulások maradéktalanul lefedik az ország teljes területét, miként arra sem, hogy egy terület (vagy területrész) csak egyetlen társuláshoz tartozik. Mindebből következően a fejlesztési régió nem lehet azonos a tervezési-statisztikai régióval. A tervezési statisztikai régiók kialakításánál alapvetően két szempont játszott szerepet:

- § a régióhatárok feleljenek meg a megyehatároknak,
- § a régiók lakónépessége lehetőleg azonos nagyságrendű legyen.

Ezen elvek mentén a hazai 7 tervezési-statisztikai régió elnevezése és területe a következő:

- § *Közép-Magyarország:* Budapest és Pest megye,
- § *Közép-Dunántúl:* Fejér, Komárom-Esztergom és Veszprém megye,
- § *Nyugat-Dunántúl:* Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megye,
- § *Dél-Dunántúl:* Somogy, Baranya és Tolna megye,
- § *Észak-Magyarország:* Nógrád megye, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén
- § *Észak-Alföld:* Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye
- § *Dél-Alföld:* Bács-Kiskun, Csongrád és Békés megye.

Magyarország NUTS II. régiói

6.1. A magyar NUTS II régiók legfontosabb összefüggései

Közép-Magyarország kiemelkedő jelentőségét a hazai régiók között az adja, hogy itt található az ország gazdasági-politikai-kulturális központja, a főváros: Budapest. A főváros az agglomerációjával együtt olyan koncentrációt képez, amely a hazai településszerkezetben egyedülálló. Területileg ez az ország legkisebb régiója, de itt él a népesség 28%-a, itt koncentrálódik a bruttó hazai termék (GDP) 43, a működő vállalkozások 39, ezen belül a külföldi érdekeltségük 61, jegyzett tőkéjének 69 százaléka. Az egy lakosra jutó külföldi tőke 2,5-szerese az országos átlagnak, s az egy lakosra jutó beruházás is közel a duplája. A régió tudásalapú társadalom tekintetében is meghatározó jelentőséggel bír, hisz itt tanul a felsőfokú oktatási intézmények nappali tagozatos hallgatóinak több mint fele.

Közép-Dunántúl az ország második legjelentősebb ipari koncentrációja. Iparában 40%-ot képvisel a gépipar, 12%-t a fémfeldolgozási termékek gyártása, és mintegy 11%-t a vegyipar. Az ipari termelést telephely szerint vizsgálva itt hozzák létre az országos termelés egynegyedét. Az ipari export legnagyobb részét, 33%-át, e régióban állítják elő. Emellett kedvező természeti adottságokkal és nagyszerű idegenforgalmi potenciállal rendelkeznek.

Nyugat-Dunántúl megközelítően ugyanakkora ipari koncentráció, mint Közép-Dunántúl, de eltérő szerkezettel. A foglalkoztatottak megoszlása szerint iparában a három legmeghatározóbb ágazat (gépipar, textilipar valamint az élelmiszeripar) mintegy 70%-ot tesz ki. Ezer lakosra vetítve itt történt a legmagasabb értékű beruházás, s itt működik a legtöbb külföldi érdekeltségű ipari vállalkozás Közép-Magyarország után. Mezőgazdaságára a takarmánynövények termesztése, s a szarvasmarhatartás különösen jellemző. A régió idegenforgalmának meghatározó eleme a gyógyturizmus.

Dél-Dunántúl az ipari termeléshez országosan a legkisebb mértékben járul hozzá, s egy lakosra vetítve is az utolsó előtti. Meghatározó teljesítményt nyújt a Paksi Atomerőmű, de több ipartelepítésre alkalmas terület, egyelőre még kihasználatlan. Idegenforgalma mind a Balatonnak, mind pedig a gyógy, illetve borturizmusnak köszönhetően jelentős, melyet az is bizonyít, hogy Közép-Magyarország után itt van a legtöbb szállodai férőhely.

Észak-Magyarország gazdaságát korábban a nehézipar jellemezte, melynek helyzete a jelenlegi válsághelyzet egyik okozója. Gazdaságának talán legmarkánsabb jellemzője az országosan legmagasabb, 8,5%-os, munkanélküliségi ráta. A kedvezőtlen ipari szerkezet oldása és a gazdag idegenforgalmi lehetőségek kihasználása jelenthet a régiónak kitörési pontot.

Észak-Alföld jellegzetes mezőgazdasági terület, amelyet kelet-nyugat irányú közúti és vasúti tengely fűzi térséggé. Az ország mezőgazdaságában előállított bruttó hazai termék 20%-át állítja elő, iparában jelentős hányadot képvisel az élelmiszeripar, és itt történt a legnagyobb beruházás is a mezőgazdaságba.

Ugyancsak fontos agrárterület a **Dél-Alföld**, ahol a mezőgazdaság bruttó hazai termékének legnagyobb részét, 23%-át állítják elő. Sertésenyésztése kiemelkedő, itt van az országos állomány 27%-a, amelyre jelentős élelmiszeripari kapacitás települt. A földterület döntő része szántó, e régióban termelik a legtöbb gabonafélét, burgonyát az országban.

A régiók közötti területi fejlettségi szintkülönbségek jelentősek, és az utóbbi néhány év alatt kissé növekedtek is. Az egy lakosra jutó bruttó hazai termék értékével mért különbség a Közép-Magyarország és az Észak-Alföld régió között a hat évvel korábbi 2,09-ről 2,40-szeresére nőtt.

Kiemelt régiók

A területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvény **két kiemelt** régiót nevesít: a fővárosi agglomerációt és a Balaton kiemelt üdülőkörzetét. Mindkét régió sajátos funkciója miatt az ország többi részétől eltérő megfigyelést, szabályozást és fejlesztést igényel, ezért ezek funkcionális régióknak tekintendők.

Fővárosi agglomeráció

A jelenleg alakuló gazdasági- foglalkozási struktúrában a szolgáltatások, ezen belül az üzleti szolgáltatások játszanak meghatározó szerepet, amelyben Budapestnek történelmi és komparatív előnyei vannak minden más településsel szemben. Ennek megfelelően a pénzügyi szolgáltatások, biztosítás, reklámpiac, üzleti szolgáltatás, informatika és tömegkommunikáció, innovációs ügynökségek, nemzetközi piackutatás, valamint befektetési társaságok először Budapesten találják meg a működési feltételeiket, hogy azután szétterjedjenek az országban. A terület- és településfejlesztési politika beavatkozási módja ezért a szolgáltatások infrastrukturális és térbeli feltételeinek megteremtése, amely üzleti alapon történik, és megalapozó, elősegítő városfejlesztési koncepciót feltételez.

A főváros és az agglomeráció viszonyának fontos kérdése az ingázás. Ez kiemeli a közlekedési kapcsolatok megfelelő megoldását, továbbá hangsúlyt kap a távmunka fokozatos elterjedése az információ-technológia segítségével. Lényeges feladat a fővárosi agglomeráció települései együttműködését segítő évtizedek óta húzóó intézményesítés, valamint a

köztük lévő viszonyrendszer új alapokra helyezése. A területfejlesztésről és a területrendezésről szóló törvény megteremtette ennek kereteit a Budapesti Agglomeráció Fejlesztési Tanácsa létrehozásával (BAFT). A Kormány által elfogadott koncepció alapján szükséges kimunkálni a közös fejlesztési programokat.

A főváros körüli zöld gyűrű megőrzése szükségessé teszi, hogy a terv rendelkezzen az agglomeráció belterületeinek lehatárolásáról és szabályokat állapítson meg a kiemelt jelentőségű területekre, illetve övezetekre. Különösen fontos ez abból a szempontból, hogy a terjeszkedő város illetve az agglomerációs települések ne éljék fel azokat a természeti-táji értékeket, amelyek nélkülözhetetlenek a kedvező települési környezet kialakításához. A Fővárosi Agglomeráció és a Dunakanyar kiemelt üdülőkörzet fejlesztési feladatait össze kell hangolni a felesleges átfedések és párhuzamosságok elkerülése érdekében.

Balaton kiemelt üdülőkörzete

A fokozottan növekvő üdülőforgalom az elmúlt évtizedekben sajátos térszerkezetet alakított ki a Balaton régióban. A spontán fejlődés következtében a legértékesebb és legérzékenyebb vízparti sávban vezetnek a közlekedési pályák, a közmű hálózatok és így ez a sáv épült be sűrűn nyaralókkal, lakóházakkal, intézményekkel. A közlekedési vonalak azon túl, hogy a jelenlegi területekre összpontosították a fejlődést, lezárták újabb területek üdülési célú hasznosításának a lehetőségét.

A kialakult állapot jelentős mértékű környezeti terhelést és szennyezést okoz. A parti sávban az élővilág átalakítása, kiszorítása már visszafordíthatatlan folyamatok beindulásához vezetett. A Balaton-térség hosszú távú minőségi üdülőterületi funkciójának megtartása illetve fejlesztése érdekében a legfontosabb feladatok a következők:

- § az üdülés-idegenforgalom körülményeinek minőségi javítása,
- § a Balaton vízminőségének védelme, a vízminőség-védelmi érdekek elsődlegességének biztosítása,
- § a Balaton teljes vízgyűjtőjén a táj, természeti értékek megőrzése, a korszerű környezet és tájgazdálkodás megteremtése,
- § az üdülőkörzet hagyományos természetközeli történeti tájkarakterének megőrzése,
- § az üdülőkörzet fejlődését biztosító térszerkezet kialakítása.

A balatoni üdülőkörzet környezeti állapotának javítása, a belső feszültségek feloldása, az üdülőkörzet fejlődési lehetőségeinek biztosítása alapvető közlekedési változtatásokat igényel. Ezen belül az a legfontosabb, hogy az átmenő forgalom a parti sávból kikerüljön. A természetközeli táji környezet, a hagyományos tájkarakter csak a belterületi növekedés korlátozásával őrizhető meg. A minőségi turizmust szolgáló fejlesztéseket ezért elsősorban a leromlott belterületi részeken - ezek átépítésével - kell ösztönözni. A balatoni táj gazdasági, üdülési, történeti táji értékei közé tartozó szőlő- és borkultúra megőrzését, valamint a hagyományos mezőgazdasági tevékenység és a természetvédelem célkitűzéseit összehangoló tájgazdálkodást kell folytatni. Ezt az értékeket megőrző és megerősítő gazdasági ösztönző rendszerrel kell támogatni.

6.2. A NUTS rendszer hazai intézményrendszere

Az Országgyűlés az Európai Unió regionális politikájára, alapelveihez, eszköz- és intézményrendszeréhez való csatlakozás követelményeire is tekintettel megalkotta az 1996./XXI. számú törvény „A Területfejlesztésről és Területrendezésről” amely az ország

kiegyensúlyozott területi fejlődésére, térségei társadalmi-gazdasági, kulturális fejlődésének előmozdítására, valamint az átfogó területfejlesztési politika érvényesítésére, az országos és a térségi területfejlesztési és területrendezési feladatok összehangolására törekszik. A törvény átfogóan szabályozza a területfejlesztés egészét, célrendszerét, feladatait, országos és térségi intézményrendszerét, valamint eszközrendszerét, beleértve a pénzügyi eszközöket, a tervezést és a területi információrendszert. A törvény hatálybalépését követő stratégiai feladat az intézményesítés, valamint a területfejlesztés és területrendezés alapvető feladatainak, szabályainak megállapítása volt. **A törvény az alábbi fejezetekből áll:**

- I. fejezet:** *az általános rendelkezéseket* tartalmazza, amelyben megtalálható a törvény célja és hatálya, a területfejlesztés és területrendezés célja és feladata, valamint az alapfogalmak.
- II. fejezet:** *a központi állami szervek területfejlesztési és területrendezési feladat- és hatásköre*, amelyben megtalálható az Országgyűlés, a Kormány, az Országos Területfejlesztési Tanács, a miniszter és más miniszterek feladatai.
- III. fejezet:** *a területfejlesztést és területrendezést ellátó területi szervek és feladataik*, amely tartalmazza a területfejlesztési önkormányzati társulás, a megyei önkormányzat területfejlesztési és területrendezési feladatait, a megyei területfejlesztési tanács, a térségi fejlesztési tanács, a regionális fejlesztési tanács, a területi államigazgatási szervek feladatait.
- IV. fejezet:** *a területfejlesztés és a területrendezés eszközei*, amely tartalmazza a területfejlesztést segítő pénzügyi eszközöket.
- V. fejezet:** *a területrendezésre vonatkozó külön szabályok*, amely tartalmazza a területi információs rendszert és a nyilvánosság és a társadalmi részvételt.
- VI. fejezet:** *záró rendelkezések.* (1996. évi XXI. tv.)

A törvényben a törvényhozók (ami kompatibilis az EU területfejlesztési szabályzásával) az alábbi intézményrendszer kialakítását fogalmazták meg:

Országgyűlés

Az Országgyűlés alkotmányban foglalt feladat- és szerepköréből következik, hogy ellátja a területfejlesztés és a területrendezés legfelsőbb szintű irányítását. Ebben a törvényhozási hatásköre a meghatározó. Az Országgyűlés határozza meg az országos területfejlesztési koncepciót, a területfejlesztési politikát, a meghatározó irányelveket és a fő célokat, illetve az intézményrendszert. Meghatározza a területfejlesztési támogatásokat, a döntések és a forrásfelhasználás decentralizációjának elveit és mértékét, a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszerét. Az Országgyűlés határoz a területfejlesztés állami erőforrásainak mértékéről, így a költségvetési törvény elfogadása során dönt a területfejlesztést közvetlenül, illetve áttételesen szolgáló pénzeszközökről. Az önkormányzatok normatív és címzett támogatások tárgyában hozott döntései is a területfejlesztési politika céljait szolgálják.

Kormány

A területfejlesztés irányításában fontos feladatokat, jogköröket gyakorol a Kormány. Előkészíti az országgyűlési döntéseket, összehangolja a különböző területfejlesztési célokat szolgáló állami pénzeszközök tervezését, felhasználását, ellenőrzését, pénzügyi támogatást nyújt a területfejlesztési programok megvalósításához, az intézményrendszer működéséhez. Határozatokban szabályozza a területfejlesztés és a területrendezés aktuális, kormányzati szinten megoldható, megoldandó feladatait.

Országos Területfejlesztési Tanács

A területfejlesztés új, magas szintű elkülönült képviselői, koordinációs, döntés-előkészítő, javaslattevő szerve az Országos Területfejlesztési Tanács (OTT). Az OTT előkészíti az Országgyűlés, a Kormány döntéseit a területfejlesztési politika, a területrendezés kérdéseiben, összehangolja az országos és térségi területfejlesztési akciókat, javaslatot tesz a kormányzati döntéshozatalra, részt vesz a területi szervek irányításában. Évenként több alkalommal állást foglal aktuális területpolitikai kérdésekben, döntést javasol a Kormány, illetve a miniszter részére.

Miniszter és más miniszterek feladatai

A felelős ágazati minisztériumon kívüli központi államigazgatási szervek a területfejlesztési koncepciók, programok kialakításában, a regionális területfejlesztési tanácsok munkájában vesznek részt, felelősek az ágazati koncepciók, programok kidolgozásáért.

Területfejlesztési Önkormányzati Társulás

Feladata a települések összehangolt fejlesztése, közös területfejlesztési programok, koncepciók kialakítása, elkészítése, ezek jóváhagyása, fejlesztések megvalósítását szolgáló közös pénzalap létrehozása.

Megyei Önkormányzat

Területrendezési terveket készít, összehangolja a kötelezően ellátandó feladatokat, biztosítja azok összhangját a megyei gazdaságfejlesztés foglalkoztatáspolitikai koncepcióval. Elősegíti a helyi önkormányzatok területfejlesztési társulásainak szerveződését. A megyei önkormányzat közgyűlése állást foglal a megye hosszú távú területfejlesztési koncepciójáról, elfogadja a területrendezési terveket.

Megyei Területfejlesztési Tanács

Összehangolja a megyei területfejlesztési feladatokat a helyi önkormányzatokkal azok területfejlesztési társulásaival és a gazdasági szervezetekkel, vizsgálja, értékeli a megye társadalmi, gazdasági helyzetét, adottságait, kidolgozza és elfogadja a megyei területfejlesztési koncepciót. Részt vesz a területi kiegyenlítést szolgáló előirányzatok, elkülönített állami pénzalapok elosztásának döntés-előkészítésében, dönt a hatáskörébe utalt pénzeszközök pályázati keretében való felhasználásáról és a fejlesztések megvalósításáról.

Térségi Fejlesztési Tanács

A régió, illetve a megyehatárokon túlterjedő és egyes kiemelt területfejlesztési feladatok ellátására a megyei területfejlesztési tanácsok térségi fejlesztési tanácsot hozhatnak létre. A térségi fejlesztési tanácsok, illetve a megyei területfejlesztési tanácsok megállapodnak, hogy milyen feladatokat látnak el. A területfejlesztési tanács javaslatot tesz a regionális fejlesztési koncepcióra és a programra. (1996. évi XXI. tv.)

Regionális Fejlesztési Tanács

Feladata a régió területfejlesztési koncepciója és programjának kidolgozása. Feladatainak ellátásában együttműködik a területfejlesztési önkormányzati társulásokkal, megyei területfejlesztési tanácsokkal, a térségi fejlesztési tanáccsal, területi államigazgatási szervekkel és a területi gazdasági kamarákkal. Vizsgálja, értékeli a régió társadalmi-gazdasági helyzetét, adottságait. Kidolgozza, elfogadja a régió hosszú és középtávú területfejlesztési koncepcióját. Ellátja a gazdaságfejlesztés területi koordinációs feladatait, pénzügyi tervet készít a fejlesztési programok megvalósítása érdekében. Véleményezi a területét érintő országos, ágazati és regionális szintű fejlesztési koncepciókat és programokat és a területét érintő területrendezési terveket.

Területi államigazgatási szervek

A területfejlesztéssel és területrendezéssel összefüggő kormányzati feladatok végrehajtásában érvényesítésének ellenőrzésében, a térségi fejlesztés és tervezés koordinálásában szakmai segítségnyújtással, információszolgáltatással és hatósági ellenőrzéssel vesznek részt. Egyes területrendezési feladatokat a területi főépítész lát el, például véleményezi illetékességi területén a terület- és településrendezési terveket, figyelemmel kíséri azok megvalósulását, indokolt esetben kezdeményezi e tervek módosítását. Véleményezi az országos és illetékességi területét érintő fejlesztési programokat és azoknak a területrendezési tervekkel való összhangját.

6.3. A NUTS II szint összefüggései

Az Európai Unióhoz való csatlakozással régióink szerepe felértékelődött, különös tekintettel arra, hogy a regionális fejlettségi szintek közelítését támogató Strukturális Alapok forrásai a NUTS II szinthez kötődő regionális pályázatok révén lehet elnyerni. A hazai támogatáspolitikát az EU támogatási keretekbe történő integrációjával, a régiók intézményi szerveződésének viszonylagos állandóságával a régió mint önálló entitás definiálható. Az EU támogatási politikája földrajzi egységekhez kötődik. Az ún. NUTS II a régiók szintje, amely a Közösség regionális politika érvényesülésének színtere. A NUTS II régiók területét a tagállamok javaslatára az EU hagyja jóvá.

A NUTS II olyan eszmei objektum, amely tulajdonságai tekintetében oszthatatlan egységet alkot, mert az EU támogatások megítélése tekintetében ezen határok megváltoztatása (legalábbis rövid távon) nem lehetséges. (Mint ahogy a rendszerelmélet rámutat arra, hogy az elem oszthatatlansága természetesen viszonylagos, mert más feladatok szempontjából ezek tovább oszthatók lehetnek. A NUTS II régiók is tovább oszthatók NUTS III (megyék) és NUTS IV (kistérségek) szintjére.) A NUTS II régió és így működése is jellemezhető egyes elemekkel. Az egyes elemek tulajdonságai és összefüggései határozzák meg egy régió fejlettségi fokát. A rendszer elemei hierarchikus felépítésűek, amelyek az egyes elemek

különböző absztrakt szintjeit jelentik. Végző soron a rendszer működését, illetve állapotát meghatározó szintek és elemek – figyelembe véve a fenntarthatóság és regionalitás főbb tényezői a következőkben foglalhatók össze:

1. szint:

a) A természeti adottságok és a kulturális örökség. Minden régió, így a NUTS II régió működését alapvetően meghatározzák a természet nyújtotta kincsek és a kulturális gyökerek. Tágabb értelemben ezek tekintetők termelési tényezőknél. Kezdetektől fogva a természeti erőforrások, a termelői és fogyasztói mintázatok stb. alakították ki egy adott régió társadalmi, gazdasági potenciálját. Ugyanakkor azok végessége, időlegessége bizonyos korlátokat szab a régió működésének.

b) Gazdasági tényezők. A gazdaság működése során a természeti javakat az adott kultúrába ágyazva átalakítja. A gazdaság az emberi szükségletek kielégítésére irányul a megfelelő munkamegosztás révén. A régióban folyó gazdálkodás, a termelési rendszer alapvetően meghatározzák a régió működését.

c) Társadalmi tényezők. A rendszer egyik legbonyolultabb része az egyén és azok közösségei. A rendszerben kettős szerepe van. Egyrészt az ember, aki biológiai lény elválaszthatatlan a bioszférától, másrészt társadalmi, gazdasági aktivitása jelentős hatással van a rendszer egészére. Az ember a bioszféra legnagyobb fogyasztója, ugyanakkor társadalmi, gazdasági aktivitásának következményeit (negatív és pozitív következményeit) is viseli. A társadalom és az egyén egy adott régióban való létezésének vannak minőségi (életminőségi) és mennyiségi (demográfia stb.) ismervei. A társadalmi tényezőket alapvetően meghatározzák továbbá az egyéni érdekek, valamint szűkebb és tágabb közösségeinek viszonyai.

d) A környezet és terület hasznosítás tényezői. A régióra jellemző annak térszervezése és strukturálása. A regionális tudomány által vizsgált kutatási témákat négy csoportra osztja. Ennek egy csoportja a „térszervezés és strukturálás”. Amely a területfelhasználás, környezet használat, urbanizáció stb. témaköröket öleli fel.) E tényező az emberi tevékenységek azon csoportjait öleli fel, amelyek célja a társadalom és gazdaság térbeli szervezése és annak megfelelő infrastruktúrával való ellátása. E tényező a természeti adottságok és kulturális örökség elemeit alakítja tovább a gazdasági, társadalmi igények szerint. Ezen átalakítási folyamat lényegében a környezet átalakítását eredményezi, amelynek vannak negatív és pozitív környezeti eredményeit is. E „járulékos következményeket” (a környezet állapotának megváltozását) nem szabad figyelmen kívül hagyni a rendszer vizsgálata során, hiszen e változások is alapvetően meghatározzák a rendszer állapotát.

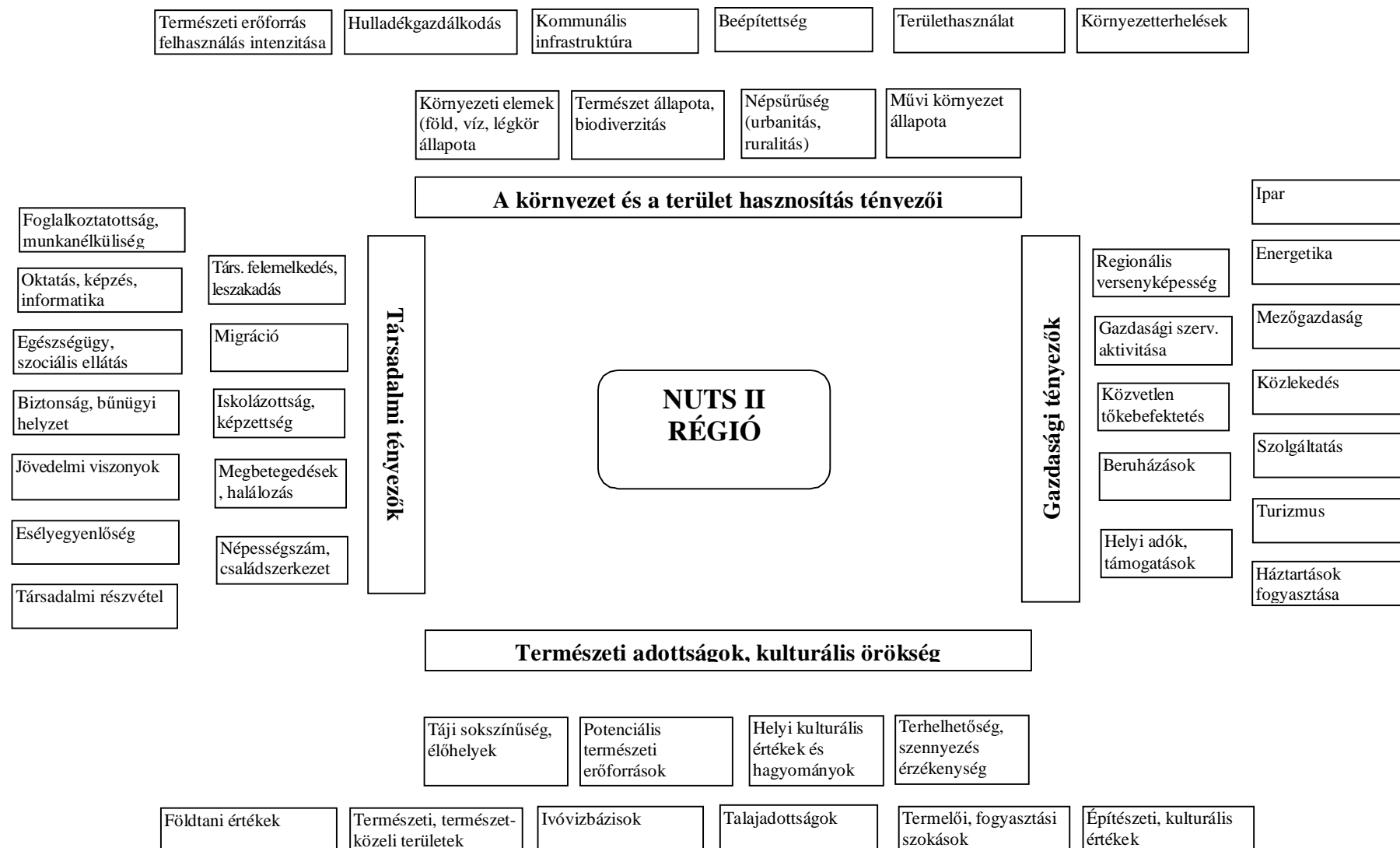
2. szint

Az első szint négy eleme tovább bontható olyan elemekre, amelyek már pontosabban leírják az első szint egyes elemeinek az állapotát, amely összességében egy régió állapotát jellemzi. Az első szint négy eleme tehát ezen - időben és térben folyamatosan változó, alakuló - állapot jellemzőkkel leírhatók.

3. szint

A régió állapota mögött bizonyos folyamatok húzódnak meg. Ezen folyamatok a társadalmi, gazdasági aktivitások, de ide tartoznak a természeti adottságok és kultúra - bár kétségtelenül hosszabb időtávon érzékelhető - változásai is.

21. ábra: A NUTS II régió rendszer elemei

6.4. A gazdaság térbeli átrendeződése Magyarországon

Magyarországon a területfejlesztési politika mint kormányzati funkció 1990. előtt a sokadrangú (vagy kevésbé preferált) állami feladatok közé tartozott. A gazdaság tervezése, irányítása ágazati elvekre épült. Ágazatokra osztották el az erőforrásokat, alakították ki a pénzügyi szabályozás rendszerét. A lényeges döntések ágazati szempontok alapján születtek, azok területi következményei ágazaton, majd - az országos nagyvállalatok kialakításával - vállalaton belüli üggyé váltak. A területfejlesztést gazdaságfejlesztési kérdésnek tekintették, ezért a döntően infrastrukturális, szolgáltató jellegű feladatokat ellátó megyei és helyi tanácsok nem voltak a területfejlesztés lényeges szereplői.

Mindezek ellenére a területi folyamatok - a társadalmi-gazdasági fejlettségbeli különbségek területi-települési vonzatai értelmében - a kiegyenlítődés irányába hatottak. Ezekben az évtizedekben az ipari fejlettségben, foglalkoztatottságban, jövedelmi színvonalban, képzettségben, a lakás- és közműellátásban az egyes megyék vagy kisebb területek közötti különbségek csökkentek.

Az ellentmondást a gazdasági rendszer struktúrája magyarázza. 1990. előtt a gazdasági rendszer - a piac, a verseny hiánya miatt - **alapvetően az erős térségektől vont el és a gyengébbeket védte, preferálta.** A vállalatok a termelési tényezőket - főleg a munkaerőt lényegesen a valós társadalmi költségek alatt hasznosították. Ezért a foglalkoztatás korlátlan kiterjesztése alapvető érdekük volt. A bányászat, a kohászat, a mezőgazdaság, a vasúti közlekedés (zömmel vidéki vagy vidéket szolgáló ágazatok) nagyarányú állami támogatásban részesült. A hitelezés elsősorban az agrárágazatot, illetve a lakásépítést szolgálta. A gazdaság általános működési mechanizmusa lassította, a hatékonyabb szervezetektől a gyengék irányába való átcsoportosítás hátravetette a gazdaság dinamikáját, ugyanakkor kétségtelenül hozzájárult a területi egyenlőtlenségek mérsékléséhez.

1990. után a differenciáló, szelektáló gazdasági erők és az ezeket támogató szabályozás került túlsúlyba. Az átalakulás térben (is) jelentős különbségeket eredményezett. A modern gazdasági struktúrák, szervezeti és tulajdonformák egyenetlenül terjedtek. A gazdasági válság következményei az ország különböző pontjain eltérő erősséget és előjelet eredményeztek: **a gyenge területi struktúrák és a válságágazatok uralta térségek lettek az átalakulás vesztesei, a diverzifikált szerkezetű térségek pedig a nyertesei.** A kialakult verseny a gyenge piaci pozíciójú gazdálkodók helyzetét kilátástalanná tette. A belföldre, illetve keleti exportra termelő, zömmel vidéken (azon belül is az ország keleti részén) működő egységek keleti piacukat elvesztették, miközben az import miatt a hazai piacokról is kiszorultak.

A munkaerő-felhasználás adó- és járulékkerheinek nagymértékű megemelkedése gazdaságtalanná tette a munkaigényes vidéki ipartelepek többségének tevékenységét. Megszűnt vagy minimálisra csökkent a bányászatnak és a mezőgazdaságnak nyújtott állami támogatás, elapadtak az agrárhitelek, tágult az agrárrolló. Adókedvezményt a korábban is többségükben fejlettebb területeken létrejött vegyes vállalatok, külföldi befektetések, új vállalkozások kaptak. A csődtörvény a kevesebb tartalékkal rendelkező vidéki, kevésbé fejlett területeken lévő vállalkozásokat sújtotta.

Magyarország ma - a gazdasági fejlődőképesség szempontjából - területileg erősen tagolt. A gazdaság elemeiben és a fejlődési folyamat dinamikájában kimutatható nagyságrendi

különbségek egyértelműen azt mutatják, **hogy nemcsak a területi különbségek növekednek, hanem a területi polarizálódás folyamatai játszódnak le.** A szocialista nagyvállalatok szétesése és az új vállalkozások számának megsokszorozódása a gazdasági hálózatok szétszakadásához vezetett, s a munkamegosztás térkapcsolati rendszerei is átalakultak. A kommunikáció, ezen belül főként a közlekedés és a szállítás növekvő költségei a kisebb gazdasági körzetek formálódását eredményezték. Ezt a folyamatot erősítette a helyi gazdaságok megerősödése, az alvállalkozói rendszer elterjedése. Az ipari beruházások területi megoszlásában Észak-Dunántúl részaránya jelentősen növekedett, az Alföldé és különösen Budapesté csökkent. A fejlettebb térségekben gyorsabb ipari (gazdasági) átalakulás zajlik. A fejletlenebb régiókban az ipari állóeszköz-állomány részaránya növekedett, miközben a termelési és a létszámarány csökkent, ami azt jelzi, hogy nagyszámú jelentős, kihasználatlan, elavult, „befagyott” ipari kapacitások vannak jelen. Mindezek a fejletlenebb térségek ipari átalakulásának vontatottabb folyamatait mutatják. Tehát (elsősorban az Alföldön) jelentős fáziskésésről beszélhetünk.

Az agrárágazat még nincs túl a válságon. A tulajdonváltás és a kelet-közép-európai piacok elvesztése a legnagyobb visszaesésre a mezőgazdaság termelésében vezetett. A foglalkoztatottak száma a felére zuhant. Az átalakítás során széttöredezett a „termelés-felvásárlás-feldolgozás-értékesítés” integrált rendszere. A kapcsolatok felbomlása is hozzájárult a kapacitások csökkenéséhez, a termelés radikális visszaeséséhez és a termelési költségek jelentős emelkedéséhez. A mezőgazdasági termelés az agrárjellegű térségekben hanyatlott a legnagyobb mértékben. A csődbe került mezőgazdasági szervezetek háromnegyed része kedvezőtlen adottságú, elmaradott térségben található. A mezőgazdasági gépgyártás és a műtrágyatermelés növekedése arra utal, hogy számítani lehet bizonyos fellendülésére. A válság azonban még hosszú ideig elhúzódhat, főként a tőkehiány és a tulajdonviszonyok lassú stabilizálódása miatt.

A külföldi működő tőke jelenléte a gazdasági centrumokban koncentrálódott, ezek gazdasági szerkezetének megóvását vagy megújítását szolgálta. A telephelyválasztásban továbbra is előnyben részesítette Budapestet és környékét. Az osztrák határmenti területek iránti külföldi figyelem nem csappant az elmúlt években, de e térségnek a hazánkba behozott működő tőkéből való hányada csökkenő tendenciát mutat, s az is elsősorban kis szervezetekbe kerül. Az ország elmaradottabb keleti fele iránti érdeklődés csekély, bár a külföldi tőkéhez jutott szervezetek száma csökken, a beruházott tőke azonban kismértékű növekedést jelez.

A privatizáció során dominált a főváros, illetve a vidéki nagyvárosok súlya. A telephelyipar többsége önálló szervezetté alakult, igen sok ipartelep - főleg az alföldi térségekben - megszűnt. Az új vállalkozások térbeli terjedése (elsősorban a kereskedelemben és a szolgáltatásokban) dinamikusán indult a 90-es évek elején, az ipari tevékenységet folytató új gazdasági vállalkozások megjelenése azonban jóval mérsékeltebb volt. **A vállalkozói aktivitás a fővárosban és az északnyugati térségekben** (ezeken belül is a nagyvárosokban és a középvárosokban) **jelentős.** Az ország többi részében az új gazdasági szervezetek kifejezetten e két településtípust preferálták.

Külön is szólnunk kell a „Budapest-vidék” összefüggésről. A centrum-periféria viszonyok megerősödésére ugyanis több tényező utal. Budapest és a vidék gazdasági potenciálja közötti különbség jóval meghaladja a lakosságszám arányait. A piacgazdaság kiépülése a fejlett területeknek, főleg Budapestnek jobban kedvezett, mint az elmaradott térségeknek. A termelés térbeli különbségeit jóval meghaladják a jövedelmek és a tőkefelhalmozás

területi (Budapest-vidék) különbségei. **Több gazdasági ágazatban** (főleg az iparban és a bankszektorban) **újbóli szervezetkoncentráció figyelhető meg.** Budapesten számos olyan ipari kisvállalkozás jött létre, amely ellensúlyozta a nagyipar recesszióját. Az utóbbi időben az ipar arányának csökkenése is lelassult, illetve megállt. **A külföldi beruházások több mint 60%-a Budapesten valósult meg.** Gyakorlatilag a fővárosban koncentrálik valamennyi új bank, biztosítóintézet, nemzetközi pénzügyi tanácsadó cég, a tőzsdei forgalom egésze, s a nemzetközi tranzakciók döntő hányada.

A foglalkoztatás körében (az utóbbi négy-öt évben területileg és ágazatilag differenciáltan) folyamatos és viszonylag egyenletes a csökkenés. Budapesten csak 6-7% közötti, a vidék átlagában pedig 10% körüli a visszaesés. A gazdasági válság átrendezte a foglalkoztatottak ágazati szerkezetét. **Az átrendeződés az agrár- és az ipari foglalkoztatottak súlyának mérséklődését, a tercier szektor arányának növekedését eredményezte.** Viszonylag jelentősebben nőtt a szolgáltató ágazat foglalkoztatottainak a száma öt Duna menti megyében és a fővárosban.

A klasszikus válságágazatokban (bányászat, kohászat, textilipar) csaknem 200 ezer munkahely szűnt meg 1988-1994. között. Az ezekben az ágazatokban foglalkoztatott mintegy 100 ezer fő jelentős területi koncentrációt mutat. A szénbányászati foglalkoztatottak 92%-a Borsod-Abaúj-Zemplén, Komárom-Esztergom és Veszprém megyére, a vas- és acélkohászati munkahelyek 90%-a Borsod, Fejér, Nógrád megyére és a fővárosra, a textilipari dolgozók fele Győr-Moson-Sopron, Vas és Csongrád megyére, illetve Budapestre jut. A munkanélküliség először a hagyományos iparterületeket érintette, majd megjelent a gazdaság más szektoraiban és az ország nem iparosodott területein is. A munkanélküliségi ráta az 1990-es évektől kezdve - összességében és minden egyes területi egységnél is - előbb jelentősen megugrott, majd némileg visszahúzódott. **Regionális összevetésben Budapest és Pest megye, valamint általában a nyugat-dunántúli megyék vannak viszonylag kedvezőbb helyzetben.** A legkritikusabb Szabolcs-Szatmár-Bereg, Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megye munkanélkülisége. Ezekben a válságos térségekben a munkanélküliek számán belül a tartós, egy éven túl is munka nélkül maradtak aránya lassan (átlagban is) eléri a 75%-ot. **A megyei átlagok mögött jelentősebb (súlyos, már-már társadalmi robbanással fenyegető) kistérségi, települési különbségek jelentek meg.**

Az átlagkeresetek területi különbségei legmarkánsabban Budapest és a vidék között mutatkoznak meg. Az eltérések másik lényeges szintje a **regionális differenciálódás.** A közép- és nyugat-dunántúli régióban (Vas megye kivételével) magasabbak a nettó keresetek. Az egy lakosra jutó adóköteles éves személyi jövedelmeknél megjelenik mind a Budapest-vidék, mind pedig a legrosszabb és legjobb megyei értékek közötti eltérés. Ez utóbbiak területi eloszlása jórészt megegyezik a nettó keresetekével. A regionális differenciákban valamivel nagyobb az abszolút mértékbeli különbség, és szembetűnőbbek a végletek. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye átlagjövedelme a legrosszabb, mindössze kétharmada az országos és háromnegyede a vidéki átlagnak. Egyértelmű Nógrád, Békés és különösen Borsod-Abaúj-Zemplén megye lakosainak gyengébb jövedelmi helyzete.

A decentralizáció szükségessége

Magyarország térszerkezetének lassan nyolc évtizede egyik nyomasztó jellemzője a gazdasági erőforrások meghatározó koncentrációja a fővárosban és közvetlen környékén. Ez nem egyedüli jelenség Európában, ám másutt hosszú idő óta a centrumok

túlsúlyának mérséklése áll a nemzeti regionális politikák középpontjában. A földrajzi decentralizációs politika következetes érvényesítése nyomán a hagyományosan egyközpontú Európai Unió belüli országokban (Franciaországban, Portugáliában, Görögországban, Dániában) mérséklődött a gazdasági fejlődés motorját jelentő modern tevékenységek (pl. az üzleti szolgáltatások, a felsőoktatás, a kutatás-fejlesztés) aránytalan koncentrációja. A nem kevés érdekonfliktust okozó, de következetesen végrehajtott decentralizációs intézkedések gazdasági eredményei nem maradtak el, **nőtt az egyes országokon belüli kohézió, mérséklődtek a jövedelemtermelés regionális különbségei.** Azokban az országokban, ahol a tevékenységek térbeli decentralizálásával párhuzamosan a hatalom megosztására is sor került a központi állam és a területi szervek között (pl. Franciaországban), a regionális növekedési pólusok, a fővárosi „ellenközpontok” fejlődése dinamikusabb volt, a területi GDP szélsőértékei közti arányok szűkültek, míg a centralizált közigazgatással nem szakító országokban (pl. Nagy-Britannia, Portugália, Görögország) a kohézió ereje sokkal csekélyebb volt.

A centrumtársaság túlsúlyának mérséklésére Magyarországon is több alkalommal tettek kísérletet különböző kormányzatok. A próbálkozások azonban jobbra kudarcot vallottak. Mindössze az 1950-1980. között zajló vidéki iparosításnak lettek mennyiségi adatokban is egyértelműen megnyilvánuló következményei. A főváros részesedése az ország ipari foglalkoztatottjaiból az 1950. évi 50%-ról a népességével arányos szintre mérséklődött. Jól ismerjük e folyamatok politikai indítékait, és nem kell részleteznünk a ráfordítások és az eredmények összehasonlításából levonható kedvezőtlen következtetéseket sem. A gazdaság más alágazataiban, az innovatív tevékenységekben azonban a főváros egészségtelen túlsúlyát megőrizte, a politikai deklarációk ellenére sem a felsőoktatásban, sem az üzleti szolgáltatásokban, sem pedig a **K+F-ben nem történt jelentős decentralizálás Magyarországon.**

A felsőoktatás regionális szerkezete például az 1930-as évek végétől alig változott: 1938-ban a 13 ezer fős hallgatói létszám 54%-a koncentrált a fővárosba, 2004-ben pedig az immár megtízszereződött hallgatói létszám 44%-a. **Elgondolkodtató, hogy a 70-es évtized eleje óta** - amikor is a területfejlesztés átmeneti reneszánsza volt Magyarországon - **a hallgatói létszám területi koncentrációjának a mérséklődése nem érte el a 10 százalékpontot, az oktatóké pedig a 2%-ot.** Ráadásul e csekély mértékű átalakulás a hazai felsőoktatás térben szélsőségesen sporadikus eloszlását eredményezte, ami ma akadályozza a felsőoktatás integrációját. **A regionális politika erőtlenségének eklatáns bizonyítéka, hogy e jelentős mennyiségi növekedése nem járt együtt a regionális felsőoktatási centrumok fejlesztésével.** Igencsak féltő, hogy ez a szerkezet konzerválódik a jövőben, hacsak - és ez lenne a kívánatos - az új regionális politika nem kényszeríti ki a decentralizációt.

A piaczgazdasági átalakulás nemhogy csökkentette volna a centrumtársaság meghatározó szerepét Magyarországon, hanem - a piaci erők szabad játéka következtében - **több ágazatban egyértelműen erősödő pozíciói mutathatók ki.** A gazdasági szerkezet modernizálását serkentő tevékenységekben nőtt a főváros súlya. A gazdaság minőségi átalakulását jelző alágazatokban Budapest újabb térnyerése figyelhető meg. **A centrumrégió teljesítőképesége majdnem kétszerese az országos átlagnak,** míg a fejletlen területek egy főre jutó GDP-je csak fele-kétharmada. Magyarországon a területi jövedelmek szóródása a nyugat-európai 1,6-2,4-es értékekhez képest 2,6-os különbséget mutat. A kelet-közép-európai országok közül csupán Bulgáriát jellemzi ennél nagyobb érték.

Európa fejlett országaival összehasonlítva **Magyarország ma túlzottan egypólusú**. Nem csak az abszolút arányok jelzik egyértelműen a főváros és környéke kiemelkedését az ország térszerkezetéből a legdinamikusabb növekedést mutató piaci szolgáltatásokban, hanem - még nagyobb különbséggel - az ún. allokációs mutatók is. A nemzetközi regionális szakirodalomban a túlkoncentráció mintapéldájaként említeni szokott Ile-de-France (a Párizsi medence) mutatója (a piaci szolgáltatásokban képviselt részesedés/az aktív keresők számából való részesedés) 1,73-as értéket, **a magyar központi régióban 1,97-es értéket eredményez. Ezért az ország regionális politikájában, nemzeti területfejlesztési stratégiájában elsődleges célként kell megfogalmaznunk a földrajzi decentralizációt, ehhez pedig nem csupán regionális politikai eszközöket kell felhasználnunk, hanem a területfejlesztési törvény mellett mihamarabb újabb integráló jogszabályok kellene, amelyek kiindulópontjai lehetnek a decentralizációs törvénykezesnek.**

A hosszú távú regionális fejlődés lehetséges irányai

A regionális fejlődés magyarországi elemeinek (egy „reálisan optimista” társadalmi-gazdasági scenárión belül maradó) változataiból három forgatókönyv állítható össze, amelyek alapvetően a területi egyenlőtlenségek szerint különböznek egymástól. **A három forgatókönyv:**

- § polarizált
- § közepesen koncentrált
- § dekoncentrált.

(1) Polarizált forgatókönyv

Ez a forgatókönyv abból indul ki, hogy a **magyar társadalomban megindult gazdasági-jövedelmi polarizálódás változatlan ütemben folytatódik**, a kormánzatnak ennek ellensúlyozására nem sikerült hatékony lépéseket tennie. A forgatókönyv megvalósulása nem függ közvetlenül a gazdaság dinamikájától, de kétségtelen, hogy stagnálás, lassú fejlődés mellett nagyobb a valószínűsége.

Az ipar szerkezeti átalakulása során **csak néhány, jelentős külföldi tőkebevonásra** képes vállalatcsoport (nem teljes iparágak) indul dinamikus növekedésnek. A tudásigényes iparágak nemzetközi versenyképessége gyenge marad. A **mezőgazdaság zavarai** az új üzemi viszonyok **lassú kialakulása** és a **keleti piacok elvesztése** miatt elhúzódnak, a falusi lakosság széles köre élelmiszer-önellátásra törekszik. A tercier szektorban a felső szintű termelési szolgáltatások **Budapest-központúsága megmarad**. A vállalati szerkezetben a nagyvállalati szektor - mind a multinacionális vállalatok, mind a **lassan privatizálódó** állami nagyvállalatok - továbbra is erős lesz. A közép- és kisvállalati szféra **lassan erősödik**, a kisvállalatok a nagy piaci központok felé törekednek. Megújul a vándorlás, a budapesti agglomeráción túl Nyugat-Magyarország irányába is megkezdődik.

Az **infrastruktúra-fejlesztés** - a tőkehiány miatt - **követő jellegű marad**. Jelentősen fejlődik a telekommunikáció, az út-vasútfejlesztés a jelenlegi fővonalak modernizációját (pl. a megkezdett autópálya-építkezések befejezését) jelenti, az ország kommunikációs szerkezete nem változik. A nemzetközi integrációs kapcsolatok **egyoldalúan az EU felé irányulnak**. Kelet- és Közép-Európával a gazdasági szálak gyengék és esetlegesek maradnak. Az elhúzódo gazdasági pangás nem teszi lehetővé a **károsított környezet** helyreállítását. A környezetterhelés csökken a leépülő nehézipari körzetekben, de

növekszik az új dinamikus zónákban. E forgatókönyv esetén **fokozódnak a társadalmi egyenlőtlenségek**. A munkanélküliség magas (10% fölötti) szinten marad, s növekszik a munkaerőpiacról végleg kiszorulóknak száma. A szegénység, marginalizálódás egyes kistérségekben általános jelenséggé válik.

Ez a forgatókönyv azt jelenti, hogy a fejlettségi választóvonal az országon belül, a Duna vonalán, vagy a Balassagyarmat-Békéscsaba ÉNy-DK-i tengely mentén) alakulna ki. Az országnak meg kell majd küzdenie a belső térségi integráció problémáival is, ami pl. Olaszországnak - a jelentős erőfeszítések ellenére - mindmáig nem sikerült.

(2) Közepesen koncentrált forgatókönyv

Ez a forgatókönyv azon feltételezésen alapul, **hogy a további polarizálódás megállítható**, ugyanakkor az ország mára kialakult területi szerkezetében nem prognosztizál alapvető pozitív strukturális változásokat. A gazdasági szerkezet átalakulását technológiai megújulás kíséri. Az új gazdasági szerkezetet nemcsak **az elavult ágazatok (termékek) leépülése**, hanem néhány **új ágazat jelentős előretörése** is jellemzi. Megerősödnek a tudásigényes ágazatok, s az autógyártáshoz hasonlóan **új, multiplikátor hatású szakmakultúrák** honosodnak meg.

A mezőgazdaságban szerény mennyiségű, de értékes termékszerkezetű, **gazdaságilag jelentős export** marad fenn. Kialakul a nagyüzem - családi vállalkozói farm - és a részidős kisgazdaságok **hatékony kombinációja**. A tercier szektoron belül **a magas szintű szolgáltatások** elsősorban Budapesten fejlődnek, de **jelentős regionális központok** alakultak ki. E vidéki nagyvárosok is „kapuszerepet” tölthetnek be saját régiójuk és a szomszédos határmenti régiók között. A vidéki nagyvárosok egyetemi központjaihoz technológiai-ipari parkok, alkalmazott kutatóhelyek csatlakoznak, amelyeknek iparvonzó és fejlesztő hatásuk lesz. Az országon belüli **vándorlások kis léptékűek**, inkább régióon belüliek, és ezek erősödő motívuma marad **a szakmai mobilitás**.

A hagyományos közlekedési hálózatban megjelennek a régióköri kapcsolatokat szolgáló vonalak, új hidak, vasúti mellékvonalak felújítása. **Javul az ország tranzitképessége, kiépül a belföldi légi forgalom**. Erősödik a vidéki nagyvárosok szerepe a nemzetközi forgalomban. Újra **erősödnek a kelet-európai gazdasági szálak**. Növekszik a társadalom környezeti érzékenysége. A **környezetvédelmi beruházások** új hazai **szakmakultúrák** elindítói lehetnek. Az ivóvízellátás és a hulladék-elhelyezés növekvő problémaként jelentkezik.

E forgatókönyv esetén is jelentősek a jövedelmi különbségek, s magas marad a munkanélküliség, de a gazdasági élénkülésnek köszönhetően nem kerül sor tömeges elszegényedésre, és jelentősen előrehalad a polgárosodás.

(3) Dekoncentrált forgatókönyv

Ez a forgatókönyv azt feltételezi, hogy a jövőben az ország mára kialakult településhálózati, térségi aránytalanságai, feszültségei lényegesen **mérséklődhetnek**. E mögött az a prognózis áll, hogy az **újrainduló gazdasági növekedés** Nyugat-Európa-hoz való felzárkózást indíthat el. Ehhez különösen kedvező körülmények szükségesek: megújuló európai konjunktúra, EU tagsággal járó támogatási lehetőségek kihasználása, s ennek következtében jelentős területfejlesztési támogatás, a kelet-ázsiai **tőkebefektetők**

megjelenése, számottevő **piacbővülés**. A gazdasági szerkezetváltás során nem épülnek le teljes iparágak, a technológiai megújulás és az **új termékek** bevezetése lesz a legfontosabb. A tudásigényes - és a „zöld” (környezetbarát) iparágak adják a húzóerőt, de megélnékülnek egyes nehézipari és hagyományos fogyasztási cikket gyártó iparágak is. A mezőgazdaság a **kettős piacszervezésnek** köszönhetően jelentősen exportorientáltaságú: az Nyugat-Európán **belül magas feldolgozottságú, speciális minőségű termékekkel**, Kelet-Európában vetőmag-, tenyészállat-, know-how-exporttal, a termelési rendszerek kiterjesztésével jelentkezik. A tercier szektorban - a felsőszintű üzleti szolgáltatások mellett - a közszolgáltatások is fejlődnek, sok új foglalkoztatási helyet teremtenek.

A **népességmozgás** (a szakmai mobilitás és az időskorúak vidéki visszaszorulásán kívül) **kistérségeken belül marad**. A nagyvárosok népessége csökken, agglomerációs gyűrűjük kibővül. Az **urbanizációs tengelyek összeépülnek**, ezek felé népességvándorlás folyik. Az infrastruktúra fejlődésében - az előbbi forgatókönyvekben is feltételezett általános kommunikációs fejlődésen kívül - két új elem várható. Az egyik az ország Budapest-centrikus közlekedési szerkezetét határozottan módosító **régióközi összeköttetések** (autópályák és hasonló hatású vasútvonalak, repülőterek) és az európai nagy **kommunikációs rendszerekbe történő beépülés**, a másik a **lakásépítésnek a városhálózat** nagy részében történő jelentős megélnékülése.

A nemzetközi integrációs fejlődésben az előző forgatókönyvhöz képest is kedvezőbbek lesznek a gazdasági-integrációs kapcsolatok. Kelet-Európával tehát valódi integrációs szálak alakulhatnak ki. Lehetőség nyílik a fenntartható fejlődés elemeinek érvényesítésére, a környezet javuló állapota fontos társadalmi értékévé válik. A gyors gazdasági növekedés a környezeti terhelést is erősen növelheti, s a környezetromboló technikai eljárások alkalmazása sem kizárt. E dekoncentrált forgatókönyvben a lakosság életkörülményeinek, társadalmi szerkezetének, jövedelmi színvonalának területi különbségei mérsékeltek. A társadalom differenciált, vannak szegény rétegek, ám a szegények nem koncentrálnak néhány területen, mindenütt olyan kisebbséget jelentenek, amelyet a helyi politika megfelelően tud segíteni.

Bízva abban, hogy a gazdasági folyamatok kedvező irányt vesznek és a társadalmi elosztó rendszerek reformja következtében dinamikus gazdasági bővülés indulhat meg Magyarországon. Ehhez a 2007-2013 közötti EU támogatáspolitikai számos fejlesztési forrással igyekszik segíteni, tehát innen minden csak rajtunk múlik.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK

1. Ismertesse a NUTS rendszer részeit!
2. Sorolja fel a hazai NUTS II. régiókat!
3. Sorolja fel a hazai kiemelt régiókat!
4. Sorolja fel az 1996/XXI. Törvény fő fejezeteit!
5. Sorolja fel a hazai területfejlesztés intézményrendszerének részeit!
6. Fogalmazza meg a decentralizáció szükségességét!

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. CHAPMAN, K.-WALKER, D. F. (1991): *Industrial Location: Principles and Policies*. Blackwell, Oxford.
2. DICKEN, P.-LLOYD, P. E. (1990): *Location in Space. Theoretical Perspectives in Economic Geography*, Harper Colins, London.
3. FARAGÓ L. (1992): A térszemlélet változó tartalma. MTA RKK. Pécs-Győr, pp. 158-168.
4. FARAGÓ L.-HORVÁTH GY.-HRUBI L. (1990): Szerkezetátalakítás és regionális politika. Ts-2/2 Programiroda, Budapest.
5. FRIEDMANN, J.-FOREST, Y. (1988): *The politics of place: toward a political of territorial planning*. Boston.
6. HEALY, M. J.-ILBERY, B. W. (1990): *Location and change. Perspectives an Economic Geography*. Oxford University Press, Oxford.
7. HORVÁTH GY. (1990): Regionális politika és szerkezetátalakítás a depressziós térségekben (nyugat-európai tapasztalatok). *Magyar Közigazgatás*, 2. sz. pp. 135-146.
8. HORVÁTH GY. (1991): A regionális gazdaságok együttműködése Európában. *Európa Fórum*, 1. sz. pp. 102-116.
9. HORVÁTH GY. (2001): *Regionális alapok az Európai Unióban*. Osiris Kiadó, Budapest.
10. HORVÁTH GY.-ILLÉS I. (1997): *Regionális fejlődés és politika. Európai Tanulmányok*, Budapest.
11. HORVÁTH GY.-RECHNITZER J. (2002): A területfejlesztési kutatásokstratégiai koncepciójának tudományos megalapozása. MTA RKK, Pécs.
12. ILLÉS I. (1975): *Regionális gazdaságtan*. Tankönyvkiadó, Budapest.
13. LENGYEL I. (2000): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, 12. sz.
14. LENGYEL I. (2003): *Verseny és területi fejlődés: a térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged.
15. LENGYEL I. (1994): A telephelyválasztás. In Rechnitzer J (szerk.): *Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához*. MTA RKK, Győr-Pécs.
16. LENGYEL I.-RECHNITZER J. (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialog Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
17. NEMES NAGY J. (1990): Területi egyenlőtlenségek dimenziói. *Tér és társadalom*, 2. sz. pp. 15-30.
18. RECHNITZER J. (1990): Szempontok az innovációk térbeli terjedésének kutatásához. MTA RKK, Pécs, pp. 48-62.
19. RECHNITZER J. (1993/a): Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk. MTA RKK, Győr-Pécs.
20. RECHNITZER J. (1993/b): Innovációs pontok és zónák, változási irányok a térszerkezetben. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest.
21. RECHNITZER J. Szerk. (1994): *Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához*. MTA RKK, Győr-Pécs, 1994.
22. SCHUMPETER, J. A. (1912, 1980): *A gazdasági fejlődés elmélete. Vizsgálódás a vállalkozói profitról, a tőkéről, a hitelről, a kamatról és a konjunktúraciklusról*. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest.
23. SMIDT, D. M. (1971): *Industrial Location: an Economic Geographical Analysis*. John Wiley, New York.